

પ્રસ્તાવના.

ખીજી લાખાઓ સાથે સરખાવતા માત્રમ પડે છે કે ગુજરાતીમાં પુસ્તકોની ઘણીજ ખોટ છે એ ખોટ કેમ પુરી પડે? વાંચવાનો શોખ વધે તોએ ખોટ કંઈક દરજ્જે વાની આશા રાખવામાં આવે.—ગુજરાતી વાંચનારા અને ખુશી સાથે કંઈક પણ વધુ ફાયદો થાય એવી હલ નીકળવી જોઈએ. મોટા મોટા વીરલાલ જેવા ઉપર ગ્રંથ રચાયતો ઘણુંજ ઉત્તર થાય પરંતુ જ્યાં સાધારણ ના પુસ્તકો વાચના મળે ત્યાં એવા ભારે ના કોકોણ બહાર પાડે?

દરેક પુસ્તકના બે પ્રકારના વાંચનાર હોય છે. એટલે એક પ્રકારના વાંચનારને એક પ્રકારનું પુસ્તક સુકલાગે અને તે તેને નામને ખાતરજ ઉર્થલાવી જાય—અને બીજા પ્રકારના લોકો તેને હેતુથી વાંચે. આથી એક ચોપડી જેને ફેટલાએક જણ સારી કહે તેનેજ તેથી ઉલટી પદ્યતીના વાંચનારહલકી કહે આમ છે ત્યારે બંને વર્ગને આનંદ ઉપજે એવું પુસ્તક કરવું એ 'મોટા વીરલાલ' કામ છે. આ પુસ્તકનો પહેલો ભાગ કેવળ કલ્પનાનોજ છે.

પ્યારા વાંચનારાઓ આ સદીમાં ચોપડીઓ તેમજ ચોપાનીયાંઓ ઠામ ઠામ પ્રસીધ્ધ થતા જેવામાં આવે છે. આ ચોપડી વાંચનારાઓ જે પ્રસીધ્ધ કર્તાના ઉપર કપા કરીને પૂરેપૂરી વાંચશે અને કંઈપણ સાર ગ્રહણ કરશે તો નીશંક તેઓની હાલત ઘણીજ સુધરશે. એ મંથના ચાર

ભાગ કીધા છે. પેહેલું તો પ્રીય વાંચનારાઓને ભરતોદય સાથે ઓળખાણ કરાવ્યું છે પછી આર્યોની સંસારી સ્થિતિ કેવી છે અને તેને સુધારવાને કયા ઉપાયો યોજવા તે દર્શાવેલું છે બીજા ભાગની અંદર બાળક શબ્દનો અર્થ, તેઓ સાથે કેમ વર્તવું, અને કેવી રીતની કેળવણી આપવી ત્રિમ ભાગમાં બાળલગ્ન મારા આર્ય બાંધવો આદા ! આ વીશય ઉપર કેટલા અંશે લખાયા છે પણ મારા બાંધુઓ જરાપણ ધ્યાન આપના નથી. ન્યાત વરઘોડા વગેરે પણ એમાંજ દર્શાવ્યા છે એથા ભાગમાં સ્ત્રીને લગતા વીશયો વીધવા આદા ! આ વીશ્યોને માટે મીઠું બેહેરામણ મલગારી કેટલી કોશેશ કરે છે. સ્ત્રી અલગ તેથી કેટલા ગેરકાયદા થાય છે ? સ્ત્રીતા જુદેમો વગેરે દર્શાવ્યા છે.

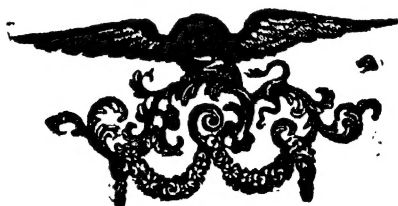
અય કર્તા પોતે વીદવાન તું યોગ ધાત્વો નથી પણ અંધકર્તાની ઈશ્વરને એટલીજ અરજ છે કે ઓહો ! ઈશ્વર મારા આર્ય બાંધવોને દુઃખમાંથી છોડાવ અને તારા શીવાય બીજા કોઈનામાં એ શક્તિ છેજ નહી. તારા વીના જાડતું એકે પાતર હાલતું નથી માટે અહો જગતનીયંતા મહા પ્રભુ મારા આર્ય બાંધવો ઉપર જરા રેહેમ દ્રષ્ટી કરીને તેઓને દુઃખમાંથી છોડાવ.

છેલ્લે હું પરમ નમ્રતા પુર્વક પ્રીય વાંચનારાઓને ઓહુંજ કહું છઉં કે આ માર પ્રથમ યત્ન છે માટેએમાં ન્યુનતા તથા ખામી હશેજ પરંતુ વીદૂજનો અને આર્ય સમાજ વીશે શુશીળ એવા સજજનો ગુણુમાત્ર ઉપર નજર રાખશે એવી મને પૂર્ણ ખાત્રી છે.

ધધર પ્રાથના.

કર્તા ઓ તૈઈ લોકપના, દુર્લભના આધાર
પિતા પ્રેમી પામરતણા, મોક્ષતણા દેનાર
ભલિત લિલાકીધી ધણી, આલુમધ્યે જોઈ
રાંકદા સહુ બુદ્ધિ હીણ, પૂર્ણ ન સમજી તેહ.
મન તારી ભક્તિ વિશે, જો લાગે જગપાળ
પદ આપે તું મોક્ષનું, ભાંગી ભવ જંઝળ
રચના અદભૂત એકથી, એક દિશે સઉ ઠામ
પ્રાદુર્ગીરી તારા શશી, અપ્પર અઘૌકિક કામ
ભૂડોજન પાપીખેરો, કૂમતી અને કઠોર
તુંજ પાસે માયું પીતા. હરમુજ પાપ અધોર
દમન પ્રાણ પામે નહી. આ ભવ તરે ઉલાસ
વાયું ધધર એટલું, જોથી પોંચે આશ
રાય કપા તારી થકી, પામું હું તુંજ ધામ
ખરી સ્વિકારી વિનતી, દીનને દે આરામ.

ભારતોદયની મેટ.

ભવિષ્ય વચન,

એક રમણીય સહવારે સૂર્યોદય-અગાઉ-હું ફરવા સાર
 નીકળ્યો. પવન ઠંડો વાતો હતો. અને સધળી વસ્તુઓ
 આવતા સૂર્યોદયની-ધણી-આતુરતાથી-વાટ નેતી-હતી-
 હું વિચારમાં ગુમ-ધઈ-ગયો હતો-તેથી હું કેણી તરફ
 જતો હતો તેનું ભાન મને ખીલકુલ રહ્યુંજ નહીં આખ
 રે હું હીમાલયની તળેટી આગળ આવી પોહ્યો અને
 પ્રાતઃ કાળની શોભા આ ગીરીવરના કોઈપણ ઉંચા ભા
 ગ પરથી જોવી એવે ઇશદે હું ઝડપથી કોઈ કોઈ વેળા
 બીઆમ લેવા જતો તે જગ્યાએ હું ગયો. અરે ! કઈ કલમ આ
 જગ્યાએ ઉત્પન્ન થતા વીચારોને વર્ણવી શકશે ? હુ હી-
 માલયના મધ્ય ભાગપર આવેલી એક મોટી વ્રક્ષોથી છવા
 યલી જગા પર હતો, મારી પાછળ એટલે ઉત્તર તરફ
 પ્રચંડ કાળી શીળાઓ એક ઉપર એક એમ ગગન સુધી
 ગએલી હતી જેની ઠોંચે સ્વચ્છ સ્વેત હીમ ઉપર ઉગતા
 ભાનૂના પ્રકાશે કરીને હીરા જડેલો શણુગાર ધારણુ કીધો હતો
 જ્યારે જ્યારે સૂર્યના કીરણો કોઈમોટા શોરથી પડતા પાણીન,
 ઘોષ ઉપર પડતા ત્યારે તે ઘોષ એવી રીતે પ્રકાશ તો કે જ
 છે તે ગાળેલા રૂપાનો નિરંતર ઘોષ પડતો હોય. મારી આગળ
 મારીજન્મભૂમીએટલે મારો ભવ્ય ભર્તૃખંડ ધુમરમાં છવાં
 મસો પડેલો હતો. ધીમે ધીમે એ પાહાડનો સધળો ભાગ

પક્ષીઓથી સજીવ થયો. તડકો મારા પર પણ પડ્યો. હું ત્યાં ગયો તે વેળાએ ત્યાં નિરંતર પડતા પાણીના ધોધ શિવાય જે સધળું સુનકાર હતું તે અરણ્યના આવવાથી આનંદિત દીસવા લાગ્યું. માણસની વૃત્તીપર જંગાનું જેર ચમત્કારી છે. મોટા ધમધોકાર વેપાર ચાલે એવાં શહેરો જ્યાં માણસોના સુખના અને દુઃખના ગુન્દાના અને લડાઈના અને લક્ષ્મિ પૂજનને લીધે પડતી હજારો વ્યથાના નિરંતર અનાખો આવે છે તે શહેરો અહીં આ નથી. અહીં તો સર્વે શાંતી અને અલાપ મનોહર મેળાપમાં માલમ પડે છે. અહીં માણસની જુદી તરવાર જે અપરાધી કે નિરઅપરાધી ને જાણતી નથી, તેના કારીજખમ અહીં માલમ પડતા નથી.

જેમજેમ સૂર્ય ચડતો ગયો તેમતેમ હિંદુસ્થાનના મેઘનો, નદીઓ, શહેરો, કુંગરો, ધીમેધીમે મારી નજરે પડતા ગયા. જે દેશની ઉત્તર શીમા આ હિમાલય પર્વત અભેદ રીતે કરે છે તેના જયારે લીલા, કુંજર ખેતરો, તેની અગણીત આગખોટો વાળી નદીઓ, શહેરો, મેહુલો કિલ્લાઓ દેહેરાઓ મારી નજરે પ્રાતઃકાળની મીઠી હવામાં પડ્યા ત્યારે મારા મનમાં એ સુંદર દેશની હાલતના વિચાર આવવા લાગ્યા હું બોલ્યો “અરે ભરતખંડ સેંકડો વરસપર જયારે ઈરાની દારાએ તારો ગર્વ ઉતાર્યો-પછી જયારે શૂરો શીકંદર આવ્યો ને તારી રસાળ ભૂમીને રોળી-નાખી-ત્યારે પણ દુઃખમાં ધીર્ય એવો ભર્તખંડ તુંજ હતો. અરે ! એ યોધાઓના જવા પછી જયારે મહમૂદ ગીઝનવી એ તારું સંતાન વાળ્યું-તને છુદ્યો-તારા શરવિર લડવાયાઓનો પરાજય કીધો-તારી લક્ષ્મીને લુટી તને મેદાન

ખેદાન કીધો-અરે મથુરાં અને સોમનાથની મૂર્તીનો અ-
ખંડ નાશ કીધો ને બિચારા પકડાયલા હિંદુઓના તારાગરી-
બ છોકરા-તેઓને બંધે રૂપીએ વેચ્યા અને આખરે સુના
ગીઝની શેહેરને સોનાનું બનાવી દીધું ત્યારેજ તેણે તારો
કેટો મુક્યો તે વખતે, વાહલા ભર્તખંડ તુજ હતો-વાર
પછી તારી શી સ્થિતી થઈ?—તું પાછો મુગલાઈ વાઘના
પંખમાં સપડાયો જેના સખત અમલમાંથી દૂરતા શૂરા
અંગરેજોએ તને છોડ્યો તે આજે પણ તુંજ છે, લક્ષ્મી
સાથે દુઃખેતું પીડાતો હોય એ હું ઈચ્છતોજ નથી મુગ-
લાના અમલમાં તું વૈભવ ભોગવતો તે ખરું પણ તે કેવી
હાલતે? કેવેમને? શું તારા છોકરાં શાંતિ શબ્દ શું છે તે
જાણતા? શું તેઓનું મન નિંદર હતું? તેઓની મીઠકતંની
શી હાલત હતી? શૂળી-ખીલાવાળું પીપ-હાથીનાપગ જે
રખંદનો માર પથ્થર બાજી-વિગેરેયમ દારે પોચાડનારા
કૂરસાધનો-શું નીરદયોગી હતા? ના ના, તે વખતના કૂર-
કર્મથી હું અળખ્યો નથી સત્ય છે કે તે વખતના આવા
અમલનાં અરણ્યમાં અકબર જેવા રાજ્ય નવાણો થયા
પણ જ્યાં ચારે તરફ જીલમ અને ગેરઘનિસાદ ત્યાં થોડા
વખતની મજેલી શાંતિથી કંઈ અધિક કાયદો થતો
નથી.

આખરું હું આ વેશમાંને આ વેશમાંજ બોલી ગયો
હતો. મેં જરા દમ ખાધો અને આકાશ તરફ નજર કરીને ક-
હ્યું અરે જગદીશ્વર તેં આખરે આ દેશને હમેશનું શાંતી
નું દાન દીધું. ચિંતા નહીં જે હિંદુસ્થાન ' પાછા મેદા-
નો તરફ ફરીને હાલમાં તારી પાસે તારી પૂરાતન લક્ષ્મી
નથી તોપણ તું યાદરાખ કે તને ઈશ્વરે પશ્ચિમમાં રહેતા

સી એક દુરની પ્રભના હાથમાં મેહેલીને તારં રક્ષણ કીધું
 એ સોકો કેવા છે કે જેને સરસ્વતિની કૃપા છે-જેને
 વાયુ-જળ-અને અગ્નિ જેવા સમર્થ વિરો તામે-જેની
 સેવામાં કુબેર રાત દહાડો રહે છે. જે દયાવાન શાંત અને
 સદ્ વિચારવાળા છે તો તું તેવાના હાથમાં રહીને કેમ
 પાર ન પડે ? તું કેમ તારી આગલી પૂરાતન બ્લહાનલા-
 માને પાછી હાથ ન કરે અને વિદ્યા અને બળે કરીને આ-
 ને જે પ્રભઓ શ્રેષ્ઠ અને સુધરેલ ગણાય છે તેઓમાં
 હું કેમ ન ખીરાજે ?

અરે ! ભર્તખંડની ચ્હડતી થવા વિશે વિચાર કરવો
 એ વાત એક છે અને એ કામમાં તેને ક્ષેત્રમંદ થએલો
 નેવો એ વાત બીજી છે. ભર્તખંડે જે પદ્મિ, વૈભવ અને
 સુખો પેહેલાં ભોગવ્યાં તે સધળાથી દુર થઇને શું હવે
 તે પાછો પોતાની અસહની દિવ્ય સ્થિતિને નહી પુગશે ?
 શું એનું આગતું તેજ તે સ્વપ્નું થઈ ગયું ? શું હવે આ
 ભૂમીઉપર કોઈ વીર રહ્યા નથી ? શું આર્યોની નોખત કા
 ટીને ડંકો બંધ પડ્યો ? શું આર્યોના નિશાનો ધૂળમાં રગ-
 દોળાયાં તે પાછાં એકવાર પવનમા કીડલાઓ ઉપર નહીં
 ફડફડવાનાં ? અરે શું આ અજ્ઞાનરૂપી અંધારાને દુર કરવા-
 ને સુધારાનો અને વિદ્યાનો અરણ્ય આર્ય ભૂમી ઉપર કોઈ
 દીવશ પણ પ્રકાશવાનો નથી ? જે ભર્તખંડની લક્ષ્મીએ
 પરદેશીઓને પોતાની લક્ષ્મી અને વૈભવે કરીને લલચાવ્યા
 જે ભર્તખંડને વિશે પશ્ચિમના લોકોમાં એવા એવા અ-
 નુમાનો ચાલતાં કે એ કોઈ બ્લહાન મોહક ઈંદ્રિયુરી નેવો
 દેશ છે, જે ભર્તખંડમાં કીરતારની કરુણ એટલી બધી
 ફેલાયલી કે જે જે સુખના સાધનો અવર મૂલકના લોકો-

ને પ્રાપ્ત થતા અને જે તેઓ ખીજ દેશોની સાથેના વ્ય-
વહાર શિવાય મેળવી શકતાજ નહીં તેને સાધનો પૂરા
પાડવાને આ દેશ પોતેજ સમર્થ હતો-અને છેલ્લે, જે
ભર્તખંડે કાળના ચક્રમાં આવી, અને કાળના ઝપાટા ખમી,
પોતાનું માથું ઊંચું રાખેલું-તે મારા રૂડા રસાળ-અને
રાજેન્દ્રભર્તખંડને આજે આવી નિચ-અગ્નણ અને ક્રકળતી
સ્થિતીમાં જોઈને હું ધણોજ ખિન્ન થાઉં છઉં-મને શોક કેમ ન
થાય વાર ? મારું હૈયું એની દુર્દશા જોઈને કેમ ના ફાટે ?
એજ દેશમાં હું જનમ્યો અને હું એજ દેશમાં ઈશ્વર
કરશે તો મરીશ. પણ એ રચીરભૂમી આવીને આવી હા-
લતમાં રહેતો મને મરતાં પણ શાંતિ મળવાની નથી.
ધન્ય છે પેલા અંગરેજ કવીસર ઉઝૌલ્ટર સ્કૉટને સ્વદેશા
ભિમાન રહીત માણસને કેવો એ કવિ ગણે છે. મુંજ
નફટ અને જીવનો મૂઓ હોય તેવો ગણે છે. એ નામાં-
કીત કવિ કહે છે કે “ અગર એ માણસ (સ્વદેશા ભિમાન
વગરનો) ધણોજ ધનાઢ્ય હોય. મોટામોટા એકકાળે ધરા-
વતો હોય તોપણ એવા માણસની દોલત-અને પડી ઉપર
જીજી પડી ! અળ્યું તેનું જીવતર ! આહા ! આ કેવા વચનો
ઈશ્વર કરેને પૃથ્વીની સપાટી ઉપર એવો કોઈ મુંજ અ-
ને નફટ ન હોય કે જેનેસર ઉઝૌલ્ટર સ્કૉટના આઅકાલા.
ચુ પડે,

“ સ્વદેશાભિમાન ! સ્વદેશપ્રીતિ ! અરેરે ! જે દેશન,
તનુજેમાં સ્વદેશાભિમાન ગૂણ ન મળે તે દેશની ખરી ક-
મઅપ્તી સમજવી જે અનર્થ. પતિના આધાર વિનાની
કોમળ સ્ત્રીનો ધાય છે તેવોજ અનર્થ તે દેશને ધુળધાણી બના-
વે છે. કદાપીજે ધરવના કડકડતી ટાઢવાળા અને અરધથી
ઢંકાયેલા મૂલકો તરફ હું નજર કરું છઉં તો ત્યાં પણ

મને એવો કોઈ મજા નથી મળતો કે જેને પોતાની ઉજ-
ડ અને બરકથી ઢંકાયેલી જમીન, જ્યાં છ મહિના સુધી
તો સૂર્યોદય નથી અને છ મહિના સુધી તો રાત્રી નથી.
જ્યાં આપણા દેશની માફક મોઢોદવા નથી આગળગીયા
નથી નાટકશાળાઓ નથી મિષ્ટ પકવાનો નથી સુંદર વાહ-
નો નથી અરેરે ! આપણું જેવા પેલેરવાના લૂગડાં પણ
જ્યાંના લોકોને નથી તેવા માણસોને સ્વદેશા ભિમાન છે
અને આપણા રક્ષાળ અને રાજેન્દ્ર જેવા ભૂખખડના તનુ-
બંતને સ્વદેશા ભિમાન નથી ! અરેરે ! અફસોસ ! અફસોસ !

અગર આફ્રિકાના ધગધગતી રેતીના રણોવાળા મૂ-
લકો તરફ હું જ્યારે મારી આંખ ફેરવું છું તો મને
મોતમ પડે છે કે ત્યાં પણ કોઈ એવો મોટ પુરુષ મળે
મને કહી શકે એ રણો કેવા નાશકારક અને ભયંકર
છે તેનું અવલોકનવાંચનાર અદ્વૈતને પોતાનેજ સાંપુ છક
જ્યાં પક્ષિઓનો સંચાર નથી વૃક્ષો ફળદ્રુપાવી નથી સેંકડો
કોશ સુધી અગ્નિમાં બકાવવા પ્રવાશીના ગળા સુકાયવા, ઠંડા
કરવા. અરેરે ! તેઓને મરતા બચાવવાને પણ પાણી ન મ-
ળે જ્યાં પ્રવાશીઓને પજે પજે અને ઘડીએ ઘડીએ રે-
તીના ટુંગરા મોતના પંજની બીકમાં નાખે છે વળી મા-
રી ખાતર જમાં છે કે અમેરીકાના ઈંડિયન્સો અને મુ-
ખ્યત્વે કરીને એન્ડીસ પર્વતોનો રેહેવાશી પણ પોતાના
મેદાનો, ખાઈઓ, નાળાઓ, અને વૃક્ષોને આજના
સુધરેલા યુરોપના પારીસ અને લંડનના રેહેવાશી જેમ
તેઓના સુંદર શહેરોને ચલાય છે તેમ ચલાવો હશે. આ
મ છે ત્યારે સ્વદેશ પ્રિતિ સર્વત્ર છે પણ હું શું કરી શ-
ક્યો ? મારાથી શું રંધાયું ? મારાથી મારા મનોહર શોભ
વાળા કાંચનની કિમ્મતની ભૂમીવાળા રત્નો અને સુનાની

ખાણુ જોવા, રસાળ અને રાજવીદેશને માટે શું બન્યું ? કંઈજ નહીં.

અહો વિશ્વપતે, હવે તું મને સહાય થા તારી કર્મણી વૃદ્ધી ભર્તખંડની ભૂમીઉપર વરસાવ અને કુંસંપ અને અજ્ઞાનતાના દુષ્ટકાળોને દૂર કરદેશોત્કર્ષને માટે-કવિઓ તેઓની કલમો ચલાવે ભાષણ કરતાઓ તેઓતું વકતૃત્વ નિત્ય ખાલી કરે વર્તમાન પત્ર વાળાઓ ધણુંએ યુમરાણુ કરી મૂકે તોપણુ ઓ દીનદયાળ પ્રભુ તારી ઈચ્છાવિના એક પણ પાતર તેમાંનું હાલવાનું નથી. તું તણુસલાતો મેર કરવાને સર્વ સમર્થ છે પણકમાં રંકનેરાય અને રાયને રવડતો બનાવે છે. ત્યારે, અરે ઓ કપાનિધિ ઓ વિશ્વ વ્યાપક ઈશ્વર ! તું ભર્તખંડની વાહારે ધા અરેરે એનેં યુડતો બચાવ ! હવે એના દુઃખની સીમા રહી નથી- માટે ઓ વિશ્વ વ્યાપક તું, એનું દુઃખુંદૂર કર ! એ બચા-રાએ ધણું વેડયું હુ ધારું છઉ કે જો એની જગ્યાએ રાઈ ખીજ દેશો આવી હાલતમાં હોયતો આજે પૃથ્વિની સાં પાટી ઉપર પણ નજર ન આવતે !

જેમ જેમ મારા શોકમાં તલ્લિન થઈ મન ચક્ષુએ હિંદુસ્થાનની હાલત ઉપર વિચાર કરતો હતો તેમ તેમ દેહભાન જતું રહ્યું અને હું આવતાવખતના વિચારરૂપી વાદળા ઉપર ઉડાણ કરવા લાગ્યો. હું ક્યાં ગયો હતો અને ક્યાં જાઉં છઉં તેનું મને કંઈજ ભાન ન હતું. બસ માત્ર મેં મારા મોંઆગળ ભર્તખંડ તેની પડેલી હાલ-તમાં પડેલો જોયો. મારી આંખમાંથી દડદડ આંસુની ધ-રા ચાલવા લાગી. આવી શોક ભરેલી સંચિતીમાં હું ક્યાં સુધી રહ્યો તે મને માલમ નથી. પણ જ્યારે આખરે મેં આસપાસ જોયુંત્યારે મને એક વૃદ્ધ પુરૂષ ઘોડેએક દૂર

આવેલા વૃક્ષની છાયાં તળે બેઠેલો માલમ પડ્યો. તેની મુખ મુદ્રા ઉપરથી માલમ પડતું કે તે કોઈ મહાન પુરુષ છે, તેનો પોશાક કેવળ સફેદ હતો અને તે ઉપરથી એમ લાગતું કે તે કોઈ સાધુ પુરુષ છે. તે મારી તરફ દયા ભરેલે ચહેરે જોતો હતો. મેં એવો વિચાર કર્યો કે એવૃદ્ધ પુરુષની સાથે સાથે હું હવે પાછો સ્વસ્થાને જાઉં. હું હજીવે હજીવે તેની પાસે ગયો. મેં તે વૃદ્ધ પુરુષના મુખ ઉપર એવો પ્રકાશ અને મનોહરતા દીઠાં કે એવા મને કોઈપણ દિવસ મારા જાતિ ભાઈઓમાં નજરે પડ્યા નહોતા, એ પુરુષની આગળ મારા મગજ ઉપર એક અગમ્ય અસર જોર કરવા લાગી અને મેં એકદમ માર, માથું તે પુરુષના ખોજામાં મુક્યું. તેણે પોતાના વૃદ્ધ અને સુવાળા હાથે મારા માથાઉપર હાથ ફેરવી આસનાવાસના કીધીઆખરે તે કેટલાએક વખત પછી બોલ્યો:—

“અરે! આર્યના કુળમાં ઉત્પન્ન થએલા યુવાન ! તને શોકાગ્નિમાં બળતો જોઈને હું બહોળ જિજ્ઞાસુ થઈ છઉં. તારા મનમાં શું વિચાર આવ્યા છે તે હું સારી રીતે જાણું છઉં પરંતુ મારે તને કેહેવું જોઈએ કે તું બર્ષ શોક શામાટે કરે છે ? ફોગટ મૃગજળ પાછળ શામાટે ધાય છે ? જેમ ધુમાડાના બાયકા ભરતા ધુમાડો હાથમાં આવતો નથી તે પ્રમાણેનો આ તારો શોક છે. આજ આખો દીવસતો શું પણ વરસોનાં વરસો સુધીનું આ પ્રમાણે શોક કર્યા કરશેતો તે બધો નકામો”

જે પુરુષે મારા મનના વિચાર સાંભળીને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો તે પુરુષ કોણ છે કોણ નહીં તે જાણવાની મને જીજ્ઞાસા ઉત્પન્ન થઈ. તેની પાસેના એક પથ્થર ઉપર હું બેઠો અને તે વૃદ્ધ પુરુષને વિનય પૂર્વક

તેનું નામ હામ કેહેવાને કહ્યું. મારો આ સવાલ સાંભળીને તે ગદગદિત કંઠે બોલ્યો “અરે, વિર અને આર્યોના કુળમાં ઉત્તપન્ન થએલા પુરૂષ, જે મેં તારા વિચારો આગળથી ન જાણ્યા હોતો, હું તને ઉત્તર આપતેજ નહીં. પરંતુ તારા મનનો ઉભરો તેં અજાણપણે અતે તું એકલોજ છે એમ જાણીને શબ્દરૂપે કહાડ્યો. તે મેં આ જાડના ઓથામાં ઉભો રહીને સાંભળ્યો. અને એજ માટે હું તને હું કોણ છઉં કોણ નહીં તે કહું છઉં. તું શાંતીથી અને ચિત્ત દૃઢને સાંભળ. મારું નામ ભરતોદય છે. અર્થાત તારા દેશના સુખ, વૈભવ ઇત્યાદી સધળાં સારાંવાનાનું હું મૂળ છું. હાલના આર્યોની કુચાલ અનિતિ, કુસંપ, અને મદોન્મત પણું જેઘને મેં તારા ભર્તખંડનો ત્યાગ કીધો. હું તારી લાંબા વખતથી માર્ગ પતિક્ષા કરતો હતો. અને મેં તને ઉદ્ધિન્નતામાં ગર્ક થઈ ગયેલો દીડો. તેથી મેં તને પ્રથમ કંઈપણ કહ્યું નહીં. પણ તારા રદ્યના ઉકળાટનો કેવી રીતે અંત આવે છે તે જોવા મુનીવૃત્ત ધારણ કરી અન્ને બેઠો.”

આ શબ્દો સાંભળીને હું ચક્રિત બની ગયો. જેને માટે હું આટલો શોક કરતો હતો, તેતો મારી આગળ છે. એ જેઘને મને હર્શનાં આંસુ આવવા લાગ્યા. મેં વિચાર્યું કે હું યથા શક્તિએ એને વિનવું. એના ઓવારણ લઉં, એનો દાશ થાઉં, અને હરેક પ્રકારે એનું શાંતવન કરીને, એને પાછો મારા દેશમાં—નાના એના પોતાના ધામમાં લઈ જાઉં. પણ મારી આ ખુશી જાણવા ટકી નહીં મને લાગ્યું કે તેણે મારા વિચારો જાણ્યા. કારણ કે તે જરા ખિન્ન મૂખે બોલ્યો.

“હે આર્યબાળા, જે ઉત્તમ કુળથી ઉત્તપન્ન તું

થયો છે તે કુળની વર્તમાન વર્તવાની રીતોથી મને નથી લાગતું કે મારું દર્શન તારી ભૂમી ઉપર ફરીથી કરે.

તારા શરવિર વડીલોએ કીર્તિની વાડીમાં જે યશના વૃક્ષો રેખ્યાં હતાં, તે તારા બાંધવોએ અને જાતિ ભાષ્યોએ મુખ્યત્વે કરીને આર્યોએ નાશકરી નાંખ્યાં. જે રસાળ ભૂમી ખેડવાને વારસામાં આપી હતી, તે ભૂમીને તેઓ આજે બગાડીને જંગલ બનાવે છે. જે વિદ્યાઓ તમારા લાભને માટે પૂરાતન કાળથી કસાઇને તમારે માટે ંધોમાં સમાવેલી તેનો તમે તિરસ્કાર કરીને તમે દુરવ્યસ્ત અને અધકારમાં પડેલા છો. અરેરે ! હાલમાં સુધરેલી પ્રજાઓ જે ગણાય છે તે તમારી ધણીખરી વિદ્યાને પ્રતાપે ત્યારે અરે તમારા આર્ય બાંધુઓ તમારી આંખ ઉઘાડીને તપાસી જુઓ. અને ત્યારપછી તું તારી ભૂમીમાં મને પાછો તેડવાનો વિચાર કર. આજના આર્યો શું કરે છે ? અને પેલા પશ્ચિમના લોકો શું કરે છે ? તારા દેશીભાષ્યોની પુરાતન સ્થિતી, અને તારા રસાળ અને રાજેન્દ્ર ભર્તૃખંડ ઉપર રાજ્ય કરનારા પુરૂષોની સ્થિતી સરખાવ. જો હું તને કહું કે બે એક હજાર વરસ ઉપર તારા રાજ્યકર્તાઓ ધણા અજ્ઞાન હતા-ખરે ધમિર ક્યાં છે તે જાણતા નહોતા-વૃક્ષોને માનતા- કળા કૌશલ્ય શું છે તેનો તે લોક જાણતાજ ન હતા. અને હાલ જેવા નરડા દુષ્પણ વિદ્યા, કળા, અને કૌશલ્ય જાણે છે. તેટલાજ તે લોકો પણ જાણતા હતા. ત્યારે તું તેઓ નો આજનો વૈભવબળ, અમલકારીક કુદ્ધી, પ્રભૂ ભક્તિ, સદા ચાર જેઇને વિશ્મીત થયાવિના રેહેશેજ નહીં. હવે જરા વિચારપૂર્વક મનન કર કે આ અદ્ભુત ફેરફાર એ પુરૂષોમાં કેમ પ્રાપ્ત થયો. શા પ્રકારે એ સુભટોએ આટલી પ્રઉદ્ભતા મેળ-

થી? તમને આર્યોને કંઈ સૂઝે છે? હું કહું—સદવિચારથી—
 જેને રૂઢીઓ નાશકારક છે એવી જોઈ-જેને જોઈએથી તેના
 દેશોત્કર્ષને વિદ્યુત્તથશે એવા જોયા-જેને કુધારા સુધારાના
 સૂજો થઈને પડેલા જોયા—તેને રૂઢીઓ, જોઈએ, અને કુ-
 ધારાનું એ સજ્જનોએ ખાંડન કપાયું. અને એમ કરવાથી
 શું ફળ તેઓને પ્રાપ્ત થયું? આ લોકનું સૂખ, અને પર-
 લોકનું સૂખ, મારા છેલ્લા શબ્દો સાંભળીને તું જરા ખંચાશે
 પણ વિચાર કર કે જ્યારે તારા આર્યો પોતાનો ખરો
 અને એક ઈશ્વરને માનવાના સાચો ધર્મ છોડીને હાલમાં
 ચાલતી રૂઢીઓ—મતો—અને કીચાઓ પ્રમાણે માણસથી
 પણ કનીષ્ઠ, અને હસ્તકૃત વસ્તુઓને નમે—મનસાદેહની
 ઉત્તમતા ભૂલી જઈને શક્તિહીણ પદાર્થોને પોતાનો અમર
 આત્મા સોંપે, અને એથી કરીને વીશ્વના ખરા નાથને ભૂલી
 જાય. અને પેલી તરફ પેલા માણસો તેઓની ખુદ્દી અને
 તર્કશક્તિ એ ખરું જોડું તારવીને સત્યનું ગ્રહણ કરે—
 અસત્યને વર્જે. અને એથી પરીક્ષણને પ્રસન્ન કરે તો આ
 એમાં પરલોકનો અધીકાર કેને પ્રધારે છે? કદાપી ખીન્ન
 દેશની સ્થિતિ સાથે સરખાવતાં તું એમ કહેશે કે પીઠા-
 રાનું ટોળું આવીને ગામડાં અને મોટાં મોટાં શહેરો ઉજડ
 કરતું હતું. બીલ લોકો, મુસાફરો અને યાત્રાળુઓને છુંટી લે-
 તા હતા—તથા ધોળે દહાડે બર વસ્તીમાં છુંટ અલાવતા હ-
 તા તે—રબપુતો અને કણુખીઓ દીકરીઓને દુધપાતી કરતા
 હતા તે—વેપારીઓની સાથે તીર કામઠાવાળા વળાવાઓ રાખ-
 વાપડતા હતા—દેશી રાજા રાણાઓના સીપાઈઓ ગુન્હો મના
 વવાને માટે ગરીબ રૈયતનાં ડોકાં ઉડાવતા હતા—મુસલમાન
 લોકો હીંદુઓને મારી બાંધીને મુસલમાન કરતા હતા—તવંગ-
 રોને તેઓની પુંજ જમીનમાં દાટવી પડતી હતી—સતી થવા-

નો ચાલ-ગુલામગીરીનો ધંધો-અમલદારો રૈયતના બચ્ચા બાલાની આખર લુંટતા-તે બધું હવે હમારી શાણી ખીટીશ સરકારના વાવટા નીચે વગર બચે રહે છે. તું કહેશે કે હમે કંકો પણ ભાચેગે વાંચી શકતા. હમારે માટે નીશાળો નહોતી-તે સધળા સાધનો હમારી પાસે હાલ છે; હમે ભભકાદાર હવેલીયે ઉઠાવીયે છીએ. હમારી સો વર્ષ ઉપર જે સ્થિતી હતી તેના કરતા હાલ હમારી હાલત સારી છે.

તમારી સ્થિતી સુધારનાર કોણ ? પેલા ગોરા લોકો કે કોઈ ખીજ ? તારા દેશી રાજની સ્થિતી કેવી છે ? રાજ્યનો પાયો સારો હોયતો રૈયત પણ સારી હોય એમાં કંઈજ નવાઈ નથી. શું તું આ કેહવતોથી વાકેફગાર નથી ? “ ગાયને સુખ તો ગર્ભને સુખ. ” થયાં રાજ તથા પ્રજા. ઘણી વગરનાં ઢોર સુતાં. ” માહારી કેહેવાની મતલબ એટલીજ છે કે જેવા રાજ તેવી પ્રજા.

હિંદુસ્થાનમાં અંગ્રેજો આવ્યા પછીતો તારા દેશની કંઈક પણ હાલત સુધરી છે એ વાત ખરી છે. પણ તારા એક દેશીરાજનો અને અંગ્રેજ સરકારનો મુકાબલો કર. પછી તને એખને રાજ્યો વચ્ચે આસમાન જમીન જેટલો તફાવત માલમ પડશે. તારા દેશી રાજ જુલમી, અને સ્વાર્થી હોય છે. એવા જુલમી સ્વાર્થી રાજ્યોના પદ્મજ થવાથી પ્રજા ઘણીજ રાજી છે. અને હાલમાં જે દેશી રાજ્યો છે તેઓએ તેઓની રાજ્યનીતી ધીમે ધીમે સુધારવા માંડી છે. જે તારા “ફરઝદે ધંજીશીયા” ને તેણે તેના રાજ્યમાં કોલેજ કહાડી-દવાખાના કહાડ્યા વીગેરે કેટલા એક લોકોખોગી સુધારાઓ કીધા છે. જ્યાં પેહેલવેહેલા અંગ્રેજોએ આવી તારા દેશમાં સ્કુલો સ્થાપી ત્યારે લોકો બખડવા ફફડવા લાગ્યા કે, એતો એની ભાશા શી ખવીને છોકરાઓને ધંજાંડ જવાને માટે ગટરપટર સમજાવી

ને સ્ટીમરમાં ચઢાવી દેશે અને હજી પણ તેઓ પાદરીઓની
 (મીશન) સ્કુલોમાં મોકલવાને ધણોજ આચકો ખાય છે; તે-
 ઓ વળી એમ પણ કહેતા હતા કે એતો પેલી ગોળા ફેંકનારી
 બંદુકડીઓ હાથમાં પકડાવશે. પ્રજના સુખને માટે ન્યારે રે-
 લવેની ગાડીયો આમથી તેમ દોડાવવા માંડી, ત્યારે પેલા બુદ્ધ
 કાકાઓ કહેવા લાગ્યા કે એતો કોઈ વખતે પોતાને એકદમ
 આપણી દોલત લેને ગચ્છતી કરીજવા સાર આગળથી પાળ
 બાંધે છે. હાલના ધણાખરા દેશી રાજાઓ અભ્યાસ કરતા
 નથી અને અફીણમાં અમનગમન કર્યા કરે છે. તેથી તેઓ
 ની અક્ષલ બેહેર મારી ગઇ છે. તેઓ રાજ્યનીતી કેવી બોધ
 એ તેનો લેશમાત્ર વીચાર કરતાજ નથી. પોતે કક્કાને કુટી
 મારે એવા એટલે ધનસાફ શબ્દ શું છે તેતો સમજતાજ
 નથી. ત્યારે બોલ તારા દેશી ભાઈઓ સુખી છે કે દુખી?
 તેઓને ધનસાફ મળે છે કે ગેર ધનસાફ? હમણા ન કરે ધ-
 શ્વર ને તારા દેશનો કોઈ પણ રાજા ગુજરી જાય તો તેના
 રાજ્યના કેટલા ભાગ પડે છે? તારા જેવીજ ફઠી જો તારી
 સ્વદેશી ભૂમી ઉપર અમલ કરનાર પેલા ગોરા લોકોમાં હવે
 તો આજે તેઓ જે ઈંગ્લાંડ ઉપર કેટલાઓ વરસ થયા સહી
 હ સંપત્તી રાજ્ય કરે છે તેના કટકે કટકા થઇ ગયા હતા. શું
 તું આ કહેવતથી અનુભવો છે કે “ સાત પાંચની લાકડી
 અને એકનો બોજો ? ” તે પ્રમાણે તેઓ બધા સલાહ સંપત્તી
 રહે છે. અને તેઓમાં જે વડીલ હોય છે તે રાજ્યપદ ધારણ કરે
 છે. અને તે તેના ભાઈ ભાંડુઓને ખરચવા કંઈક રકમ અપા-
 વે છે. તારા દેશને પેલા ભલા મરહુમ વાઈસરોય લોર્ડ રી-
 પન સાહેબે એક દાન દીધું તે તો તારા દેશીઓથી જળ-
 વાણું નહીં ત્યારે એવોજ તારા દેશીઓમાં સંપ કેની? અને
 એવા કુસંપ કળ્યામાં મારે પ્રવેશ કરવો એ મને ધટીત છે;

એમ તું કેહેવા માગે છે ?

તું એમ કહેશે કે હમારા પર પ્રભૂ રૂઠ્યો નથી-હમે કંઈ ભીખાર નથી થયા-હજી પણ એવા એવા સૂખો ભોગવીએ છીએ કે ખીજ દેશના લોકોને મળતા નથી. તો તેના જવાબમાં હું એટલું જ કહું છીં કે તારા વીચાર બૂલ ભરેલા છે-મારે પે-હેલા એટલું કહેવું જોઈએ કે હું તમને દુઃખી જોવાને ઈચ્છતો જ નથી-કાળાંતરે પણ નહીં-પણ તું ઊંઘો વીચાર કરે છે-તારા પીતાની એક કરોડની સમૃદ્ધી હતી. તે તું જાણે છે. હવે તે લક્ષ્મીમાં તેં તારી ગેરવર્તણૂંકને માટે ધણો ધટાડો કીધો. (કારણ કે ઈશ્વર ન્યાયી છે માટે સાચું કરશે તો સાચું જ મળશે અને નહાચું કરશે તો નહાચું જ મળશે) અને હાલ તારી પાસે દશ હજાર રૂપિયા રહ્યા. હવે તું આજ ઉપરથી વીચાર કર કે એક કરોડના તેં દશ હજાર કીધા તેથી તારો ઉદ્ધય થયો? તેં હાપણ વાવર્યું? તેં તારો કુળધર્મ ખનવ્યો? ના ના એજ વાત તારા બગડેલા અને કનીષ્ઠ બુદ્ધી ના આજના આર્યોને લાગુ પડતી છે-એઓની પાસે જે હતું તેમાં વધારવાની શક્તી તો ક્યાંથી મેળવે પરંતુ તે સધળું ખોયું-માર ખાધા પણ વીર્યહીણ થએલા માટે પુરુશત્વ ન મળે ને કાંચળી પેહેરીને બધું જોયાં કીધું-એ સધળું શાથી? કયો ખોડો તમારામાં ભરાયો છે કે જે તમને આ પ્રમાણે પાયમાલ બનાવે છે? અને તમારું સત્વાનાશ વાળે છે? ખરાબ ધારાઓ અને ખરાબ ચાલો-”

હું શું ખોલું? મારી જીભ તાળવેજ ચોંટી રહી. સુચાણી આગળ પેટ તે કેમ છુપાવાય? હીંદુસ્થાનમાંથી જો ખરાબ ચાલ અને વહેમોનો ખોડો દૂર થાય તો, પાછી એ ભરતો દય મહારાજની પધરામણી થાય. દહાડો ધણો ચહડ્યો જોઈને, મને કંઈપણ ફરાળ કરવાને કહ્યું. મારા દેશનો દીવશ

ફેરવવાનું ભરતોદય મહારાજના હાથમાં છે. એ વી-
ચારથી મને મારું ધર કુટુંબ કંઈ સાંભળ્યું નહીં. લુધાતો
લાગેજ શાની. મારી નજર આગળ તો મેં ભરતખંડને સુખ
અને વૈભવમાં જીલતો માત્ર જોયો. મેં ત્વરાથી મારી લુધા,
ફળોનો અહાર કરીને શાંત કીધી. નીર્મળ પાણી પીધું. અને
પલાંઠી વાળીને મારા જમણા હાથપર મારું મસ્તક ટેકવીને
એકાગ્રચિતે ભરતોદયના અમુલ્ય અને ચીંતાકર્ષક વચનો સાં-
ભળતો હતો. મને સ્વસ્થ થઈને બેઠેલો જોયો. ત્યારે ભરતોદયે
મને કહ્યું “જે જે કારણો મેં તને ઉપર ખતાવ્યા, તે તે કારણો-
ને લીધે, મારે હિંદુસ્તાનમાંથી પલાયનકરવું પડ્યું-હું જાણુ છું-
ઉં કે મારાથી રહીત થઈને આર્યો સૂખી થયા નથી. પણ
જ્યારે તેઓને અનીતી અને બહેમોની સોખત રચીર લાગે છે,
ત્યારે મારે તેઓની પાસે રહેવું એ વાસ્તવિક નથી. માટે
અરે! બાળાતારા દેશીઓએ મને પ્રાપ્ત કરવો, એવી આશા
હોય તો તેઓએ સત્વ કરીને હાલની સર્વે અઘટીત સાક્ષે
છોડી દેવી-એમ કરશે તોજ આગળ જતા તેઓ ઠેકાણે આ-
વશે. નહીં તો પૃથ્વીની સપાટીપર એઓની કંઈ પણ નીશા-
ની રહેવાની નથી- તું એમ ન ધારતો કે હાલ જે કંઈ પણ
સુખ તારા દેશીભાઈઓ ભોગવે છે, તે તેઓ પોતાને પરાક્રમે
ભોગવે છે-એમાં તારી રસાળભૂમીના પ્રતાપ-જો અરખ-
સ્તાન તથા આફ્રીકાના દેશમાં તારા આર્યો હોત તો
તેઓ હાલની નહારી રીતો અને બહેમો પ્રમાણે કેટલાં વ-
રસો ઉપર નાબુદ થઈ ગયા હોત. પણ અહા! ધન્ય છે એ
ભૂમીને ! કે આવા આજ કાલ સારા કાર્યમાં આગસુ અને
અળણુ બનેલા પુરૂષોને ઉદર પોશણ જેટલું કહાડી આ-
પે છે-પણ યાદ રાખ કે ઉપર કહ્યા પ્રમાણે, જો તારી પાસે
દશ હજાર સીકા છે. તો તેથી તું કંઈ સુખ પ્રાપ્ત કરી

શકે. પણ તેથી તારા દરીદ્ર હાલતમાં આવેલા લાખો દે-
શીઓએ કંઈ જોયું નહીં, અને ભોગવ્યું પણ નહીં. હાલ
તારા આર્યોમાં કેટલાક ધનાઢ્ય છે. અને તેઓ દોલતને
બળે કરીને સૂખ ભોગવે-મહેલોમાં રહે. વાહનમાં બેસી ફરે,
સુંદર ભોજનો કરે. અને ગીતગાન વીગેરે અનેક પ્રમાણે
તેઓ પોતાના આત્માને આનંદમાં રાખવાની કોશીશ કરે
પણ તેથી શું તારા દેશના મોહોક્ષાઓમાં રખડતા હજારો
બીખારીઓ-ખેતરોમાં ખોખો અને માટે તાપ અને ટાઢ
વેડી પોતાના શરીરને હરરાજ કરનારા મનુષ્યો-ધરખાર વ-
ગરના-વસ્ત્રવગરના-અન્ન વગરના-દુખખી પીડીત લુલા-
ઓ-આંધળાઓ-એ બીચારા ગરીબ નીર્ધનોની હાલત સુધારી?

શું તેઓ આવતી કાલેની શીકર વીના આજે પોતાના છૈયાં
છોકરાં સાથે રોટલો ખાઈ આસુદા થાય છે ? અરે, ના-ખરેજ
ચોડા સૂખ ભોગવો અને અગણીત જનો બળદની માફક ભાર
વહે એ દેશ સૂખી નહીં-તું તારા દેશની હાલત કેવી
દયચ્છે છે ? મેં આચકો ખાધા વગર જવાબ આપ્યો કે
'સારી, સારી અને સારીજ.' તે બોલ્યો સારી હાલતમાં તારા
દેશને આણવાને અને ઉત્તમ પંક્તીનું પૂરાતન સૂખ પાછું મે-
ળવવાને તારા દેશીઓ શું કોશીશ કરે છે ? હાહું જાણું છૂર્કો કે
અધાધ સમૂદ્રમાં આવેલા કોઈ કોઈ સુંદર લીલા કુંજર જેવા
દ્વીપો પ્રમાણે આ ભર્તખંડના અજ્ઞાન અધકારમાં સુધારો ક-
રવા વાળા જેવા ચળકતા તારાઓ પ્રકાશ્યા છે અને પ્રકાસશે-
પણ જ્યાં હઠ અને મદોન્મતપણ, સ્વાર્થ અને કુસંપનો ગં-
ધવાડો ત્યાં એ મોગરાઓની પરીમલ પોંહોંચી નથી. એ સું-
દર શીતારોના ઝાની અને લાલકારી નાદો કળહ અને કુકર્મો-
ની કઠોર અને કમકમાટ ઉપજાવે એવી ભુંગળોમાં સંભળા-
યા નથી. અરે એ લોકો (મને આર્થ કહેતાં) શરમ લાગે છે

કેમકે તે આર્યોના સધળા ગુણોથી રહીત થયા છે) એટલા બેહેરા થઇ ગએલા છે કે હાલના ઉદાર અને શૂશીળ રાજ્ય કર્તાઓની શીક્ષા પણ નથી ગણતા. એઓને જરાએ વીચાર નથી આવતો કે જે જે એ રાજ્યકર્તાઓ તમારી સંસારી હાલતના સંબંધમાં કેહેછે. તેમાંની બલકે ઘણી-ખરી વાતો પ્રાયદામંદ છે. તમે સૂધરો કે મૂઠ રહો તેમાં એને કંઈજ પણ લાભ છે ? નાના અરે એઓને કંઈજ લાભતો નથીજ. તમારી ચહડતી થાય તેથી એઓને કંઈ પ્રાયદો થશે ? વીધાનો ઝગકતો શણગાર તમે પેહેરશો તેથી એઓની શોભામાં કંઈપણ ઉમેરો થશે ? જુઓ એ લોકોને તમે કેવા અપવીત્ર અને નીચા ગણો છો ! કોઇ કોઇનો સ્પર્શ કરવાને પણ ધમ્મછતા નથી. અને કદાચ કરેછે તો ધર-આગળ જઈને કપડાં બોળીને જાણે ઢેડાને અડકીને નહાતા હોય તેમજ કરે છે. તોપણ એ રાજ્યકર્તાઓ તમારે કેટલું રૂઢુ ધમ્મ છે ? તમારા ઉદયની યોજના તેઓ કેટલી કરે છે ! પણ તમોજ નથી માનતા. કાનમાં પુમડાં ઘાલી બેઠા એટલે પછી ખરાખી થતી કેમ અટકે ? ત્વરાથી આવતા નાશને કેમ દુર કરાય ? અરે ! ત્રેં વકાશી બેઠેલા, નર્કના શીંહના જડખામાં જતાં કેમ અજગા થાય ? હું આ શબ્દો વાપરું છઉં તેથી તુ ખીન્નતો થતો હોઇશ પણ આવા શબ્દો વાપર્યાવગર ચાલતુ નથી આજ વખત છે. માટે કાલ ઉપર ભરોસો રાખીને તમે બેસશો તો હું સત્ય કરીને કહુંછઉં કે દુર્દશાએ પોંહોંચશે.

ભારતોદયનો મ્હેરો આ છેલ્લા શબ્દો બોલતાં લાલ થઇ ગયો. આહા ! આ વેળાએ એની કાંતી કેવી દીવ્યમાન દીસતી હતી ! એના અસરકારક શબ્દો ઉપરથી મારી પક્ષી ખાતરો થઇ ગઇ કે ભરતોદય જેજે બોલે છે, તે તે કેવળ

સત્ય છે. ખરે એને હાંદુસ્તાનને માટે ધણુ લાગે છે. કોણુ
બનશે હજુએ બીજુ શુ કહેશે ? વારુ જીવ, વૈદ્ય, રોગના
બળના પ્રમાણમાં જ ઔષધી આપશે. વીલે મૂખે બાપડી
રોગીને કહાડીતો નહીં મેલે. ભર્તખંડ એના કીર્તીના ધામ થ
પડયોતો નીખે; નહીં પડ્યો એમ કોઈથી કહેવાવાનું નથી.
પણ એવું હું ઇચ્છુ છું કે આ દેશે ખોયેલો યશ કાંઈ કરીને
પાછો મેળવવાને ભરતોદય રસ્તો બતાવેતો સાર

ભરતોદય સ્વાસ લેતો હતો તેના ગળામાં આ વીચાર-
મારા મનના વીજ વેગે આવી ગયા. મેંતો નીશ્ચય કર્યો કે
મારા જેવા મૃત્યુ લોકના માણસથી જેટલું બનશે, તેટલું
કરીને એ યશસ્વી પુરુષને વીનવવો અને એની પાસેથી એવી
કાંઈ ઔષધી પ્રાપ્ત કરવી કે જેથી ભર્તખંડના દુઃખોનો
ખોડો નાશ પામે. અને તે મળ રહીત થઈને પૂરાતન આરો-
ગ્યના અને પુષ્ટીને પોંદોંચે. આ ઠરાવના સબધમાં હું
મારા હાથ જોડીને વીનય પૂર્વક બોલ્યો:-

અહો ભરતોદય મહારાજ ! તમેએ જે જે વાત મારા
દેશના સંબંધમાં કહી છે તે સાંભળીને મને જેમ વખતે
વખતે ખેદ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ આતંદની હરેશ પણ મારા
દુઃખી મનને શાંતી આપે છે. તમે મને કહેવા ઇચ્છતા હો
તે સુખે કહો; હું એકાગ્ર ચીતે સાંભળવાને તૈયાર છઈ.
તમને જ્યારે મારા દેશને માટે લાગે છે, ત્યારે જ બોલોછો
દેની. ભર્તખંડની પડતીને માટે જો તમને બળતું ન હોત
તો નીઃશંક તમે આ બાબત ઉપર આટલી છટાથી બોલતજ
નહીં. માટે અહો પૂજ્ય અને નીર્મળ ભરતોદય ! તમારી બો-
ધક વાણી સાંભળવાને હું ઘણો જ અધીર થઈ ગયો છઈ.

તે બોલ્યા “તું” ખરાબ વખતમાં અને ખરાબ સ્થાનો-
માં જનમ્યો છે; અને તેથી તેની માઠી અસર તારા ઉપર

હોય તો પણ હું જે તને હમણા કહુંછું તે વાજખી છે કે
 જે વાજખી તેની તુલના કરવી તારી તર્કશક્તીના હાથમાં
 છે. એમ ખાત્રીથી માનજે કે જે કંઈ સૂધારા તારા જ્ઞાતી
 ભાઈઓ કરવા માંગે તેમાં દ્રવ્ય અથવા અદ્રવ્યરીતે તારા
 રાજ્યકર્તાઓ તો ભાગ લેશે. તું એમ ધારે કે હાકેમોની
 મદદથી તારા દેશની ચહાડતી થાય તો એ વાત તો કેવળ
 પાયા વગરનીજ. કોઈ કોઈ વીશોમાં હાકેમની સાથે જરૂર-
 ની નથી હોતી. પરંતુ કેટલીક કુચ્છાઓ એવી છે કે તેમાં જો
 હાકેમ ચુપકીથી બેસી રહે તો તે કદાપી પણ સુધરે નહીં.
 જો કે ઈશ્વરનો કોઈ નૃપ જ્યારે તેઓના ધર્મના બે મૂખ્ય
 મર્જોમાંના એક તરફ હોય ત્યારે અંગ્રેજ પ્રજા પણ તે
 મર્જાની તરફદારી કરીને વર્તતી. વીરહં મતના પુરૂષોને ધર્મ-
 ને અર્થે પ્રાણ ત્યાગ કરવો પણ પડેલો ખરૂં કરીને મા-
 નજે કે સારા રાજ્યની સહાયતા ધણીજ દુર્લભ છે. માટે
 તારા દેશીઓએ એ લોકની પ્રીતી સંપાદન કરીને એની સ-
 હાય લેવી. અને એ ભાગ્યવાન પુરૂષો ઉદારતાથી તમને આ-
 શ્રય આપશે. એઓની લાંબા વખતથી એવી ઈચ્છા છે કે
 અજ્ઞાનતામાં ખુણા આર્યોને તારવા. એવો એ લોકોનો ઈરાદો
 ન હોતો તો અજ્ઞને વખતે જે જે કામો પ્રજાના લાભને માટે
 એ લોકો ઉઠાવે છે તે ઉઠાવતેજ નહીં. પરોપકારના કાયદા
 એ કેવા સમજે છે તે ગુલામોનો દાખલો લખતે જો. જે પ્રા-
 ણીને ઈશ્વરે તારા જેવીજ ખુદી અને શક્તી આપી. જેને અ-
 ભવમાં પ્રવાસ કરવાને સર્વે રીતે ઈશ્વરે યોગ્ય કાંઈલા-જેમાં
 જો કેજવણી હોત તો રાજાશામ મોહનરામ જેવા પ્રતાપી,
 અર્જુન જેવા બળીયા, અને વીરમ જેવા મહાન પુરૂષો ની-
 કળત. તેવા માણસોને દેશ, કુટુંબ, સગાવહાલા અને સૂક્ષ્મ-
 થી ગુદા પાડીને જાપરદરતીએ ધણી ધણીઆણીના પવીત્ર

ગાંઠને અને માથાપ છોકરાની પ્રીતીની ગાંઠને તુચ્છ ગણી જુદા જુદા દેશોમાં મરતાસુધી મેહેનત કરવાને અને શેઠોના તુંકારા, અને ટાંણાં સાંભળવા ને વેચવા. એના જેવું ધાતકી અને નીર્દય કામ કોઈપણ નથી. અને એ દુષ્ટ ચાલનો વીરલા અંગ્રેજો ભારે ખરચ કરીને નાશ કીધો. માટે એ કેટલા સ્તુત્ય થયા છે? નીપ્પક્ષપાતથી જે માણસ એ પુરૂશોની આવાત ધ્યાનમાં લેશે તે કમુલ કર્યાવીના રેહુશેજ નહીં કે આવા શૂભ કાર્યોમાં અંગ્રેજોએ જે સદ્વીચાર અને ડહાપણ બતાવ્યું છે તે ખરેખર સ્તુતીપાત્ર છે. વળી તું ખુબ ધ્યાનમાં રાખજો કે તારા જાતી ભાઈઓ એ રાજ્યના હાથનીચે કેટલું અને કેવું સૂખ ભોગવે છે. તું જરા લખનોરના બગીચા-ઓને જો, દીક્ષીના લોકોપોગી ગમતના સ્થાનોપર નજર કર-કલક-તાની પુસ્તકશાળા, રમૂજ અને વીધાના ઠેકાણાં જો-મદ્રાસનું પણ એવીજ નીર્મળ આંખે તું અવલોકન કર-અને મુબદ્દને એની સાથેના નાના શહસ્ત્ર શેહેરોની સાહેલી-ઓ સહીત ધમધોકાર વ્યાપાર, દેશીની હીમ્મત, ન્યાયનું પુજન-યુરોપીયન અને આર્યનો તદ્દાવત એ સઘળાની છપ્પી તું તારા મનવીશે આણું. અને તેથી તને માલમ પડશે કે અસલના મરેઠા એટલે તમારા જાતીભાઈ તેઓ અને તેના મિત્રોના અમલમાં આમાંનું કંઈપણ જુલમ જુલમ અને જુલમ શીવાચ હતું? વળી તું ખુબ સમજજો કે જે જે મોજ મજાહના સાધનોથી તારા આગલા વડીલો અજાણ હતા અને જે જે સાધનો આજે તારા આર્યો ભોગવે છે, જેવા કે આગગાડી-ન્યાય-તાર-સારાં કપડાં પેહેરવાનું-સારું ખાવા-પીવાનું વગેરે વગેરે તે તારા દેશના આગલા આંધળા અને આજસુ અમલમાં હતાં? તું વીચાર તો કરતોજ નથી કે આજળ દીક્ષીજેવા શેહેરોમાં સત્તા ધારી પુરૂશોજ વૈભવ

જોગવતા, ખચારા મરીખોના નશીબમાં વૈભવ તો શું પણ
તેઓના જનમલની પણ સલામતી નહોતી. કોઈ ઉમરાવ
સ્વચ્છંદુ યદને કોઈ ગરીબની સ્ત્રીની લાજ લીધી તો, તેના
ધણીને કે કોઈ સગાને ન્યાય તો શેનો મળે, પણ ઉલટો જે-
અંધનો માર ખમવો પડતો. અરે બીચારા ખેડુતો શું કરી
શકતા ? તેઓની સ્ત્રીતી કેવી દુઃખદાયક હતી ? ધણી વેળા-
એ કોઈ ચઢેજાઈ બેઠેજાઈ અમલદાર પોતાના હડહડતા
કુતરાની ખાશીયતના મોટા રસાલાસાથે ગામોમાં આવી
પથારી નાંખતા; એટલે બિચારા ખેડુતો અને પટેલોનો મા-
રોજ આવતો. સીધાપાણી લાવો, ઘાસનાં ગાડાંઓ લા-
વો-ખાંડ, ધી, માખણ લાવો, મરી મસાલા લાવો, અરે-
રે ! શું આટલાથીજ બસ થયું કે ? પણ સુવાના સુંદર
ઢાલીઆ-મસર જેવી તળાઈ, ગોદડાંની સખત માગણી
કરનામાં આવતી. હવે જરા વિચાર કરો કે બિચારા પ-
ટેલ-ખેડુતો આવે વખતે કેવા વિચારમાં ગીરફતાર થતા ?
કુટલી ઝડા ખેંચવી પડતી ? અને તેનું રાટરચીકું પેલા
મેહેરબાન અમલદાર સાહેબના ૮-૧૦ દિવસના પડાવને
લીધે કેવું અફરકે તફરકે થતું ? અરે તું આર્યના કુળ-
નેજ માટે આંખ મીચીને બોલ નહીં. મારી પાસે એવ.
એવા -હૃદયભેદક અને ફરતાના દ્રષ્ટાંતો એટલાં છે કે તે
જો હું આ ઠેકાણે બોલવા બેસું તો તારા રોમે રોમ હ-
બા થામ. તને કંપારી છુટે અને તારો પ્રાણાત્મા બહાંડે
જાય. દેશનું કીંવા ન્યાત જાતનું મિથ્યાભિમાન રાખજી
તેમાં માલ નહીં. તારા દેશની કેવી પ્રાઈતા હતી તે હું
સારી રીતે જાણુંછું અને ત્યારપછી તે મહત્વતાથી ઈ-
રાની, યુનાની અને મુસલમાની મારાએ કરી એ ગગડી
પડીને આજે પણ તે કેવી સ્થિતીમાં છે તેથી હું આં-

ધર્મા નથી. મેં તને અમાઉ કહ્યું કે મારું નામ ભરતોદ-
ય છે. એટલે તું એમ ન સમજીશ કે હું તારા જેવો પદ-
મર જનહીં. નાના-તારા દેશનો ઉત્કર્ષ-રીદ્ધિ સ્ત્રીદ્ધિ-સુ-
ખ અને વૈભવ તે હું જ છીં.”

ખરેખર આ વેળાએ હું એ વૃદ્ધ પુરુષના ચિતાક-
ર્ષક વચનોમાં તક્ષિન થઈ ગયો હતો. કે જે એ વખતે
મારા પગ આગળની ભૂમી ફાટીને તેની ઊંડી ખોતી કા-
રણે ઉભો હોત તોપણ મને મોત વિશે આ વખતે બિ-
લકુલ ભાનજ ન આવતે. હું તો વૃદ્ધના મોહોમાંથી નિક-
ળતા મારા દેશને વિશેના વચનોના દરીયા ઉપર અફળા-
તો હતો. મારે કયુક્ત કરવું જોઈએ કે ભરતોદયના કહેલા
દાખલાઓનું મને કંઈ કંઈ પણ અપૂર્ણ અને પક્ષપાતી
જ્ઞાન હતું. તેથી કરીને મારી આજની ભરતોદયની બેઠ
પેહોલાં જે હું જાણતો તેને બહુ ખરું સત્ય અને મારા
જ કાલમાં છે એવું જાણતો. વારું હું પ્રભુનો પાડ મા-
નું છીં કે આજે આ પ્રકારે મારી શંકાનું ખંડન થયું. મેં
વક્ત્ર દ્રષ્ટીએ પેલા સાધુ પુરુષ તરફ જોયું તો, તે ભરતોદ-
યને પોતાને મન ચક્ષુએ અવલોકન કરતો હોય તેવી તેની
મુખમુદ્રા મને માલમ પડી. હાય હાય ! જ્યારે ભરતોદ-
યની છાતી પોતાના છોડેલા ધામને માટે ભરાઈ આવે છે.
ત્યારે મારી છાતીમાં કેમ એટલું લાગતું નથી ? ક્રિક !
હું આર્યને ! ક્રિક ! આ મારા બુદ્ધિબળને ! મારા જોવાથી
શું થવાનું છે ? હું શું ઉકળવાનો છીં ?
મેહેતર છે કે—

અજાણતા મેં મારા વિચારને છોડ્યા વાક્ષમાં શંખદર્પ
આપેલું અને પછી થોડેએક દુર કરાડી હતી તેમાં જીંપલા-

ધેણા જાગે હતો. પણ આ મારો ઠસવ હું અમલમાં આણું તેની પેઢેલાં બરતાદયે મારું કાંડું સાણું અને કોધાવિષ્ટ થઇને તે બોલ્યો:-

મૂર્ખ તુંતો શું પણ તારા જેવા લાખો આને આ હિમાલયની ખાઇઓને ભોમ આપે તો તેથી શું થયું ? શું તું જાણતો નથી કે જીવતો નર ભદ્રા પામે ? જાણતો નથી કે એમ કરવાથી તું તારા જનનથી જન્ય છે ? અને ઉલટું તારાથી જે કંઈ પણ દેશને અર્થે થવાનું ઈશ્વરે નિર્માણ કીધું હશે તે, પણ કંઈ નહીં થવાનું. આટે જરા શાંત થા, અને વિચાર કર. એ કામ કંઈ આંહલા ફાંફલાના નથી પણ વિરલાના છે. જેમ આજ તું તારો કોઈપણ પ્રકારે કિન્મત ન થાય એવા અમર આત્માને તારી સુંદર દેહથી છુટો કરવાને જે કહીણુ આગ્રહ બતાવ્યો તેજ આગ્રહનો સોમો દિસ્સો (કારણ કે પ્રાણુ કહાડવો એ એકેણું કામ નથી) હું જેમ કહું તેમ કરવાને તું આજ પછી તત્પર થશે તો તેમાંથી એવાં સારાં વાનાં થશે કે તેં તેં તારા સ્વપ્નામાં પણ નહીં ધાર્યા હશે.

આ શબ્દોથી ઝનુનનો પડદો મારી નજર આગળથી ખસી ગયો અને મેં મારી આંખલી આશ્પાનું લે-જશ્વી મેદાન દીધું. મેં પગે પડીને બરતોદમના પગાનું ચુંબન કીધું. પછી ફેલ્લીક વારે દયામણું મહેરો બોલ્યો:-

મહારાજ જમારે આમ છે ત્યારે તમે મને આત્માર સુધી કેમ ન સૂચવ્યું ? અરેરે મને મૂર્ખાને મારું કાળ-જીવું કહેવું હતું કે હું એનાપર બરોસો રાખ. એ કંઈ પણ સારા વાનાં કરશે. પણ મેં તે વચનનો અનાદર

કીધો, ઉલટો મારા દેહનો અંત આણુવા જતો હતો. ઈશ્વર! અરે ઈશ્વર! જો ભરતોદય મહારાજે મને યમ પૂરીએ જતાં ના અટકાવ્યો હોત તો, આજે હિંદુસ્થાનના હૃદયનું ટીપણુ ઘોવાઈ ગયું હોત. અરે કૃપાનાથ ! હું તારો ધણોજ આભાર માનું છું.

આ મારો પશ્ચાત્તાપ જોઈ ભરતોદયનું-હૃદય ભરાઈ આવ્યું અને એણે મને પ્રેમાલિંઘન દઈને તાંબુરાના નાદ જોવા પાછળથી ઝણઝણાટ રાખતા વચનોમાં મને કહ્યું:—

પ્રિય પૂત્ર ! તું હવે કોઈ પણ પ્રકારનો શોક કર નહીં. મેં તને માહરી સહાયની વાત આટલી મોટી કહી તેનું કારણ એજ કે મારે, પેહેલા તારી દ્રઢતાની કસોટી રવી હતી. અનુભવિ નાવિકો પોતાનું ઝાઝ અગ્નિશ્વ સમુદ્રમાં જોકાવતાં પેહેલાં તે સમુદ્રમાં પાણી કેટલું છે. કેવું છે-ખરાબ છે કે નહીં એ વિગેરે સર્વે પ્રકારની ખાત્રી કરીને પોતાના નાવને તે સિંધુમાં નાંખે છે. મારે જે કઠીણ કાર્ય તને સોંપવું છે તે કદાપી મારા આપેલા દાખલા કરતાં વધારે સૂક્ષ્મ હોવાને લીધે તું કેટલા પાણીમાં તરે છે તે જોવાની મને ધરીત જીજ્ઞાસા પ્રાપ્ત થઈ અને હવે માહરી ખાત્રી છે કે તું યોગ્ય પુરૂષ છે. મારે મારીથી તને શોક ઉત્પન્ન થયો તેની ક્ષમા માગું છું.”

હુતો તેમને પગે પડ્યો. મારા લોચનમાંથી આંસુની ધારા આલવા લાગી. અને મારું આખું શરીર કંઈક આનંદ, કંઈક ખીક, અને કંઈક હમેદથી કંપવા લાગ્યું. ‘મને મારા આં વિચારોએ આનંદમાં નાંખ્યો કે મારાં તે

કેવાં ભાગ્ય કે મારો આજે આવા મહાનુભાવનો મેળાપ થયો. ભય માત્ર એટલોજ કે મને કેવી રીતે ભરતોદય મારા દેશને સારી સ્થિતિમાં લાવવાનું સાધન બતાવશે અને તેની મને ખબર થયા પછી હું કેવે પ્રકારે આવા દુર્લભ કાર્યને સિદ્ધિએ પોંહોંચાડીશ ? પણ આખરે ઉમેદે આવી મારી બાંહી ઘસીને મારા કાનમાં જાણે કહ્યું, તું ડગેજે કેમ ? તને જે કામ ભરતોદય સોંપશે તે તારા લાયકનું જોધનેજ સોંપશે. માટે અકળાઈશ નહીં. આ વિચારોથી જાણે હું અધિરો થઈ ગયો ન હોજાં તે પ્રમાણે હું કેટલોક વખત ગયા પછી બોલ્યો:—

“ મહારાજ આલો ત્યારે હવે વાર ન લગાડો. સે-વકને જે કહેવાનું છે તે કહો ”

ભરતોદયે મને સાન કરી તેની સાથે સાથે થોડેક દુર ગયો. આખરે હમે એક ગુફા આગળ આવ્યા. જ્યાં આગળથી એક બીલોરી વેહેજો રમઝમ કરતો જતો દીઠો. એ ગુફાના ઉપર પ્રચંડ દુમો ઝુકી રહ્યાં હતાં. અને પક્ષીઓ મહા આનંદથી અલાપ કરી રહ્યાં હતાં. ભરશ્યો થયો હતો તેથી હું ખોખે ખોખે પાણી પીવા જતો હતો. એટલામાં મને તે ઝરામાં નાના પ્રકરના મણિ રત્નો માલમ પડ્યા. અરે ભૂલ્યો ! એતો ઉપરના જુક્ષોનો સ્વાદીષ્ટ અને પકવ મેવાનો પ્રતિબીંબ મેં પાણી માં જોયો. આહા ! આ સ્થળ કેવું રમણીય અને શાંતિ દાયક હતું. નાની નાની દરોહઓ જ્યારે જ્યારે પોતાની નાજુક ડોકા પાણીમાં નમાવતાં ત્યારે ભે જગા જાણે સૂવણની અર્ધગોળાકાર સળીઓથી છવાયલી નાની રંગ બેરંગી માછલીઓને ફરવાને માંડવાઓ ન હોય એવી દીસતી હતી. વળી દુર દુર નાના નાના પૂષ્પ વૃક્ષોમાં

ખર, મધમાખી, આંખને ઠરાવી નાંખે એવી પોષ્ટીઓ નાની નાની રંગીન ચલ્લીઓ, ગમત કરી રહી હતી. ખરેખર આ ધામનું વર્ણન મારાથી નજ થઈ શકે—મને ક્ષાણું કે કૈલાશનો આજ ધામ હશે. અરે હિંદુપ્રવાશી-ઓએ આવા આવા સ્થળોની મનોહરતા અને શાંતિ જો-એલી અને તેથી તેઓએ તે ધામોને તેઓના દેવસ્થાનો બનાવી દીધેલાં. આ ટેકાણેથી કેટલેએક અંતરે આવેલી સુંદર ખીણોમાં ગજેદ્રો તેઓની મદોન્મત હાથણી સહીત જળક્રીડા કરતા, અને તે બેળાએ જે પાણી તેઓ પોતાની સુદોવતી ઊંચે ઊરાડતાં અને તે પાણીનો સામટો દેખાવ જાણે ઊંચે મળતા સહસ્ત્રાવધિ ધ્રુવારા જેવો થઈ રહેતો. મત્સ્ય દાદુર વિગેરે આ જળ પ્રલયથી કિનારે ભરાવા જતા તેઓને બગલા, સારસ વિગેરે લઈ આવીને મેં કહેલી સુંદર ગુફાના ઉપર આવેલા વૃક્ષોમાં કાંતો શિળાઓ ઉપર ભેશી અહાર કરતા માલમ પડતા. કેટલાક વખત સુધી મને આ મનોહર ગુફા ધામ અને તેની નિચેની આવેલી ખીણોની શોભાનું ચિંતવન કરવા દીધા પછી ભરતોદયે મને હસ્તે વદને કહ્યું:—

“ભાઈ, કેમ તારો આત્મા ત્રસ થયો? હવે ચાલ તું મારી સાથે. કારણ કે વેળા બહુ વહી ગઈ છે ને તારે તો હજી લાંબો પંથ કાપવો છે”

હમે પેલી ગુફામાં પેઠા તો તરતજ હમને એક અ-વાજ આવ્યો કે “આ સ્થાન પવિત્ર છે! એ સ્થાને આ-ર્થોને સુધારવાવાળા, સબટ શિવાય અવર આવનાર મા-ણસને મોટો શ્રાપ છે. એવો જો કોઈ વીરસો આર્યપૂત્ર હોય તેણે અત્રે આવવું.”

મેં મારી આળુઆળુએ ભરતોદયને માટે નજર

ફેરવી પરંતુ તેતો ક્યાંએ અસોપ થઈ ગયેલા મને મા-
લમ પડયા. અરે! આ શું થઈ ગયું! મારી આગળ એ-
કાએક એક સુંદર પૂસ્તક આવી પડ્યું. મેં તેને ઊંચકીને
જોયું તો મને બધું એકદમ સમજાઈ ગયું. તે પુસ્તક
ઉપર સૂવર્ણ મુદ્રિત “ભારતોદયની ભેટ” એવું લખેલું
હતું. પણ તે પોથીની હું ખારીકીથી ખીન્ના વાંચું તેની
અગાઉ મેં પાછો તેજ અવાજ ઝારખુલંદીમાં સાંભળ્યો:-

“ તારા વિર્યહિણ થઈ ગયલા આર્યોને પુરુશત્વ આ-
પનારી આ એક મોટી ઐપદિધ છે. માટે તેઓએ એનું
સારી રીતે સેવન કરવું. એમ જો તેઓ કરશે તો તેઓ દી
ગાયુ. કિર્તીવાન, લક્ષ્મિવાન, અતે વિશ્વ વિશે જે સ્તૂત્ય છે
એવા નિઃશંક થોડા કાળમાં થશે.

પરંતુ.

એ પોથીમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ન વર્તતાં તેઓ હાલ
જેમ આંખે પાટા બાંધી વર્તે છે. સત્યને વળે છે. તેમજ ચલાવ્યાં
કરશે તો ઘણાજ થોડા કાળમાં નિસ્તેજ થશે ને તેના ભય-
કર લયને પછી આવતાં વાર લાગવાની નથી એ સત્ય છે ”

આ ભવિષ્ય વચન પુરં થયું ને હું ચમકીને જોઈછું તો
મારા ગાંભમાં મારા ધરના બિછાના પર સૂતો છું. દીવો જગજગ
બાજ્યાં કરે છે. અને મારી પથારીમાં મારું પોતાનું પુસ્તક
ઘણા વખતપર બનાવેલું દીઠું. એ પૂસ્તક આગલી રાતે
મેં મારા બીજાનામાં વાંચવાના ઇરાદાથી મૂક્યું હતું. મારી
આજ રાતની ભરતોદયની ભેટ પછી અને એ ભેટની સં-
બંધમાં થએલા બનાવો પછી મને ઘણુંજ ખ્યાલ થઈ
પડ્યું. અને તે હું મારા સદ્વિચારવાળા આર્ય મંડળ આ-
ગળ મૂકું છું.

ભારતોદયની મેટ.

સંસારી સ્થિતિ.

બાળક ! આહાહા ! આ શબ્દોમાં અર્થનો કેવો ભંડાર ભરેલો છે ? વિશ્વરૂપી વાડી જેની શોભા અને સુખ-શાંતી આ નહાના કાચા પણુ આગળ ખીલીને દુનિયાને શોભા કે દુપણુ (કારણ કે એ બે વસ્તુઓ તેના મનરૂપી મૂળને સારી યા માઠી કેળવણીરૂપી વાડી આપવાપર ઘણો-જ આશ્ચર્ય રાખે છે) આપવાને શક્તિમાન થવાવાળા પૂષ્પ રૂપર મુખ્યત્વે કરીને ટેકો રાખે છે તેવા બાળકને આપણાં હિંદુઓ કેવાં સમજે છે ? તેની કેવી સંભાળ લે છે ? તે-ઓનીસાથે ઘરમાં અને બહાર તેઓ કેવી સભ્યતા-સાચ-વટ અને પ્રમણીકપણે વર્તે છે ? કદાપી મારા હિંદુભાઈ-ઓને મારું કેહેવું જરા કડવું લાગશે પણ મારે કેહેવું જરૂરનુંજ છે માટે હું પાછાં ડગલાં નહીં ભરું.

ખરાબ અને સારું શું છે તે મારા હિંદુ ભાઈઓ સમજે છે. એટલે સૂખીયો કયો અને દુખીઓ કયો, વિદ્વાન કયો અને મૂર્ખ કયો, ઉત્તમ પંક્તિની શી વસ્તુ છે, અને કનિષ્ઠ પંક્તિની શી વસ્તુ-આ સધળાંનો ફરકાર તે ઓ સમજી શકે છે. માટે હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે સુ-ધરેલી પ્રજાઓ તરીકે હું બોલતો હોજી તો હું યુરોપ અને અમેરીકાની કઈ પ્રજાઓને માટે બોલું છું તે તેઓ એક સાધારણ સંઘા જેવી કે ‘સાહેબલોક’, “શીરંગી” કે ‘ટા-ખીવાળા’ પ્રમાણેજ સમજશે. તમે એક સાધારણ ધડીઆસ લે-

ને તપાસો. શું કારીગીરી અને નિયમિતપણું નજરે આવે છે. ચક્રોની ગોઠવણો કેવી ! તેની સફાઈ અને નાજુકાઈ કેવી ! શીતો હોય કે છાંયડો હોય, વરસાદ હોય કે ગરમી હોય તો પણ એકજ સરખી રીતે એ ચાતુર્યનું બરેકું યંત્ર કેવું સાફ કામ બજાવી શકે છે ! આતો એક જુજ દાખલો છે. અગ્નિ રથને સંચાર કરવા અર્થે પહાડોમાં દોતરેલા સરસ રસ્તાઓ જુઓને વિચારો કે વિદ્યાથી એ પ્રજાઓ કેવા મોટા ને કઠીણ કામો માથે લેને તેમાં પાર પડે છે. જ્ઞાને કરીને તેઓ સારા નરસાનો વિચાર કરે છે અને પછી કુધારાનો સુધારો કરી નવનિત કઢાડી લે છે-શને પડતી મેહલે છે.

ગામ ત્યાં દેડવાડો. અને ગુલાબને કાંટા એ કેહેવનો સત્ય છે સારી સારી પ્રજાઓમાં પણ કેટલાએક લોક ખરાબ અને દુરાચરણી હોય છે પરંતુ તેથી આખી પ્રજા બગાડેલી અને દુષ્ટ એ કેહેવું વ્યર્થ છે.

સૂક્ષ્મરેણી, પ્રજામાં નાનપણથીજ બાળકોને ઈશ્વર જ્ઞાન આપવામાં આવે છે; સૂબોધ કરવામાં આવે છે; અને તેને એવો સજ્જડ ઉપદેશ સારી વાતોનો કરવામાં આવે છે કે જો કોઈ કોઈ વેળાએ રમતમાં કોઈ છોકરાએ કંઈ નોકાન કે મારામારી કીધી કે કોઈની કોઈપણ વસ્તુ લાંઠપણે લઇને નહાશી ગયો હોય તો તે આખા બાળમંડળમાંથી દરએક કોઈના ધણાંખરા આંસુવાળી આંખે આવું આવું કંઈ બોલતાં જણાય છે:—

“ Oh God ! what a wicked action he has committed ! God be merciful to us ! ”

એટલે “અહો પ્રભુ ! પેલાએ કેવું દુષ્ટ કામ કીધું !” ઈશ્વર હમારા ઉપર કૃપા કર !” આહા ! જે બાળકો દુનિયા-

ની સહવારમાં છે-જેણે હજી બપોર સાંજ અને રાત્રીના
જખાટા તો બોયાજ નથી તેવા નાના સુંદર બાળકોના મો-
હમાંથી આ પ્રમાણે પ્રભુ તરફ ચરજ જમ એ કંઈ નાની
સુની વાત છે? મને લાગે છે કે આ શબ્દો આગળ પ્લા-
સીનું યુદ્ધ અને નેપોલીયનની ફતેહો જાંખી અને કંઈજ
લેખામાં નથી.

હવે આપણે આપણા દેશના છોકરાની વાતનો દા-
ખલો લેએ તો આપણું અંતઃકરણજ કહેશે કે એવાત
તેમના માબાપોને તેમજ કુળને શરમમાં નાંખવા જેવીજ છે.

આપણાં છોકરાંઓ કાઠપિણ તરેહની રમત અથવા
સાધારણ વાતમાં પણ કંઈક આવા અપશબ્દો વાપરે છે.
“રાંડના, ગધેડા, સાળા, ચોર, સસરા, વીગેરે વીગેરે વાપરે
છે અને એથી પણ કમકમાટ ઉપજતવે એવી માથેન સ-
માણી ગાળોતો તો વરસાદજ દોડીઆનો દશ શેર જેવા-
માં આવે છે. શું તેઓ એકએકની માથેન ખોતરે તેમાં
તેના માબાપો એક યજ્ઞ કાઢી એમ સમજે છે? તેઓને
માત્ર નાદાનમાંજ કહાડી નાંખે છે અને શું આવા અપ-
શબ્દો વાપરવાનો અટકાવ કરવાના નહીંજ? શું! કેળ-
વણી? શું વચન! વારં એ ગાળો એ છોકરાં ક્યાંથી શી
ખ્યા? માના પેટમાંથી તો શીખીને નથી આવતા? જો
એમ નહીં હોય તો એના ઉપદેશક જોઈએ, કંઈ કામ
બાપ અથવા માને છોકરાં પાસે કરાવતું હોય તો સહેલું
અને વગર પૈસાનું વચન ગાળથી શરૂ થાય છે. કાઠવાર
ગાળે કરીને એવો અર્થ લઈ જવામાં આવે છે કે જે
પણીનું સૂખ પેસા છોકરાની ગાળ દેનારી મા બોગવતી
હોય છે તેનુંજ તે મૃત્યુ માગે. ધણી કાઠવાર ખોતાના
છોકરાને ‘હીનામના, રાંડના, સાળા, સસરા’, વગેરે ગાળ

દેહે. હવે પેલો માણસ પોતાની મતિવ્રતાઓને આ પ્રમા-
ણે રાંડ, અને છપનાળ એ શબ્દ વાપરે છે. તે શું સાડ
ભાગે છે ? આપણ વચ્ચેનો પેલા ગામડી મેહેતાજીઓ કેટ
લા છુટથી વાપરે છે. તે વાતથી મારા દેસી બાઈઓ અ-
નુભવ નહીં હોય. ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં કેટલી એવી ૩-
૪ થી છે. અને દક્ષિણ દેશ પણ તેવીથી રહીત નથી-
સારાંશ એ છે કે જે જેમ એક છોડવો ઉગ્યા અને તે
જે નાશ કારક હોય તે તેને તેજ વખતે નાબુદ કરવો જ-
રૂરનો છે કારણ કે પછી તેના મુળીયા જમીનમાં ઊંડા ગયા
પછી તે નાબુદ થઈ શકતો નથી તેમજ બાળપણમાંજ
એવી ગાળોને અટકાવવી અને તેને વધવા દેવી નહીં.
સારાંશ કે બાળપણ પછી મોટપણ આવે છે. અને પછી
એવી ટેવના મુળીયા શરીરમાં બાજ્યા પછી નાબુદ થઈ
શકતા નથી માટે આપણા બાળકો ખરાબ વચન હરખ-
ડી મોંમાંથી કહાડે એમાં કંઈજ નવાઈ નથી. તમે
જાણો છો કે સંભાળથી સમારેલી વાડી વધીને પ્રફુલ્લિત
થાય છે. જે ઝાડને બરોબર પાણી નહીં પાડું હોય અને
સંભાળ નહીં લીધી હોય તે વાડી ધુજધાણી થઈ
જાય છે. તેમજ માબાપો તેઓના છોકરાને મીઠું વચને
બોલાવે, સારી શિખામણ આપે, વિનય શિખવે, અને
સાચા ઇશ્વર ઉપર પ્રેમ રાખતા શિખવે તે, આ જ હિંદુ-
સ્તાનમાં, અનિતિના વાદળનું જે નાશ કારક અંધારું બીજા
સદ્ગુણી વક્ષાપર, નાંખે છે તે ઘોડા વખતમાં નાબુદ થા-
ય; દરએક કુટુંબની સ્થિતિ ચઢતીએ પાંદડે અને હા-
લમાં રહેલા પ્રજાની પાછી પ્રીતીથી સમજે આનંદની
વૃદ્ધી થાય.

સાખી.

બારગાઉએ બોલી બદલે, તરવર બદલે શાખા;

જતે હઠાટે કેશ બદલે, લક્ષણ ન બદલે લાખા. ૧

શું મારા આર્ય બાંધવો આ સાખીથી અનુભવ્યાછે?
કે તેઓ તેઓના છોકરાને આવી ગાળો દેતા અટકાવતા
નથી? માટે મારા આર્ય બાંધવોને લાજ ન છે કે તેઓ
એ આવી અનિતીનો નાશ કરવો.

બાળકો સ્વાભાવિક રીતે પ્રેમ તરફ વળેલાં છે. અને
આ વચન અર્થ છે કે ખોટું છે, તે કસોટી કરેથી સેફ્ટન
માલમ પડશે. બાળપણમાંજ તેઓ જે મીઠાં વચન સાં-
ભળતાં આવે તો તેઓ (છોકરાં) એવા સારા સ્વભાવના,
મીલન સારી માલમ પડશે કે, તેઓને કઠીપણ કુંકારો
કરવાની તેના માખાપને કે ગુરને જરૂર પડવાની નથી. પણ મુખ્ય
કામ એજ છે કે તેઓના માખાપોએ તેઓની સાથે મી-
ઠાશથી કામ લેવું. મારી ખાત્રી છે કે જે ઘરમાં આ
ધારો બાળકો સાથે તેઓના બચપણથીજ તેઓના મા-
ખાપોએ રાખેલો છે. તે કુટુંબો ધણાજ સૂખી, કુળીન, અને
વિનયવાળા છે. માટે માખાપોએ પ્રથમતો બાળકો સાથે
મર્મદશીજ રહીને કામળતાથી વાત કરવી; તો પછી આગળ
જતાં તેઓ પથુ તેવાજ નિવડશે. લેકીન જે તેઓ (મા-
ખાપો) તેઓના છોકરાંસાથે ધાકથી માલશે તો તેઓ બગ-
ડશે એમાં કંઈજ શક નથી. ધાક તો છોકરાંઓ ઉપર જે-
ઘણેજ પથુ ધણો ધાક રાખવાથી છોકરાંઓ સામાં થાય
છે ત્યારે માખાપોનું માન ઓછું થાય છે. આપણે એક સા-
ધારણ દાખલો લઈએ કે કાયાની દોરીને જે બહુ જોરથી
એમીશું તો તે તુટી જશે. તેમજ છોકરાંઓ ઉપર બહુજ
ધાક રાખ્યાથી બગડે છે. જેટલું નરમાશથી કામ થાય છે.

તેટલું બહુ ધાકથી થતું નથી. માટે મારી મારા પ્રીય
આર્યોને એટલીજ વીનતી છે કે, છોકરાંસાથે જેમ અને
તેમ સમજાવી પઠાવી કામ લો અને મારકાડ દોડી દો.
બાળકોમાં બીજો વીશેષ ગુણ સ્મરણ શક્તિનો છે. એકવાર
જે તેઓએ સાંભળ્યું. યા દીકું, તે વાત તેઓનું મન ઝાલ-
ણ કરે છે. તેમાં વીશેષે કરીને ખરાબ ગુણ-કાંઈ વેચનાર
ની અમુક ટપ. કાંઈનું તેઓને કંઈ ખાવાનું આપવાનું, મા-
આપની કંઈ વગરવિચારે કાંઈથી વાત. વગેરે ઘણુંજ તેઓ
સંલેક્ષથી યાદ રાખે છે; અને તે પછી આપણે એમ જાણ-
તા હોઈએ કે, તેઓને કંઈજ ખબર નથી; તે છતાં, રમતાં
વાત કરતાં, હીંચકે બેસતા, કે કેટલીકવાર ભરખેલાવડમાં
તેઓ કહી દેછે-પછી જો તેઓનું કેહેવું સાચું હોય તો સ-
ધના ખુશજ થાય એમાં તો કંઈજ નવાઈ નથી. પણ જો
માફું હોય તો પછી શું પૂછવું? માઆપને કેવું નિયુ-
ક્તવું પડે છે?

બાળકોની બીજી ખાશીચત એવી છે કે તેઓ નવું
જાણવાને ઘણું આતુર રહે છે. મારા હિંદુભાઈઓએ વિશેષે
કરીને આ વજ્રણનો સારો લાભ લેવો જોઈએ અને સંલેક્ષી
અને સરળરીતે તે જે જે સવાલો પૂછે તે મીઠાં વચનોથી
સમજાવવું. ઘણું હિંદુ માઆપો તેઓના છોકરાંને પ્રેમને
બદલે વારંવાર શિક્ષા કરવાથી ભયના સાધન થઈ પડે છે.
ઓ તારો આપ આવ્યો. ઓ તારો કાકા આવ્યો-ઓ તારો
મોટો ભાઈ આવ્યો-ઓ તારી મા આવી-એ વચનો સાંભળી
ને હર્ષથી બાળક તેના મા, આપ-કાકા-ભાઈ વીજેરે તરફ
દોડી જવાને બદલે તે બીચારું જે રમત ગમતમાં હોય છે,
તેમાં ભાગ લેતું એકદમ બંધ પડે છે. તેના નાણુક અને
કામળ શરીરને ધુન્નરી છુટવા માંડે છે-તેનાં હોંશકાશ બ-

ડી જાય છે. અને જો તે બાળક નાનું હોય છે તો. પોતાનું શીકું મોહકું હાથની વચ્ચે ધાલે છે. અથવા મોહું હોય. તે તરત પલાયણ કરી જાય છે. આહા ! આ કેવો દેખાય ? કેટલો ભય ખીચારાં છોકરાંને ! હવે મોટપણે એ બાળક પોતાના માઆપ તરફ કેવી રીતે વર્તે ! કેવું તેઓનું ભરણ પોશણ કરે ! અને શી સંભાળથી તેઓનું ધરપણ સાચવે !

વળી હાલમાં છોકરાં હડહડતાં કૂતરાની માફક ઉઘાડે ડીલે કે ચીથરે હાલ ગલીઓમાં અને મોહોલાઓમાં ધુળ અને કાદવની રમતોમાં ગુંથાયલા દીશે છે. આ તેઓના માઆપોને છાજે છે ? નવસ્ત્ર તો છોકરાંને રાખવાંજ નહીં. જો માઆપ ગરીબ હોય તો જાડી દોડીના વસ્ત્ર પેહેરાવે પણ તે સાફ રાખે. ઘેર ઘોતાં કોઈ મારતું નથી. માટે આ વાતો અવશ્ય કરીને ધ્યાનમાં લેવી જોઈએ. કે હીંદુ માઆપોએ તેઓના બાળકોને નાગા, ઉઘાડા, મોહોલાઓમાં રજળવા ન મોકલવાં. પણ ઘરમાં કે ઘરની વાડીમાં કે પછી ઘરને આટલે પોતાની નજર આગળ નિર્દોશી રમત રમે. હવે પુરુષને ઉઘમની જરૂરને લીધે એ કામ ઘણું ખર્ચ પેલા બાળકની માતાની નજર આગળ બને. આ વેળાએ એક મોટી શીળા વચમાં આવીને નડી. પેલી સ્ત્રી અભણ હોય તો, તેની દેખદેખથી શું ફળ ઉત્પન્ન થયાનું ? કંઈજ નહીં. કેટલીક મૂર્ખસ્ત્રીઓ બાળકની ચેષ્ટામાં પોતે દાળ વીણુતાં, ભરતાં, કે કાંતતાં, નીર્લજ્જણે ભાગ લે છે. સર વાંચનારાઓ ! આ મારું કેહેવું કેટલે દરજ્જે ખર્ચ છે તે તમે સેહેજ સમજી જશો. જે હાનીકારક વર્તણુકનો બાળકની, મા, માસી, કાકી, ફાઈ, અને બેન તરફથી થવો જોઈએ, તે ન થતાં આર તેઓ, તે વર્તણુકને માટે પેલા બાળકને શાઆશી આપે. પોતે જાણે તેણે દિગવિજય કીધો

હોય તેમ, ખડખડ હસીને મઝ થાય ! આ શું ? કેવું નીર્લજ પણું ! આ કુમળ પીલાને અમૃતપાન આપવાને વીશપાનની તાબડીઓ ફેડવી એ કેવું અધરીત ! અરે ! વીશ્વનાથ તું કૃપા કરીને આવા દુષ્ટ કામોનો નાશ કર !

પ્યારા આર્યો અને વીશેષે કરીને મારા ગુર્જર બાંધવો ! તમો તમારા બાળકોને ઘેર ઉત્તમ કેળવણી આપો. સદ્ગુણ શું છે તે તેને દ્રષ્ટાંતરૂપે સરળતાથી સમજાવો ને પછી ગુ-ઓ કે તમારા બાળકો આગળ કિર્તીના રણમાં કેવા ચળકતા પેદેલવાનો બને છે અને આ તમારા ભાંગ્યા તુટ્યા ભર્તખ-ડને કેવી શ્રેષ્ઠ પદવીએ પોંદ્યાડે છે ! જે કામ શીરાએ યાચ છે તેને માટે તમે શ્વ માટે વીશ વાપરો છો ? જે આજે બાળકો છે તે કાલે મોટા માણસો થશે. અને જે દેશના સ્ત્રિ પૂરેશો કેળવાયલાં, સમગ્નુ, સદ્વીચારવાળાં અને ભ-કિતમાન તે દેશ દુઃખી હોતોજ નથી-તેના સૂખનો સૂર્ય હમેશાં મધ્યાને રહે છે.

એ કેળવણીમાં મૂખ્ય વસ્તુ ખરા ઇશ્વરનો બોધ છે- ઇશ્વર શું છે-તે શું ચહાય છે-શું તેને પ્રસન્ન કરે છે એ બાબતો તેઓને સાદી રીતે અને દ્રષ્ટાંત રૂપે સમજાવો, અને મારી ખાત્રી છે કે અલ્પ કાળમાં તેઓ તેઓના જન્મ આપનાર તરફ એવી ભક્તિ, પ્રેમ, અને દ્રઢતા બતાવશે કે તમો જે તેઓના ઉપદેશક હતા તેઓ હેરતમાં પડશો-માટે નાના બાળકોને હમેશાં પ્રભૂનું જ્ઞાન આપો. તેને દિવશે અને રાત્રીએ તમારી સાથે સાચા ઇશ્વરનું સ્તવન કરવાને સામેલ કરો. જેવો દાખલો બાળકોને માળાપો ધરમાંથી આપી શકે છે તેવો સદ્વિચાર ભરેલો દાખલો બીજે કેકા-ણેથી મળવો કઠીણ, માટે માળાપોએ બાળકો ઉપર અચ્છી રીતની કસોટી રાખવી. પણ તે કેવી રીતે ? નરમાશથી, વ-

હાલથી, સખતાઇ અને ખીકથી નહીં. આથી હું ધારું છું કે તમારું કુળ તમારા બાળક દીપાવશે. તમને આ લોક-માં અને પરલોકમાં યશ મળશે. અને ઇશ્વર તમારા તરફ કૃપાથી જોશે કે તમોએ તમારો તમારા નાદાન છોકરાઓ તરફનો ધર્મ બળવ્યો છે.

કેળવણી-એટલે મનની કેળવણી વીશે હું બોલતો આવ્યો છું. એ કેળવણીમાં ઇશ્વરજ્ઞાન સાથે સમ્બાધ. પ્રમાણીકપણું, મર્યાદા, વિનય વીગેરે વાંતો ધીમે ધીમે તેઓના કામળ કાળજીની અંદર હસાવવી. તેઓને કેહેવું કે જે તેઓએ પ્રભુના વહાલા છોકરા થવું, એવું તેઓ ઇચ્છતા હોય તો, તેઓએ નીતીવાન થવું જરૂરનું છે. સમ્બાધનો ગુણ જેમાં નહીં તેની ભક્તી પણ ભરોસા લાયક નહીં. વિનય વીનાનો અહંકારી, ગર્વીષ્ટ જે છે, તેને ઇશ્વર ચહાતો નથી. માટે સદગુણી થશો તોજ. ઇશ્વર પ્રસન્ન થશે. એ વચન તેઓની હાતીમાં કોતરાવું જોઈએ. કારણ કે હાલના એવા પણ છોકરાઓ છે કે જેઓને રામ અથવા રાવણ કાણ હતા તેનું પણ તેઓને ભાન નથી. એનું કારણ શું ? શું તેઓ આર્ય કુળમાં નથી જનમ્યા ? ના તે લોકો આર્ય કુળમાંતો જનમ્યા પણ તે લોકોના માબાપોએ તેના વીશે કંઈપણ બોધ કીધેલો નહીં.

નીશાળ ખાતે તે લોકોના ઉપર એવી તપાસ રહેવી જોઈએ, કે જે જે સદગુણોનાં ખી ધર આગળ તેઓના માબાપ, ઇષ્ટ મિત્રો રોપતા હોય તે ઉપર પાણી ના ફરીવજે. અર્થાત સદગુણી મેહેતાશની તાલેમ પણ સદગુણી છે. ખીભલ્સ ગીત ગાનવાળી ચોપડીઓ તેઓને અભ્યાસમાં અપાવવીજ ન જોઈએ. તેઓ જે જીંદગીરૂપી મોટી મુસાફરીને માટે તૈયાર થાય છે તેમાં આવતા ફંદ પ્રપંચોની

સામે થાય એવા સદગુણ અને નિતીના બોધવાળી સોય
ડીઓ, ઇતીહાસો, કાવ્યો, નાટકોમાં તેઓને માહિતગાર
કરવા. નીશાળમાં તેમજ ઘેરપણ તેઓનાં સોયતીઓની
બુધ સંભાળ રાખવી જોઈએ. ધર્મશ્રી નિયમ છે કે છોકરો
મરદ કે બાઈડી ગમે તે હો, ઝોટલા ગામમાં હોય
કે જંગલમાં હોય, તોપણ સોયતીવગર રહેવાને સર્વને
કંટાળો છુટે. માણસનું મન સમાગમ સુખ માંગે છે અને તે
શોધવાને તે હરએક પ્રયત્ન પણ કરે છે. માટે જેમ
તમને તમારા ઉદ્યમ વખતના, એશ આરામ વખતના, સો-
યતીઓ છે. તે પ્રમાણે બાળકોને પણ, તેના નાના નાના,
જગનભાઈ, મગનભાઈ, મોતીભાઈ, છોડુભાઈ, ધીરાભાઈ,
ચુનીભાઈ તેમજ છોકરીઓને પણ, કાકીબેન, ઝીણીબેન
જોઈએ. તે જો ન મળે તો પછી તેની બુધથી અને તેના
શરીરને મોટી હાની પોંગે છે. કારણ કે કંટાળીએક બાળને
એવી છે કે નાનાભાઈ અને મોતીભાઈનેજ કેહેવાય. માટે
સોયતી કેવા કરવા દેવા તે તેના માબાપની અક્ષય સોહેજ
કહી આપશે. તે જો પોતાના છોકરાનું પુર ઇચ્છતા હશેતો
તેઓનો પુરા સોયતી જોડે બેસવાનો સમય આવતા દેશે.
અને જેઓ બહુ ચહાતા હશે, તેઓ પ્રમાણિક અને સદ-
ગુણી છોકરા સાથે તેઓને બેસવાનો સમય આવવાને ચુકસે
નહીં. મારે આ બાબત પર વધારે બોલવું સારું નથી.
કારણ કે શાળા હીંદુઓ એક સુના જેવી કેહેવતથી અ-
જાણ્યા નથી. “જેવી સોયત તેવી અસર.”

જે માબાપો નાચરંગ અને ખરચવરા કરવામાં હતા-
રા રૂપીઆ ઉડાવે છે, તે માબાપો પોતાના છોકરાને પુરતી
કળવણી નહીં આપે તો, તેના જેવા મૂર્ખા આ મૂર્ખાગમાં
કાયજ નહીં. જ્યારે આવા ખરચ કરનાર તેઓ હોંશા

અને આખરે સમજે છે, ત્યારે શું છોકરાને પુરતો ભણવાને
 ખરચ આપવામાં આખરે હીણ થઈ જાય છે? છોકરો કદા-
 ચ ભોગજોગે કોપીના કે કાગળના પૈસા માગે તો મા બાપ
 અને કાકાના મોંમાંથી આવજ શબ્દ નીકળે છે “સાજા બ-
 ણુનારની પુછડી થઈ ગયા તે કેટલી કોપી? અહા! આ
 વખતે આવા શબ્દ તેના મુરખીઓના મોંમાંથી નીકળ્યાથી
 છોકરો કેટલો નાશી પાશ થઈ જાય છે! મૈયત, લગ્નનો
 ખરચ કરવા માટે ધરખાર વેચી પૈસા પેદા કરીને ન્યાત જ-
 માડવી. પણ ખીચારા છોકરાને મહીને એક રૂપીઓ પગારનો
 અને બેચાર આના ઉપલક આપવાને પણ કેટલી આના-
 કાની! અફસોસ! અફસોસ! મારા હીંદુભાઈઓ, કુતરા
 ખીલાડા પણ પેટ ભરે છે ત્યારે માણસથી શું પેટ નથી
 ભરાવાનું? આવા માખાપોને ધીક્કાર છે. તેઓ ખીચાર
 છોકરાના સગા નહીં પણ દૂશ્મન. શું તેઓ અજાણ્યા છે કે
 કેળવણી વગરના પુરુશોનું મન કેવું અંધકારમાં રહે છે? તે
 જો દુઃખમાં આવી પડે છે તો તેમાંથી મુક્ત થવાને કોઈ
 પણ સાધન તેનું મન શોધી આપતું નથી. તેઓ પશુ સમાન
 છે. પરંતુ ભણેલો પુરુશ હોય, તેને કાળચક્રના ઝપાટાથી દુર્દશા
 એ પોંચ્યો હોય તોપણ તેની વિદ્યા તેને ચારે તરફથી મદદ
 આપે છે. શું તમે નથી જાણતા કે ધરખાર હોય તે આગના
 ઝપાટાથી બળી જાય છે? શું તમે નથી જાણતા કે દોલત
 હોય છે તે ચોર ચોરી જાય છે? પણ વિદ્યા એ એક એવું
 અમૂલ્ય રત્ન છે કે રાજા, ચોર અથવા આગનું એ ઉપર
 કંઈજ ચાલતું નથી! ભણેલા માણસને કાગડા અને ચકલી-
 ના બોલ્યા અને ઉડવામાં તેને કંઈજ મજાદ પડે છે. પ્રા-
 તઃકાળના સૂર્યજ્વલ્લવામાં અને પક્ષી આયમવામાં તેને દી-
 ભાસો મળે છે કે હાથ આવે ચાલતમાં નથી રહેવાના. નાની

નાની કીડીઓ અને રાત્રે ચળકતા નાના નાના લાખો તારા તેને કેહેશે કે પરમાત્મા હુમારા નેવાની સંભાળ લે છે તો તારી શા માટે નહીં લેશે ?

કસરત.

જેમ મનને અચ્છી રીતે કેળવવું અવધ્યનું છે તેમ તનને પણ કસવું જરૂરનું છે. શરીરને કસરત આપવાથી મન પ્રકૃતિ થાય છે. અને જ્યારે મનને આ પ્રમાણે પુ-
ટી મળે છે ત્યારે સઘળી જાતના અભ્યાસ કરવા પણ સહે-
લા થઈ પડે છે. વળી કસાયલા બદનવાળો ઘણા ખરો નીરાગી રહે છે, અને તે લાંબી મૃદ્ધસુધી જીવે છે.

અસલના સ્પાર્ટન લોકોમાં એવી સખત કસરત આપ-
વામાં આવતી કે ન પૂછેલા ત-પાંચ સાત વરસના ગુલલાલા
જેવા છોકરાઓને સરકારના કાયદા પ્રમાણે અમૂક નીશા-
જોમાં મૂકવા પડતા. જ્યાં તેઓ ઉપર સખતી ગુન્નરવામાં
આવતી. સાદા ખોરાકની ટેવ પાડવામાં આવતી, સખત મે-
હેનત અને ઝડા તેઓને ખેંચતા શીખવવામાં આવતું.
જે સ્પાર્ટન ચોરનો અધી હીંદુસ્થિના જેવી કોમળદેવાની હોત
તો, એવી નીશાજોમાં મૂકવા પેહેલા, પોતાના છોકરાંને દુધ
પાતા કરતે. અથવા તો બીજે પ્રકારે તેઓને સ્વધામ પોંદ-
આડતે-હું જે બોલું છું તે એટલા સારું કે છોકરાંઓને
બાળપણથી જેવી કસોટી આપવા માગી એ તેવી કસોટીને
જવાબ આપવા લાયક તેઓ બની શકે છે.

ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે જ્યારે ગુલલાલાજેવા સ્પાર્ટન ત-
નુજો નિશાળમાં જતાં ત્યારે તેઓને કલાકોના કલાકોસુધી
તડકામાં ઉભા રાખવામાં આવતા-અને તે શાણા છોકરાઓ
પોતાના જીવને જોખમે કલાકોના કલાકોસુધી ઉભા રહેતા.
હવે હું આપણા દેશને માટે કહું છું. કદાચ કોઈ છોકરાઓ

પોતાનો પાઠ અરોળર ન કીધો હોય, કે વખતે મસ્તી કરવાને માટે. તેનો શીક્ષક પા કલાકસુધી ઉભો રહેવાને માટે દરમાવે તો. તે છોકરો પા કલાકમાં તો બળે મરવા જેવો યઈ બન્ય છે. એનું શું કારણ ? માત્ર કસરત નહીં કીધેલી માટેજ. તેઓને (સ્પાર્ટન તનુજ્વેને) ભૂખ મારવાની ટેવ પાડવામાં આવતી એટલે સામઠા જે વાગુ દિવસસુધી ભૂખા રાખવામાં આવતા-હવે આપણા (હીંદુ) છોકરાંઓને કદાચ કોઈ દિવસે કંઈ તેહેવારને દિવસે એક કલાક મોટું રંધાય તો છોકરાંઓ ગડગડ ગડગડ કરી મૂકે છે-મા-કાકા-મારી અને બેનસાથે દાંતીયાં કરે છે. એનું શું કારણ ? ફક્ત કસાચલા નહીં માટેજ. સ્પાર્ટન તનુજ્વેને ખુદસે પગે કેટલાક અંતરસુધી ખરે મધ્યાને દોડાવવામાં આવતા હતા. આ આખોમાં જોવાનું માત્ર એજ હતું કે બેન કાઠપિણુ છોકરો કદાચ તાપથી કે ભૂખથી કે થાકથી ગગળી જઈને કંઈ પણ વેદનાના ચિન્હો બતાવતો તો, તેની ઘણી યુરી હાલત થતી-તેને અધીક શિક્ષા કરવામાં આવતી હતી. અને આ જોઈને ખીજન છોકરાં પણ પોતાનો પ્રાણ જતાંસુધી દૂઃખ ના ચિન્હો બતાવતા નહીં. હમણા તો હિમ્મતથી હસને મોહડે છોકરો તડકામાં ઉભો છે ને બીજેક્ષણે તે લાશ યઈને પડ્યો-અરે ! પેલાએ જે દહાડાનો અપવાસ કીધો છે ને તે વળી પોતાના શિક્ષકસાથે ખડ ખડ હશે છે પણ ચુપ ! શિક્ષકના ગયાને આંખનાં પલકારા જેટલી વાર તો યઈ નથી. એટલામાં એ બહાદુરે પોતાનો સંકોચી રાખેલો પ્રાણ પોતાના કીરતારને સોંપી દીધો-સાંભળો વળી પેલી તરફ શું છે ? છોકરો મુઠીઓવાળી ગબરડી માર્યા કરે છે. અરે ! ત્યાં પણ પેલો શિક્ષક ગંભીર રહેરે ઉભો છે-સાખા-શ. સાખાશ ! આ નાના સ્પાર્ટનો શું કરે છે ? કેવા દોડે છે.

પણ અરે ! એટલામાં બેજણુ કાશ ચઢને જમીનપર પડ્યા.
અફસોસ ! અફસોસ !

વળી એવું પણ કહેવામાં આવે છે કે તેઓને તે-
ઓની મરજી માફક ચોરી કરવાની સદર પરવાનગી હતી.
અમલદારો-વેપારીઓ-દુકાનદારો-વખારવાળા-ન્યાયદરબાર,
રાજ્યદરબાર, કે જ્યાં તેઓની મરજી થાય ત્યાં તેણે પો-
તાનો શાહુકારીધંધો ચલાવવો. પણ તેમાં આ મોટી શરત
હતી કે ચોરીમાં ખીલકુલ પકડાવવું જ નહીં. અને જો પ-
કડાયા તો જીવથી ગયા. એક વેળા એક છોકરાએ કોઠના
ધરમાંથી કોહણું ચોર્યું. તે કંઈ કરતાં જણાઈ આવ્યું. કે
તેણે તેને પોતાના પેહરણની નિચે પેટસરસું રાખ્યું છે.
પેલા છોકરાને ચમુતરે (દેવડી) લઈ જઈને બેસાડ્યો. પછી
કેટલીએકવારે તે છોકરાને સવાલ પૂછવા સિપાઈ પાસે
આવ્યો. ત્યારે જુએ છે તો તે બહાદુર છોકરાએ પોતાનો
પ્રાણ પોતાના કિરતારને સોંપી દીધેલો. કોહણાએ પેલા
છોકરાનું પેટ કોતરી ખાધું હતું. તેણે મોત સ્વિકાર્યું પણ
ચોરી તો નજ કમુલ કરી હતી. અહા ! કેવી એ સ્પાર્ટન-
નોની સહન શક્તી ! આફરીન છે તેને ! અને તેઓની મા-
તાની કૃપાને કે જોણે આવા બહાદુર છોકરાઓને જન્મ
આપ્યો !

ધરાની લોકોના હુમલા વખત થરમોપીલીની લ-
ગાઈએ સ્પાર્ટાના નામને અદ્ભુત કીર્તિ બહી છે. અફસો-
સ છે કે હાલના ક્ષત્રીઓ વિદેહીન થઈ ગયા છે. પણ
આગળ તે લોકો તેવા નહોતા. યુદ્ધપર જ્યારે કોઈ પણ
ક્ષત્રી શરવીર ચઢે ત્યારે તેની મા-મારી-સ્ત્રિ બેઠેન
મિત્રે તેને પ્રેરે વધાવી લેતા એટલે અંતઃકરણ પુર્વક
આશીશ આપતા. “ યોધા પીઠ બતાવીને નાશી આવતાં જ.”

નહીં; ખાટલીએ આવશે તો હમારી ક્ષત્રીણ કૂખને શોભા મળશે, પણ જો કાયર થઈને આવ્યો હમો બાણીશું, તો હમે ક્ષત્રીશું કે તું શિંહ સૂત નથી. પણ શૃંગાળ છે. અહા ! કેવી કઠણ હૈયાની અને હિમ્મતવાન સ્ત્રીઓ ! કેવું ક્ષત્રીના નામનું અભિમાન ! ખરેખર તે વેળાના ક્ષત્રીઓ સ્તુત્યજ્ઞ હતા. શિંહનું બચ્ચું તે શિંહજ કદાપી પણ તે શૃંગાળ નહીં થાય. અરે ક્ષત્રીઓ !

આપણા દેશની ક્ષત્રી સ્ત્રિની માફક સ્પાર્ટની સ્ત્રીઓ તેઓના સગા વહાલાને યુધ્ધે ચડતીવેળા શરૂ આવે એટલામાટે ગુસ્સામાં કંઈકે કેહેતી. તેમ આગળ આપણા ક્ષત્રીઓ, ક્ષત્રીઓનું નામ અમર કરી ગયા છે, તેમજ સ્પાર્ટન તનુજો પણ કરી ગયા છે.

થરમોપીલીની લડાઈમાં સ્પાર્ટન સરદાર લીયોનીદાસ સાથે માત્ર ૩૦૦ સ્પાર્ટનો અને બીજા થોડાએક યોધાઓ ક્રમકે આવ્યા હતા તેજ આ નાનું ક્ષત્રકર થેસેલી પ્રાંતની પદાડીવાટ થરમોપીલીનું નાકું ઘેરવા ગયા. ઈરાની દળમાં ૧૦૦૦૦૦ કરતાં પણ વધારે યોદ્ધા હતા. બ્યારે ઈરાની સરદારને માત્રમ પડ્યું કે રીપુનું દળ ઘણુંજ નાનું છે ત્યારે તેણે સ્પાર્ટન સરદાર સર લીયોનીદાસને કેહેણ મોકલ્યું કે “ તમારું દળ હમારા કરતાં ઘણુંજ નાનું છે માટે હથીયારો છોડીદઈ હમારે શરણે આવો.” આ વખતે દ્રોધ રેંછ પેંછ સરદાર હોત તો તે નિખ્યે દુસ્મનના દળની જાળરદસ્ત સંખ્યા જોઈને તન્કાગ શરણ થાય. પણ શેરમદ સ્પાર્ટનોનો લડાયક લડવધ્યા સર લીયોનીદાસે માત્ર એટલું જ કેહેવડવ્યું કે “ તમારામાં શક્તી હોય તો આવીને લેઈ જાઓ.” આવો નિરસ્કાર ભરેલો જવાબ સાંભળીને ઈરાની યોદ્ધાએ હુમલો કીધો પણ સ્પાર્ટન યોદ્ધાઓ આગળ આવી

શમ્યું નહીં. કિલ્લટા ઘણા માણસોના ઘાણુ સહીત પાછા ફરવું પડ્યું. બીજીવાર ઉપર મુજબનો સંધેશો કહેવડાવ્યા ત્યારે પણ ધિરાની દાનના સરદારને ઉપર મુજબનોજ તિરસ્કાર ભરેલો જવાબ મળ્યો. ધિરાની સરદારે ઘણાજ ગેર-થી હુમલો કીધો. બીજી વખત પણ ઘણા તુકશાન સાથે પાછું હાલવું પડ્યું. આ પ્રમાણે જ્યારે બળમાં ન ફાળ્યા ત્યારે ધિરાની સરદારે સ્પાર્ટનના નાના ટોળામાંથી કોઈને કાઢ્યો. તેણે આડે માર્ગે પહોંચી ઉપરથી લીયોનીદાસના સ્કર ઉપર હુમલો કીધો. આ વાતની જ્યારે લીયોનીદાસને ખબર થઈ ત્યારે તેણે પોતાની કુમકે આવેલા યોદ્ધાઓનો ઉપકાર માની છેલ્લા છેલ્લા રામ રામ કરીને તેઓને પોતાને દેશ જવાને ફરમાવ્યું. અને પોતાના બેરા છોકરાંને બાળી નાંખી પોતાના ૩૦૦ સ્પાર્ટન યોદ્ધા સહીત રણમાં પડ્યો. તેઓમાંનો એક એકે રણમાં પડ્યો ત્યાં સુધી એવીતો બહાદુરીથી લડ્યા કે કંઈજ પૂછવાની વાત નહીં તે લોકો જે રણમાં મરણ પામ્યા ત્યાં આગળ હજુ સુધી પણ એક લેખ લખેલો છે. અને તેમાંના શબ્દ આ છે:—

“ **Stranger ! Go tell Sparta,**
How her sons are laid,
Such was her law,
And we that law obeyed”

“ હે પરદેશી ! તું સ્પાર્ટાને જઈને કહે કે હમે લોકો અહીં આ રણમાં લડતાં લડતાં મરણ પામ્યા છઈએ આવો અમારો કાયદો હતો અને તે કાયદાને હમે શીરપર ચડાવતા હતા. ”

અહા ! આ શબ્દો કેવાં આપણાં રૂંચેલાં ઉભાં કરે છે ! શું સ્પાર્ટનોની હીમ્મત ! શું તેઓની બહાદુરી

ખરે ! આયુ'ન શરવીરપણું આપણા ક્ષત્રીઓમાં હતું !
અહા ! પણ તેનું કારણ શું ? કારણ માત્ર એજ કે તે
લોકોને હાલ જેમ છોકરાંએને ગોંધી રાખે છે તેમ નહોતું.

આ સ્પર્ધન ધારાના સારા અથવા નરસાપણાપર
હું દીકા કરવા માગતો નથી. એટલુંજ બોલવું બસ છે કે
આવી વખત કસરત આપવાને લીધે તેઓ એવાનો બળવાન
અને યુદ્ધ સિપાઈ બન્યા થઈ ગયા કે તેની નેલે પૃથ્વી-
ના કોઈ પણ રાજ્યના શરાઓ હરીશાઈ કરી શકતા નહીં.

મારા શાળા હીંદુઓ ! કસોટીનાં આ કાયદા છે. હું
એવી સલાહ આપવા નથી માગતો કે તમારા છોકરાંને સ-
ખત અને દૂર રીતની કસરત આપો. નારે ભાઈ ! મારે
હું એજ છે કે તેઓને આરોગ્ય કરવાને નેહાંતી કસરત
આપવી. જેથી તેઓની મન શક્તિ ઘણીજ ખીલશે. હાલમાં
દેશી નતહેર કસરતશાળાઓ સારાને બદલે ખરાબ પરીણા-
મોનું મૂળ થઈ પડી છે. જે જે ખુશો એવી તાલમોમાં
જઈને કસરત કરે છે તે બ્યારે પૂરેપૂરી કસરત શીખે છે;
અને નેરવાન થાય છે; ત્યારે મનમાં એમ અભીમાન ધરા-
વે છે કે હવે તો આપણે સાગર તર્યા. આપણને કોની
માએ શેર સુંઠ ખાધી છે કે કંઈપણ પૂછે ? કોની માએ
શેર સુંઠ ખાધી છે કે કુસ્તી કરે ? એવી રીતે આજના
ઉસ્તાદો અને તાલમ બાળ્યોની ખોપરીમાં પવન ભરાઈ
જાય છે. અને પછી તેઓ રંડીબાળ, ગુગાર, ચોરી અને
ખીજી માડી લતોમાં પડે છે. આ શું સારું છે ? દેશી મા
બાપો આ પ્રમાણે અટકાવ કરે એમાં પણ કંઈજ નવાઈ
નથી. પણ હાલમાં આપણી શાળા અંગ્રેજ સરકારે સ્કુલો
સાથે કસરતશાળાઓ અને ક્રીકેટસ ક્લબો કહાડી છે. તેમાં
મેકલતાં શું થાય છે ? મારા હીંદુભાઈઓ અને મૂખ્યત્વે

કરીને ગુર્જર બાંધવોને મારી આટલીજ નમ્રતા ભરેલી અ-
રજ છે કે તેઓએ તેઓના છોકરાંને કસરતશાળામાં યાતો
ફીટમાં મોકલવા. એથી શું શું ફાયદા થાય છે તે મેં ઉ-
પર મારી અલ્પમતીથી દુકાળમાં દર્શાવ્યા છે.

ધરેણાં.

ધણીક વેળા દુખળા. રોગીષ્ટ છોકરાંને દરએક મા-
ણસની રથીતી પ્રમાણે સોનાનાં કે રૂપાનાં કક્ષી સાંકળાં
જોવામાં આવે છે. આમાં શું શોભા આવી ? માખાપો પુ-
રતો અને પુટ્ટી આપે તેવો અને ભણવાને-અને સારા સદ્દા-
ઈદાર-પછી ખાદીના કે જગનનાથના કપડા નહીં આપે
અને હાથે પગે સોના રૂપાની સાંકળો કરાવે એ શું સાફ
છે ? નાનપણમાં સારો ખોરાક મળે તો મોટપણે માણસનો
બાંધો કેટલો મજબુત થાય છે તેનું ભાન મારા આર્યબાંધ-
વોને ક્યાં છે ? ખોરાક અને સદ્દાઈદાર કપડાથી શરીર
કેટલું સાફ રહે છે અને શરીરનો બાંધો કેવો મજબુત
થાય છે ? મોટા મોટા કક્ષી અને સાંકળીઓ ધાલ્યાથી લોહી
કેટલું ધીમું ચાલે છે ? અને પછી આખરે છોકરાં “હાથપગ
દોરડી અને પેટ ગાગરડી” જેવા બની જાય છે. ધરેણાં ગ-
મે તેટલી હલકી કીમ્મતના હોય તો પણ શું આપણે
છાપાઓમાં નથી વાંચ્યું કે ફલાણાને, ફલાણા બે દુષ્ટોએ
ચાર પાંચ રૂપીઆના ધરેણાંને માટે કુવામાં નાંખ્યો-મારી
નાંખ્યો-વગેરે વગેરે ? આથી કેટલી અને કેવી જો તેના
માખાપોને તે એકનોએક હોય છે તો ખરાબી થાય છે ? અરે
મારા ખ્યારા આર્યબાંધવો એવા દોરડા અને બેડીઓ ન પે-
હેરાવો અને એમ તેઓના જાનને જોખમમાં ન નાંખો
પણ તેને બદલે સારો ખોરાક આપો-ઓખ્યા લુગડા પે-
હેરાવો-સારી જાંઘી સારા શિક્ષકો ખાનગીરીને ઘેર અભ્યાસ

કરાવવાને માટે રાખેા તો તેથી તમારા ઉપર પ્રભુ રાજ
 રેહેશે અને તમારું આખરે ભલું થશે. જેને તમે
 સાહેબલોક (યૂરોપીયન) કહેા છો તેના છોકરાઓ તરફ તમે
 જરા તમારી આંખ ફેરવો અને જુઓ કે આપણે કોઈ
 પણ વખતે એમ વાંચ્યું છે કે ફલાણા સાહેબના છોકરાને
 બે ચાર, પાંચ, રૂપીઆને માટે મારી નાંખ્યો—કુવામાં
 નાંખ્યો—ભોંયરામાં નાંખ્યો ? જુઓ તે લોકોના શરીરનો
 બાંધો કેવો છે ! તે લોકો કેવા સુંદાસિપાઇઓ છે. શ્રી
 આપણે એમ નથી સાંભળ્યું અથવા નજરે નથી જોયું કે
 ફલાણા સાહેબનો છોકરો ૧૯-૨૦ વરસની ઉમ્મરે આ-
 પણા ભર્તખંડમાં સીવીલીયન થઇને આવ્યો ? અહા ! એ
 લોકો કેવા સુખી છે ! એનું કારણ માત્ર એટલુંજ કે મા
 બાપોનો પ્યાર-સારી કેળવણી-સારો પુટી આપે એવો
 ખોરાક-સારા જાડા પણ સ્વચ્છ કપડાં-શું આપણે નથી
 સાંભળ્યું કે સાહેબલોકોની જીંદગી ઘણી લાંબી છે અને
 આપણા ભર્તખંડના લોકોની ટુકડી છે ? એનું શું કારણ ?
 જુઓ આપણા ખુદા કાકા ગ્લાડસ્ટન સાહેબ ! તેની ઉમ્મર
 કેટલા વરસની થઇછે તો પણ જ્યારે પારલીયામેંટમાં બા-
 શણ આપવા ઉઠે છે ત્યારે જાણે આજેજ ખુદા કાકા જી-
 વાનીમાં આવ્યા હોયની ! કેવી છટાથી તે બાશણ કરે
 છે ! હવે આપણા ભર્તખંડનો જો એટલીજ ઉમરનો માણસ
 બાશણ કરવા ઉઠે તો તેના શબ્દ તેના મોંમાજ રહી
 જાય છે ! ખુદા કાકા આટલા બધા જોરાવર શાને લીધે ?
 માત્ર તેના માબાપોએ તેને પુછીકારક ખોરાક આપેલો અને
 ધરણું પેહેરાવેલાં નહીં. અને સારી કસરત આપેલી તેથી
 જ. માટે આ ઉપરથી સંજ્ઞાઓએ સારગ્રહણ કરીને

ધરેણીને એક કોરે મેલવાં અને ખોરાક તથા કેળવણી અને કસરત તરફ ધ્યાન આપવું.

બાળલગ્ન.

હવે હિંદુના બાળકની જીંદગીની એક મોટી અને અગત્યની બીના ઉપર પ્રિય વાંચનાર ! આપણે આવ્યા છીએ. અરર ! આ બાળ વ-ધ અરે નહીં બાળલગ્નને માટે સખતા મારી કલમ ગોથાં ખાય છે, મારો હાથ ધુન્ને છે અને મારું હૈયું ધબકે છે. બાળકોના લગ્ન ! કેવી મૂર્ખાઈ ! કેવી શરમીંદગીમાં નાંખે તેવી વાત ! શું તેઓનાં માથાપ નાનપણમાં ઢીંગલા ઢીંગલીની રમત રચેલી તે ભૂલી ગયા, તેથી ફરીથી પૈસા ખર્ચીને તે રમત જોવી. એવું ઈચ્છેછે ? ખરે ! બાળ લગ્ન તો, મને ઢીંગલા ઢીંગલીનીજ રમત લાગે છે. ફેર માત્ર એટલોજ કે, આગલા નિજીવ છે, અને પાછલા સજીવ છે. ખરે, એનો માથાપો કે વેરવી ? પાળનારા કે પાળી મારનારા ? ગોદમાં ધાલનારા કે ગરદન મારનારા ? એતે કોણ ? માથાપો તો નહીંજ. માથાપ હોય તો, તેઓના નિરપરાધી, ને ઉગતા ગુલામી છોકરાને, ખાડામાં નાંખેજ નહીં. એતો તે બિચારાના વેરવી. જોશી લગ્નના મુહરતનો ચાંલ્લો કરવા આવે, ને બિચારું છોકરું તો માની છાતીએ ચઢી ધાવતું હોય. અને જ્યારે પેલો જોશી ચાંલ્લો કરે ત્યારે તે છોકરું માની સામા જોઈ ધા-વવા મંડી જાય-ત્યારે જો માથાપે, જોશીને ખોલાવી જોશ જોવાડયો, અને જોણે આ પ્રમાણે ચાંલ્લો કરવા દીધો, તે-ઓએ કેવો જાડો કુવો પેલા બિચારા છોકરાને માટે તૈયાર કરીધો. તેનો તેઓને બિલકુલ વિચાર આવતોજ નથી. એમાં જોશીને શું ? તેનો તો ધંધો પડ્યો. શું તેઓ આ કેહેવતથી

અળપ્યા છે? “વર મરો કે કન્યા મરો પણ જોશીનું ત. રખાણું ભરો.” ભાઈના હાથમાં ઘોળીયા આવીને પડ્યા, એટલે પાંચ પચાશ પચીશના, અઠાવીશ કરી, રાશી મેળવી આપી. એમાં એનો શું વાંક છે? એ બિચારાને પણ પેટ લાગ્યું છે કેની. તેને ઘેર પણ માણસો છે કેની? તેનું ભરણ પોશણ ન કરે તો જોશણ પછી છેડો ન વાળે? માટે હોય જોશીનો એમાં વાંક નહીં. વાંક પેલી વિધાત્રીનો કેમ જી-આ-વ-ર-ના-બા-પા? અરે! મારા આર્ય બાંધવો! હું તે શું લખું? તમે બળ્લરમાં એક પૈના પાન લેવા જાઓ. ત્યારે તેને જોઈ જોઈ કાચા પાકા કરી કરીને, વીણીને લેવાવો છો. વારં બળ્લરમાં એક દોડીયાનું સાક લેવા જાઓ તો, ત્યાં પણ સારં નરસું જોઈને લાવો છો. આગગાડીમાં એક બે માઈલની મુસાફરી કરો છો તોએ, તમે તમારીસાથે બેસનાર સારો છે કે નહારો તેની ખબર કહાડીને, પછી બેસો છો. તો વર અને વહુ કે જેને એક ખીજસાથે, એક ખીજની જીંદગીના અંતસુધી સાથે, અને એક વિચારે દુનિઆદારીની રીત કરવાની છે, તેને વાસ્તે તમે કેમ આટલા બધા બેફિકરા રહો છો. તેની મને બિલકુલ સમજ પડતી નથી. શું તમે બાળ લગ્નનો દહાવો લેવાનો નહીં છોડવાના? હું એમ કેહેવા નથી માગતો કે મારં કહ્યુંજ માનો; પણ મને જે સારં લાગે છે, તેજ હું કહું છું. ધાવતું યાત્રો ફરતું હરતું છોકરું પરણાવવું એના જેવું બિચું મુર્ખાઈનું એકે કામ નથી. એથી જે માઠાપરીણામો નિપજે છે, તેની તેઓને સ્મૃતીજ રહેતી નથી. છોકરાં એવાં લગ્નથી સુખી થાય છે કે દુઃખી, તેનો તેઓ જરા પણ ખ્યાલ કરતા નથી. તેવો લાહવો લેવો

ઈચ્છે છે. “પેલી ગુલાબે એના છોકરાના લગ્ન ઉપર ત્રણ ન્યાત બાસુદીપૂરીની કીધી, ને ખાંડ થાળીની લાહણી કીધી. ત્યારે આપણે શું તેના કરતા ઉતરતા છીએ કે આપણે આપણા કીકાભાઈના આવા લગ્ન જેવા સારા ટાણાપર કંઈજ ન કરવું? આપણે હવે ફરી ફરીને ક્યારે લાહવે લેવાનાં હતા જે? ફિકર નહીં હજાર બે હજાર વધારે થાય તો હુંતો મારા છોકરાને પેલા પાનાચંદની છોકરી ઝરમર સાથે બડી ધામધુમથી પરણાવીશ. બહી બૈરી! તને તારા કીકાભાઈને ઝરમરસાથે પરણાવવાને કોણ ના કહે છે? પરણાવતી હોય તો સુબે પરણાવ. હમારે કંઈ લેવા જેવા નથી; પણ આંધળાને રસ્તો બતાવવો. એ હમારો ધર્મ છે. પછી તેની મરજીમાં આવે તે રસ્તે જાય, તેમાં આપણે શું. તેમજ શા સારું તારે દેવું કરવું અને તારા ન્યાતના લોકોની સાથે હરીફાઈ કરવી જોઈએ? શું ગરીબ, પૈસાદારની હવેલી જોઈને તેનું બુપડું તોડી પાડશે? અને જો તેમ કરવા જશે તો તે ઘરબાર વગરનો થઈ જશે. તેમજ બહી ગુલાબ! તું ગરીબ થઈને પૈસાદારની સાથે હરીફાઈ કરવાથી દુઃખી થશે.

છોકરો ધામધુમથી પરણે છે. મોટો વરઘોડો નીકળે છે. ગાડી ઘોડા વાળાં, નવાબસાહેબના હાથી વગેરે વગેરેથી, મોહોલ્લોતો જેવો રાજવાડા જેવો ઝળકી નીકળે છે. ન્યાતની સ્ત્રીઓ ધરેણાં વિગેરે પેહેરી રમઝમ રમઝમ કરતી આવળ કરે છે. આવો દિવસ પેલા માબાપને એક મોટો આચ્છવનો દિવસ હોયની, તેમજ લાગે છે. આ લગ્નને પ્રસંગે પેલા કુલ જેવા ફટાણાનો, દરએક સ્ત્રીના મૂખમાંથી ગળે છે. અને તેના સગા વહાલા જેવાકે બાપ—

મોટા ભાઈ-ધણી વીગેરે શાંત મને સાંભળે છે. એટલું
 નહીં પણ તેઓ આવા ફટાણા સાંભળીને ખુશ થાય છે.
 ધિક્કાર છે આ શરસને ! એમાં ભાગ લેનારાઓને પણ
 ધિક્કાર છે ! ધિક્ક છે પેલી નફ્ટ સ્ત્રિઓને; કે જેઓ તે
 વખતે ઉઘાડે મોડે બેફાફ ફટાણા મોટા રાગડાથી ગાય છે.
 આ શી મનક ! બિચારા મૂસલમાનોતો કતલની રાત્રે,
 માહેતમ કરે છે. પણ આ મૂરખાઓતો વાળ વગડાવી,
 નાચરંગ કરાવીને, મગ્ગલ કરે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે કરે
 છે, ત્યારે પ્રિય વાંચનાર ! જરા વિચાર કરીને કહે કે, તેણે
 શું આજે તેના છોકરાને જીવતો ગરદન નહીં માર્યો ? ખરે
 ખર બીજી પ્રજાઓમાં આના જેવી મૂર્ખાઈતો દાખલો
 મળવો કઠીણ. બાળજને આપણુ આર્યોને બદનને બદલે
 ઓળી (કાંચળી) પેહેરાવી. ઇંગ્લેન્ડમાં આ ધારો નથી તેથી
 તેઓ આપણા ઉપર કેવો અમલ કરે છે ! અને આપણ-
 ને કેવા ઉબેલા ને ઉબેલાજ રાખે છે ! ઉબેલા ને ઉબેલા
 રાખે એમાં કંઈજ નવાઈ નથી. કારણ કે જુવો તેના શ-
 રીરનો કેવો મનખુત બાંધો છે ! અને આપણા બાંધો કેવો
 છે ? ઇંગ્લેન્ડને જોશો તો તે બરોબર પાંચ હાથ લાંબો
 દેખશો. અને વળી તે જોરમાં આપણા પાંચશેને પૂરે
 પડે એવો. તે કેવો રાતો રાતો છે ! અને આપણા હિંદુ-
 ઓ કેટલા કાળા છે ? એતો દેખીતા કેના વિકાળ છે. અને
 જે જે મોટા કામો અને લોકોપયોગી તે એ લોકોથીજ
 થાય છે. કયા આપણા દેશીએ આગગાડી શોધી કહાડી ?
 કયા આપણા દેશીએ તાર શોધી કહાડયા ? એ લોકો જો-
 રની અંદર કેટલા બળવાન છે ? જો કદાપી એ ખીજવાયો
 તો વાઘપણુ એનો મહેરો જોઈને બીહશે, અને પાછી પાની

કરશે. એનો પંજો તમારા બે હાથે પણ છુટવો ધણોજ મુશ્કેલ છે. આપણને આ દુષ્ટ બાળકનેજ આટલા બધા નબળા, અને ભંગી જેવા બનાવી દીધા છે. એ મારા આર્યબાંધવો ! કંઈક રીતે એતક્ષો તો પ્રભુ તમારું રક્ત કરશે એમાં જરાપણ શક નથી. એનો અને એતો હવેનો હજુ વળી ગઈ. અસહનતા વારામાં, આપણા ધરડા વરડા આટલા ઝીણાં કપડાં નહોતા પેહેરતા. તેઓ માંસ હારી હતા. આપણા ગુરુઓ, રશ્મિઓ, અને દેવો સ્વયંવર કરીને પરણતા, એ વાતથી તમે કંઈ અજાણ્યા નથી. જ્યારે તમે તમારા બાપદાદા જેવા બડા કપડા પેહેરતા હતા તેવા હાલ પેહેરતા નથી. ત્યારે, તમે એક તરેહનો, તેઓની રીત બાતમાં સુધારો કીધો કે નહીં ? હા બેશક હમે સુધારો કીધો, એમ કહ્યા વગર તમારો છુટકોજ નથી. ત્યારે તમને બાળકજનની ટીંગલા ટીંગલીની રમત જોવી સારી લાગે છે ? સારીતો નથી લાગતી ત્યારે જો સારી નહીં લાગતી હોય તો સુધારો કરો. વાર, તમારા ધરડા વરડા માંસ હારી હતા કે નહીં ? હા હતા. જ્યારે તમને તેમ કરવું પસંદ પડ્યું નહીં ત્યારેજ તમે તેને નજી દીધું કેની ? હા. ત્યારે તમને આ બાળકજનનો ચાલ અટકાવતા થાય છે શું ?

ન્યાતવરામાં તમે લગ્નને દિવસે જશ લેવામાં કંઈ પણ પાંતીની ના રાખતા. ખુબ ભાઈ ભાઈ થાઓ. અરે વહેવાઈઓ ! આવે સમયે તમે આંખ મીચેલી છે, તેથી ખુશામતીઆ અને વગર ખુશામતીઆ વચ્ચે શું તફાવત છે, તે તમને ખબર પડવાનીજ નથી. ફિકર નહીં. પણ જો જો માંડવો બંધાવવામાં કંઈ ખામી નહીં રહી જાય હા ! જ્યારે આંખ ઉઘાડ્યાનો વખત આવશે ત્યારે જે

કીકાભાઈને લગ્નને દીવશે, ગુલાબ વહુ ખમા ખમા કરતી હતી, અને રામદાસભાઈ, ભાઈ ભાઈ, કરતા હતા, તેજ કીકાભાઈ આજે આંખનો પાટો થઈ પડવાનો. અને તેજ દુઃખનો ઝરો થઈ પડવાનો. કારણ કે માગનાર આવશે, અને બારણા તોડી પાડશે ત્યારે, કીકાભાઈ તે કડવાભાઈ થઈ પડશે. પ્રિય વાંચનાર ! મારું કહેવું કેટલે દરજ્જે ખરું છે તેનો વિચાર તમનેજ કરવાને સોંપુ છઉં.

અરે મારા હિંદુ ભાઈઓ જરાતો જુઓ ! શું તમેજ દુનિયામાં ડાહ્યા છો, એમ તમે સમજો છો ? શું તમારા શિષ્યા દુનિયામાં ડાહ્યા વશતાજ નથી, એમ તમારું કેહેવું છે ? બિચારા બાળકને ગળે પાછો ન નિકળે એવો ફાંસો નાંખાઈ ચુક્યો. માંડવા બાંડવા છુટી ગયા. અને જે જગા બેચાર દિવસપર વાળ અને ગીતથી ગાજી રહી હતી, તે હવે સુકનાર થઈ ગઈ. જે જગ્યાએ બુમ્મરો પોતાના શે-કડો દીવાનું તેજ આપતા હતા, ત્યાં અંધારૂં થઈ ગયું. અને છેલ્લે જ્યાં “પકવાન તમારે,” “બાસુદી તમારે” ના અવાજો આવતા હતા ત્યાં એઠવાડનો ગંધવાડો, અને કાગડાઓ “કાકા કરી રહ્યા છે,” અને માખીઓ બણબણાટ કરી રહી છે.

મારા આર્ય બાંધવો આમ કરવાને તમને કોણ કહે છે ? પોતાના છોકરાને ખાડામાં નાંખવા પોતેજ દીવો ધરવો, એ શું તમને સારું લાગે છે ? માગનાર કંઈ તમારા નામવરાની જરાપણ ફિકર રાખવાના છે ? તેતો ભોચી પકડીને, તમારી પાસેથી નાણા ચોકાવશે. અને ધરખાર પણ વેચાવશે. અરેરે ! આથી બીજી કેવી ફજેતી ?

હાય હાય ! લગ્નતો ગયાં. ભોડો તો ખાઈને ચાલ્યા પ્રાયા. પણ હવે પૈસા કેમ ભરવા ? ધરગીરો મૂકીને પૈસા

કહાડેલા તેતો, નાય મુજરા. લગ્નની રીતો. લગ્નની ચિટ્ટીએ
અને વરઘોડામાં ગયા. હવે રૂપીઆની મોટી રકમો મીઠા-
ધવાળો. ધીવાળો, અને ધાંચી માગે છે, તેનું શું કરવું ?
માગનારા તો, દહાડામાં દશવાર આવીને ખારણા તોડી
પાડે છે. સુર વાંચનારા લગ્ન ગયાપછી મહીનામાંજ આવા
બંડવેડા. શું તમે કાને સાંભળ્યા નથી ? હાય હાયરે ! ધ-
રતો ગયું ! હવે તો કીકાની મા ગુલાબની જાણુસોજ માત્ર
રહી છે ! પણ તે ગીરો મૂકે કંઈ પાર આવવાનો છે ?
વારં હાલમાં તો જે થાય તે ખરં. પણ થોડા રૂપીઆ
આપી માગનારાનું મોં હાલતો બંધ કરીએ. પછીની વાત
પછી છે. પણ ગુલાબના ઘરેણાં ઘરેણે મૂકીશું ત્યારે, ગુલાબ
વહુ ન્યાતમાં શું પેહેરીને જમવા જશે ? અરે ન્યાતના લોકો
જેઓ કીકાભાઈને લગ્નને દિવસે વાહ વાહ કરતા હતા,
તેઓ પણ ફિટકાર કરશે. પણ ન્યાતના લોકો થોડો વખત
વાત કરીને બંધ થશે. પણ સરકાર દરબાર જઈશું તો
ધણીજ ફજેતી લુટાશે. ચાબો ભાઈ, પાનાચંદભાઈ મૂકો
ત્યારે ભેરીના ઘરેણા જુઓછો શું ?

આશું ? આ કમકમાટ છુટે એવી મૂર્ખાઈનો દાખલો
જોઈ કયા શાણા માણસોનું અંતઃકરણ પીગળવાનું નહીં ?
માખાપોના અંકલ વગરના આંખળાપણાને કયો શાણો મા-
ણસ ઠપકો નહીં આપવાનો ? હિંદુ ભાઈઓ કરો લગ્નો.
પેટ ભરીને લાહવો લેલો. પછી આખો જન્મારો પેટ ભ-
રીને પોક મૂકી રડો.

નાના બાળકોને ફાંદામાં નાંખવાં એ શું સારું છે ?
પરણવું શું છે, તેની તો જેને લેશ માત્ર ખખરજ નથી,
અરસપરસની ચાલ ચલણ અને સ્વભાવથી ગિલકુલ અભણ,

તેવા નાદાન બાળકને એક બીજની સાથે જીંદગીના સાથી તરીકે જોડે, એ કેવું શરમ ભરેલું છે ? જીંદગીરૂપી પ્રવાસમાં મરદને સદગુણી, શૂશિળ અને ધાર્મિક સાથી જોઈએ છે, તેમજ સ્ત્રિને ઉદયોગી, પ્રમાણીક અને સદવિચારવાળો સાથી જોઈએ છે. માટે સાથીપણાનો વિચાર કર્યા વગર, તેના દૂરાચારી અને મૂર્ખ માખાપો, તેઓને લગ્નની પવિત્ર ગાંઠમાં જોડે એ કેવી બેવકુફાઈ ?

વિદ્યાથી સુધરેલા દેશોમાં માણસની જીંદગીના અગત્યના પ્રસંગને માટે કેવી છુટી રીતો છે ! બાલ્યાવસ્થામાં બાણી ગણી હોંશીચાર થાય છે. મરદ સારો રોજગાર શોધે, કે જોઈ તે, અને તેની સ્ત્રિ આબરુદાર, સૂખ સંપમાં, અને પ્રીતીમાં રહે છે. કેટલાએકજો લગ્નની પેહેલા પ્રદેશ મુસાફરી કરી આવે છે, અને ઘણીક હોંશીઆરી અને દુનિયાદારીની માહેતગારી મેળવે છે. પછી જો સ્ત્રિ પૂરૂશના સ્વભાવ, ચાલચત્રગત, અને પ્રેમ સરખો હોય યાતો એક બીજને પસંદ હોય તો પછી તેઓ લગ્નની રૂઢી ગાંઠમાં જોડાય છે. આહા ! આ દંપતિના સૂખની શી મણા ! તેઓને તેઓની જીંદગી વરીયાળી જેવી લીલી લાગે છે. ભવિષ્યનો પડદો તદન ગુલાબીજ દીશે છે; અને એ પ્રમાણે તેઓ અંતસુધી એક બીજને ચલાય છે, મદદ કરે છે, અને આનંદમાં જીંદગીરૂપી મુસાફરી પૂરી કરે છે.

વળી આ દેશની હવા ગરમ હોવાના સખખથી સ્ત્રિ ૧૫-૧૬ વર્ષે યુવાવસ્થામાં આવે છે; અને પેલો બિચારો તેનો ઘણીતો, તે વખતે બાલ્યાવસ્થામાં હોય છે. હવે પેલા બિચારાથી અબ્યાસ તે કેમ થાય ? આગળ પોતાનો ઉદય થવાનું મૂળ કેમ સંભાળે ? ઘેર જુઓતો ઘેરી તરફનું દુઃખ અને નિશાળમાં જુઓતો માસ્તરનું દુઃખ. પેલો બિ-

આરોનો સુડી વચ્ચેનું સોપારી થઈ પડે છે. એવામાં ભોગ
 નેગે છોકરું થયુંતો પેલા બિચારાના બાર વાગ્યા. “ભાઈ
 હવેતો તું છોકરાનો બાપ થયો. કંઈ નાનો છે? કાલ ઉડીને
 સારું ટાણું આવશે તો રૂપીયા ક્યાંથી લાવશે?” આ વેળા
 પેલા બિચારાં છોકરાને કેવાં લાગે છે? હજી અભ્યાસને
 પૂરો કીધો નથી. એટલામાં નોકરીની જરૂર ! શું કરે !
 સાણસામાં આવ્યો તે કંઈ ડગાય છે? તે બિચારો પોતા-
 નો બારમાં બારો જે અભ્યાસ તે છોડી દે છે. કોઈ હ-
 લકી નોકરી શોધે છે; અને જુજ પગારવતી છોકરાની
 ધાડ સાથે પોતાનો સંસાર શિર કરે છે. શું આવા શબ્દો
 સુઝવાં વાંચનારાઓને કાને પડ્યા નથી? “અહા ! પ્રભુ હુંતો
 છોકરે છોકરે ઘણોજ કાયર થઈ ગયો છું ! મને નિરાંતે
 જરા પણ ઊંઘ આવતી નથી ! એક છોકરું કહે કે બાપા
 મને પૈ આપો અને બીજું કહે બાપા મને આપો. બાધા-
 બાધનાજ ખર્ચમાં હું કેટલો હેરાન થઈ ગયો છું ! અરે
 આજે કોઈનાં લગ્ન તો કાલે કોઈની મૈયત. તેમાંને તેમાંજ
 હુંતો મરવાનો ! અરે ઈશ્વર મારો કોઈપણ દિવસે સુખે
 રોટલો ખાવાનો વખત નહીંજ આવવાનો ? ” આ ચિત્રના
 કાળા અને ડરામણા રંગો ખુલ્લે ખુલ્લા માલમ પડે છે.

હવે વળી હિંદુઓના કુળાભિમાન તરફ નજર કરીએ.
 આગળ મોટા કામોથી, રાજ્યાધિકારથી, જગીરદારીનેલીધે
 કોઈ કુટુંબ સારું ગણાયું હોય, પણ હાલ જેની પાસે પુટી
 બદામ પણ ન હોય. જેનાં છોકરાને કકડોતો પુરો આવડતો
 જ નહીં હોય, કોઈવાર તે લુલો હોય, કોઈવાર દુરગુણી
 અને આળસુ હોય તોપણ, તેવાને મૂર્ખ લોકો પોતાની
 નાની કાલુ કાલુ બોલતી સુંદર છોડી લગ્નમાં આપે છે.
 અરે સામા રૂપીઆ એટલે વાંકડો ભરીને પરણાવે છે.

આર્થી પેલી ખીયારી સ્ત્રિનો આખો ભવ કેવો બગડે છે ? ખયારી છોકરી કે જે બાપને ત્યાં, ચાકર નોકર અને ભટ ઉપર હુકમ કરતી હતી તેને દળણું દળવાનો વખત આવે છે અને એવી ખીજ કુટલીક રીતોથી પોતાનું પેટ ભરવું પડે છે.

કોઈક વેળા ઊંચા ફૂળનો વર શોધવા જતાં છોકરીના માઆપને પોતાની છોકરીને લાયકનો વર નથી જડતો, ત્યારે પેલા મૂર્ખ માઆપો પોતાની છોકરીથી પાંચ સાત વરશે નાહના છોકરા સાથે લગ્ન કરે છે. આ કળેકુંતે દુનિયામાં કેવું સૂખ ભોગવે ! નિતીતે કેવી રીતે જાળવે ! વાર પેલી માનેતો સ્ત્રિ ગુણની સમજ હતી ત્યારે, તે પેલા પાંચ સાત વરસના નાના છોકરાને શા માટે આંધળી શંદળી યદને પુખવા ગઈ ? આખરે તેની છોકરી શું તેના માઆપોને ગાળ નહીં દેવાની ? અરે ! પેલા ભવાયા-ઓ કળેડાનો વેશ, તેઓની ભવાઇમાં કરી બતાવે છે, તેનું શું કારણ ? ફક્ત આપણા હિંદુઓને શિખામણ દેવાનેજ માટે. મારા હિંદુ ભાઈઓ તમે નહીંજ સમજવાના ? હિંદુઓમાં એક વાત એવી ચાલે છે કે એક યુવાન સ્ત્રિ પોતાના બારણાના ઓટલા ઉપર બેઠી બેઠી ભરત ભરતી હશે, અને તેનાથી પાંચ સાત વરશે નાનો કંથ પુરી અક્કલનો નહીં તેથી તેનાથી થોડેએક દુર બેશી કૌંપી લખતો હશે એવામાં, એક સાધુ ભિક્ષા માગવા આવ્યો. તેણે તે બાઈને એવું કહીને ભિક્ષા માગી કે “ખુદાઓ તેરા લ-ડકેકું જીતા રખેગા.” પેલી યુવાન સ્ત્રિતો શરમાઈને બળતા કભેજસાથે ત્યાંથી ઉઠીને ઘરમાં જતી રહી. અને ઓરડા-સાં એકાંત બેશીને નીચેનું ગાયન ગાવાનું શરૂ કરીધું :—

બાળકંથને લીધે શોક.

રોલાવૃત.

જીવાન બેહેનીઓ તમે, વાત સૂણજો એક મારી,
બાળ જેનો કંથ, દુઃખ તેને શિર મારી.
જગમાં જન્મી અરે, સુખ શાં શાં દીઠાં મેં;
શાગ૧ હોળીની આગ. લખી શી મારે કર્મે !
છોડું વરનો નેહ, કદી સ્વપ્ને જોયો છે?
વિના સુખને હોંશ, હાય ! ભવ મેં જોયો છે.
મારા મારી મૂર્ખ, મૂર્ખ તાતે દુઃખ દીધું !
લગ્ન સમય પાપણી, વિષ ક્યાં મેં ના પીધું !
બાળકંથને કાજ, સાથ સૈયરનો તણ્યો,
દુખિયારી મૂજ દેહ, રૂડો શિલુગાર ના સંજો.
સખિયોને સાસરે, જતી જ્યારે હું જોતી,
એકલડીર ઓરડે, બાળને પોકે રોતી.
અરે વિધાત્રા વ્યર્થ, જન્મ શા સાર આપ્યો;
ક્રીધાં ક્રવાં પાપ ૧ કંથડો મુજને શાલ્યો ૩ !
ધણી વિનાનું ઢોર, સ્થિતિ તેની છે જેવી;
બાળકંથની નાર, ગતી મારી પણ તેવી.
સાસરીયામાં પહેલ, નાણુંદ યધ દુષ્મન મોટી;
લડી વાળવા વેર, ઉપાયો કરતી કોટી !
લડી સામુદી શાલ, યધ એમ મહેણાં મારે;

૧ શાગ=શાગણ મહીનાની હોળી. ૨ એ સત આ-
રડામાં જઈને મારા બાળ ઉપર હાય મુકીને રડતી. ૩
વેરી થયો. દુઃખનું સાધન યધ પડ્યો.

“સૂકાપો મુજ તંન, અકરમી વર દુઃખ તારે” !
 નાથ નીશાળે જઈ, આવે જવ૧ ધરમાં સાંઝે;
 મુજદેખી સંતાય, મરં હું ત્યારે લાળે !
 કહો બેનીયો હવે, સુખતે સેજેર કેવું ?
 છોડી આ સંસાર, ચાહું હું વનમાં રહેવું—
 દુખીયા દેહનો નાશ કરતાં ખીક ન ધરથી;
 એક લોકની લાજડ વળી ધધરથી ડરતી.
 અરે હીંદુઓ હવે, થઈ છે શીમા ભારી;
 અખળા કેરાં દુઃખ, વીદારો મન વીચારી;
 દેશોદયને કાળ. એજ સાધન છે સાચું;
 નીબકપટે, કરગરી તમે આગળ હું યાચું
 જગત કર્તોનો રોષ, વીચારી નિંદ્રાજ છાંડો;
 સ્ત્રી દુઃખ કરવા દૂર, યગ્નનો આરંભ માંડો.
 થાશે તવ આ દેશ, રાજવીડ સઘળી વાતે;
 ઉમારત, ભૂમીતણા, તનૂ સુખીયા થાશે જાતે.

પંજી કેટલીકવાર સુધી સાધુનો ઉભો રહ્યો. એવી આ-
 શાએ કે, પેલી જે બાધ ધરમાં ગઈ છે તે ધરમાંથી કંઈ
 તેને આપવાનું લેવાનેજ આટલું છે. ધણે વાર થયો અને
 આખરે જ્યારે તે કંટાળી ગયો ત્યારે તેણે પેલા બાળકને
 પુછ્યું કે “તેરી મા જે ધરમે ગઈ સો, કુચ્છ બા દેગી કે
 મેં જાણ ?” ત્યારે પેલો બાળકે વીધાર્યો શીકે મોહડે.

૧ જ્યારે. ૨ ખીજાને. ૩ જે આપવાત કરં છઈ
 તે લોકો કેહશે કે કાણુ જાણુ શુંએ કાણું ધોણું કાણું
 હશે. ૪ જિંધ દૂર કરો. ૫ સ્ત્રીનાં દુઃખો દૂર કરવાના
 શુભ કાર્યોપી યગ્નનો આરંભ કરો. ૬ ચઢીયાતો
 મર્તિમાન. ૭ હીંદુસ્થાન.

જોસ્યો કે “એતો મારી વહુ થાય.”

શું આવા કળેડા દુનિયામાં નથી ? મૂખ્યત્વે કરીને આવાં કળેડાં ગુજરાતમાં ઘણાજ દીક્ષમાં આવે છે. ધણી નાનિ હોવાને લીધે તેની યુવાવસ્થામાં આવેલી સ્ત્રિ પર દારગમન કરે, તે પછી ગર્ભપાત કરીને બાળ હત્યાઓ કરે, એમાં શું તમે આખર સમજો છો ? તમે માબાપોને જ્યારે તમારી છોકરીને પારકાનો ગર્ભ રહેલો છે, એમ માલમ પડે છે ત્યારે, ઝેરનો કટોરો તેના મોહડા આગળ એમ કહીને નથી ધરતા કે “રાંડ તું પી નહીંતો હમે પીઈએ છીએ” ? પેલી બિચારી સ્ત્રિ ક્રૃતી દ્રઢતાથી તમારો આપેલો કટોરો આંખ વીંચીને પીઈ જાય છે ! અહા ! આ કેવું ધાતકી કામ ! કેવી નિર્દયતા ! માકડ આંચડ મારવો એ મારા હિં દુષાંધવો એમ સમજો છો કે એ પાપ છે, અને મનુષ્ય દેહ જેવી મોટી અને ઉમદા ચીજ, ઝેરનો કટોરો આપીને મારવી, એ ક’ઈજ પાપ નહીં ! અફસોસ ! એ પાપોની શિક્ષા કોને ખમવી પડશે ? પેલા આંધળા માબાપોને કે પેલી સ્ત્રીને ? બખતે સરકાર દરબારથી તો તેઓ બચી જાય છે પણ શું પ્રરમેશ્વર તે લોકોને તેના ન્યાયદરબારમાંથી બચી જવા દેશે ? આપણી શાણી બ્રિટીશ સરકારની એવી રાજ્યનિતી છે કે ચોરી કરનાર કરતા ચોરીનો માલ રાખનારાને વધારે શિક્ષા થાય છે. આ ઉપરથી તો શું વાજબી અને ગેર વાજબી છે, તે આપણને માલમ નહીં પડવાનું. પણ જ્યારે આપણે પકડો વિચાર કરીશું ત્યારેજ, આપણને માલમ પડશે કે, બ્રિટીશ સરકારનું એમાં બહુજ આતુર્ય છે. ચોર ચોરી કરીને આવ્યો ને માલ રાખનાર તેને સેદેજ મળી આવ્યો તો, તેની ખાસે તે શાહુકાર રૂખીઆ લે, થોડા વખ-

તમાં હજમ કરીજઈ, પાછો પોતાનો શાહુકારી ધંધો કરવા જશે. પણ જો ચોરીના માલ રાખનારને સરકારે સખત સજાએ પોંચાડ્યો તો, પેલા ચોરને તેના તરકરી આણેલા માલના રૂપીઆ મળવા ધણાજ કઠીણ થઈ પડશે. અને પછી જ્યારે તે ધણા માણસોને પોતાનો શાહુકારી ધંધાથી ચોરી આણેલો માલ વેચવાને માટે કિમ્મત કરાવવા જાય છે, એટલે તેના પાપનો ઘડો ઝુટી જાય છે, કારણ કે તે શાહુકારથી માલની વાજખી કીમ્મત તો માંગી શકાતી નથી, અને ચોકશીઓને તો આઈતું લેવાનું બહુ મન. એટલે તરતજ, તેને પોલીસને સ્વાધીન કરી દે છે. ત્યારે આ પ્રમાણે જો તેઓને ઘટતી શિક્ષા મળે તો, તેની કંઈકપણ અસર થાય છે. અને અસર થયાને લીધે આવી આવી ખરાબી થતી અટકે છે. અરે! દીનદયાળ, કૃપાળુ ઈશ્વર, તું મારા ભર્તખંડના આર્યોને આવા દુઃખમાંથી ક્યારે મુક્ત કરશે? ક્યારે ખીચારા છોકરા અને છોકરીઓનો જન્મારો સુધારશે? અરે! મારા આર્યો હવે તો હદ આવી. ગાંડપણ ને લીધે પડતા દુઃખોની કંઈજ શીમા રહી નથી. હવે સમજો તો સાચું. તમે વીચારમાં પશ્ચતુલ્લ કંમ બની જાઓ છો! જરા શાણપણ પકડો કે તમારું મહાદીનદયાળ પ્રભુ કલ્યાણ કરે. તમારાં છોકરાં છિયાતું કલ્યાણ કરે. અને છેલ્લે તમારા દેશનું એટલે તમારા ભર્તખંડનું કલ્યાણ થાય.

આમીન-આમીન-આમીન-

અરેરે! દુઃખ તે કેટલાં અને કેવાં! પાંચ સાત વરસની છોકરી. હજુ પારણામાં સુતી છે. પાંચીકુકે રમે છે, માખાપને પોતાનું મોડું બતાવી હસાવે છે, તેવી ખીચારી છોકરીને ૬૦-૭૦ વરસના ઢચરાસાથે પરણાવવી એ કેવી વાત! એ છોડીએ તમારા એટલા બધા શું ગુન્હા કીધા કે

જ્યારે તે ભરજીવાનીમાં આવે ત્યારે, પેલો મરણ ખાટલે
 પડે. એ ખીચારીનો શૈભાગ્ય તે કટલા દીવશનો ? અને
 વળી તે શા કામનો ? તમે શા માટે આવા દયરાની દોલત
 જોઈને એકદમ આંખે પાટા બાંધીને ઝીપલાવી પડો છો ?
 શું તેની દોલત ઉપર પુજો મુકવો છે ? જ્યારે તમે એવી
 રીતે પૈસા લેને તમારી છોકરીને કાઠી બુઢા ખખ થઈ
 ગએલા સાથે પરણાવવા જાઓ છો ત્યારે, તમે એ પણ
 એક જાતનો રોજગારજ કરવા માંડ્યો કેની ? શરમ છે
 એવા વેપારીઓને. એ તમે તમારી છોકરી આપીને પૈસા
 લીધેલા તે તમે કટલો વખત વાપરશો તેતો જરા ભશી
 મરો. હું કાઠપણ અમુક જાત ઉપર બોલતો નથી પણ
 જોઓ આવું નિય કામ કરતા હશે તેતો તરતજ એટી
 જશે કે આ હમારા ઉપર લખાયું છે. હજી તો તમારી
 છોકરી જીવાનીની સહવારમાં ખીલે છે. જેને દુનિયાદારીની
 સમજ આવે છે, એટલે પેલા બુઢા કાકા તો વિદાય થાય
 છે. એટલે પેલી ખીચારીનો જન્મારો તો વ્યર્થ છે. અને
 ૧૫-૧૭ વરસની ઉંમરે તો વિધવા થઈને બેઠી. અને ૧૨
 ૧૩ વરસની ઉંમરમાં કદાપી તે છોકરાની મા થાય છે
 તો તે દેખાવ કેવો થઈ પડે છે ? જે હજી પોતેજ બાળક
 છે તે તે વળી, પોતાના બાળકની કેવી સંભાળ લે. જેને
 પોતાનેજ લુગડા પેહેરવાનું તો જ્ઞાન નથી તે તે વળી શું
 પોતાના છોકરાને લુગડાં પેહેરાવે ? જેણે પોતેજ થોડા વ-
 ખત ઉપર પોતાની માતાનું દુધ પીધેલું તે તે વળી શી રીતે
 પોતાના છોકરાને ધવડાવે ? જેને પોતાનેજ ખાવાનું કશું
 જ્ઞાન નહી, તે તે વળી બાળકને માંદો પાડે તેમાં તે શી વધા-
 ઈ ? સેહેજ સેહેજમાં તે પોતાના પ્રિયપૂત્ર અથવા પૂત્રિને
 કેવી ખરાબ ગાળો દે છે ? અહા ! સાત આઠ વરસની થઈ

એટલામાં તો તે ધરડી કાઢીજી ! અને વળી એ ત્રણ છોકરાં ની મા ! અફસોસ ! મારા ગાંડાઘેલા ગુર્જરે બાંધવો અફસોસ ! પાંચ સાત વરસમાં તે એ ચાર છોકરાની મા કેહેવી રીતે થઈ ? હા મારા આર્ય બાંધવો કેવી રીતે થઈ તે હું તમને સમજાવું છૂં. પોતાથી આગળ ગુર્જરી ગએલી સ્ત્રિના બાળકો હોય તેની એ સાવકી મા થઈ કેની ? સાવકી માથી છોકરાઓ ઉપર કેવાં અને કેટલાં દુઃખો પડે છે તે મારા આર્ય બાંધવ રા. મંછારામ ઘેલાભાઈએ સુરત શહેરમાં પોતાનો નાટક અચ્છી અસરકારક રીતે ભજવી બતાવ્યો હતો. એ ભાઈએ તે નાટકમાં સાવકાં છોકરાંઓ ઉપર તેની સાવકી મા કેવાં દુઃખો પાડે છે, તે સ્પષ્ટરીતે, અને સરળ ભાશાની અંદર, બહાર પાડ્યો છે. તે મારા પ્રિય આર્યે વાંચી જોવાની તસ્વી લેશે તો તેઓની ખાત્રી થશે કે જો એક બૈરીના પેટનો છોકરી અથવા તો છોકરો હોય તો કદાપી પણ સાવકા છોકરા ઉપર સાવકી માની ઉરકેરણી અને ચાડી સુ ગલીથી, પેલા બાપનો પ્યાર પેલા નિરપરાધી છોકરા તરફ રહેતો નથી. પ્યાર રહેતો નથી એટલુજ નહીં, પણ વળી તેના ઉપર જુઠા જુઠા બોતાનાઓ પણ મૂકવાને, પેલી સાવકી મા જરા પણ પરમેશ્વરનો ડર રાખતી નથી.

વિધવા.

અરે મારા આર્ય બાંધવો આ શબ્દ સાંભળીને શું તમારાં રૂંદેશંવાં ઉભાં નથી થતાં ? વિધવા થઈ ! વિધવા થઈ ! એટલે બિચારીનું સરવસ્વ ગયું ! હાય હાય ! ખાવું ગયું. ઓહડવું પેહેરવું ગયું ! શૈભાગ્ય ગયો તેની સાથે અરે ! વળી હૃદયની બાકી સાકી શાંતી રહેલી હતી તે પણ ગઈ ! ત્યારે રહ્યું શું ? માત્ર હાડ પિંજરજ કે ! જે છોકરીએ આવા માબાપને પેટે જન્મીને, પોતાના દુઃખના

હાડામાં ભાગ લીધેલો, જે છોડી માઆપની વમર પરવાન-
 ગીએ ઉમરા બાહાર ગએલી નહીં, જેણે કાઢતો કરોપણ
 ગુન્હો નહીં કીધેલો, કાઢતે દુઃખ કહીં દીધેલું, પણ સધ-
 બાની સેવામાં તત્પર રહેલી, જેણે સંસારનો કંઠપણ લહાવે-
 બીધોજ નથી, જેનું મન હજીતો હોંશમાંને હોંશમાંજ ઉછીજે.
 છે, તેને આ પ્રમાણે તેના ધણીના મોત પછી કેદી કરતાં
 પણ ખુરી રીતે કબજ રાખવી, સારું ખાવા પિવાને ન
 આપવું, બોમ ઉપર સૂવડાવી, લગ્ન શાદીમાંથી બાતલ
 કરવી, અને એક દાસ કરતાં પણ નઠારી હાલતમાં આણ-
 ની, તેનું શું કારણ ? હિંદુ બાંધવો એણે તમારું શું પાપ
 કર્યું ? કયે પ્રકારે એ બિચારીએ તમારી અવકૃપા મેળવી,
 કે તમે તેના ઉપર આટલા સખ્ત અને નિર્દય છો ? તેનું
 દુઃખ જોઈને શું તમારું -હૃદય પીગળતું નથી ? શું તમે
 મન હેમાના છો ? તમે મરદો એક સ્ત્રી મરી જાય તો, તે
 ઉપર ખીજી, ત્રીજી, અને વખતે ચોથી કરો. અરે ! એટ-
 લુંજ નહિં પણ એક સ્ત્રી જીવતી હોય તો, તે પર ખીજી
 પરણે. અને આ બિચારી મરીબ અબજાએ એવાંતે શું
 પાપ કર્યાં કે આ પ્રમાણે તેની અદખી જીંદગી લગી એક
 ખુણામાં સડ્યાં કરે ? તમે શું એવો મોટો દિગ્વીજય કીધો
 કે, તમે મરદો આટલી બધી છુટ લઈ શકો, અને અ-
 બજાઓએ એવી કઈ હત્યાઓ કરી, કોનાં ધરબાર ઉપડાવી
 નાંખ્યાં, કયાં મૂસાફરોને અન્ન પાણી વીના રીપ્યાવીને મારી
 નાંખ્યા ? સહવારના પોહરમાં એ બિચારીનું કાઠપણ મ્હોં
 જોવા નહીં માગે. રસ્તે પણ જો સામી મળેતો, અપશુકન
 થયા, એમ જાણી જતા આવતા માણસે ચાલતા ધંભે-
 આ શું ? ભંગીઆના કરતાં પણ ખુરી હાલત !' પણ પક્ષી
 મુશ્કેલીમાં રહેતાં નથી, ત્યારે ગરિબ અબજાને આવી

સીતે રીખાવીને મારી નાંખવી એમાં શું મોટમ આવી ગઈ? હર વરસે ભર્તખંડખાતે કેટલી સ્ત્રિઓ વિધવા થાય છે! તેઓ પોતાના દહાડા કેવી વિપત્તીમાં કહાડતી હશે, તેનો જો મારા આર્ય બાંધવો વીચાર કરે તો સારું. વીધવાનો વીલાપ કદાચ એક જો વરસનો હોત તો, તે બીચારીઓ એ વરસ સુખ્યે દુઃખે કહાડતે પણ આ તો તેઓના જન્મસુધીનું દુઃખ. આવાં દુઃખો નાનુક અબળાથી કેમ ખમાય? આપણો દેશ કેળવણીમાં ધણો પછાત છે, તેથી, તેઓના સદ્ગુણોને પુષ્ટી મળતી નથી. ખરાબ સોબતથી તેઓ બાપડીઓ પછી, દેવદેહરાને નામે, કથાપાઠને નામે બગડે, અને આખરે સાસુસસરાના નામપર પાણી ફેરવે એ શું તેઓને પ્રસન્ન છે? આ વેળા (ગર્ભ રહ્યા પછી) પેલા માખાપ કે સાસુસસરા ઝેરનું પ્યાલું લઇને કેવા વાધ જેવા ઉભા રહે છે! અને કેવા ઠપકાથી પેલી અનાથ પણ ગુન્હેગાર અબળાને ઝેરનો કોરો મોંહડે માંડવા કેહે છે. “રાંડ તે કાળું કરીને હમારા સાતે ફૂળનું નામ બોળ્યું; લે હવે તારા કર્યા કર્મ બોગવ.” અરેરે! એ સ્ત્રિએ શા કારણથી તમારા સાતે ફૂળ ઉપર મેંશ ચોપડી તેનું કંઈ તમને બાન છે? જે કીકીબેહેન પેહેલાં ડાહી બેન કેહેવાતી હતી, જે નીચેથી જીંચું કોઈ દીવશ જોતી નહોતી, તે કીકીબેહેન આજે કેમ આવાં વીકરી ગયાં, તેનો કાંઈ મારા આર્યબાંધવોને ખ્યાલ છે? ના, ના, ને ના. મારા આર્ય બાંધવો બીલકુલ તે બાબત ઉપર ખ્યાલ કરવાનાજ નહીં. જો તેઓ અગાઉથી વિચાર કરતે તો આવી હાલતે આવતે? પણ આજના આર્ય બાંધવોનો એવો વિચાર મને માલમ પડે છે કે તેઓએ પોતાના નામ ઉપર શાહી ફેરવવી અને સાબુ ચોપડવો નહીં. કેવા અને કેટલા એ સમજ એ સોફા છે. તેનો ખ્યાલ

પ્રિય વાંચનાર તનેજ કરવાને સાંપુછી. પોતે તેને આખરે ખાટકી કરતાં પણ વધારે નિર્દયતાથી ઝેર દઈ મારી નાંખવા માંગે તો તેમાં કોના વાંક ? પેલા સ્ત્રીઆવલા, ના લાખક અને બેસમજેએ, કંઈપણ સમજવું નેહએ. શા માટે તે લોકોએ એવું કહેવું નેહએ કે “પેલો પોતાની દીકરીને ફરી પરણાવે છે, મૂકો એને ન્યાત બહાર.” તમે જ્ઞાને મૂખે એટલે બીજાઓને પણ શું કરવા મૂખે બનાવો છો ? અને તેઓને તમારી સાંજની ઓટલે બેસીને વાતોનાં ગપ્પાનાં વિશયો બનાવો છો. શરમ છે તમને મુંઝવેને ! બ્યારે તમારી સ્ત્રીથી તમે વીખુટા પડો છો. ત્યારે શા માટે ઘેરેઘેર કુતરા બીલાડાની માફક રવડો છો ? જે વીધ્વાનોએ, પુનર્વિવાહના વીશય ઉપર ગ્રંથો લખ્યા છે તે તમે વાંચો કે તમારી આંખો ઉઘડે. તમે નાપાક મુંઝવેઓ એ બાબતમાં એમજ લઈ બેસો છો કે બે પાંચડાના દશજ થાય છે, પણ તેના પચીશ પણ થાય છે. અને પંચાવન પણ થાય છે. તે તરફ તમારું ધ્યાન તમે ખેંચતાજ નથી. જે પુરૂષોએ એ બાબત ઉપર મોટા મોટા ગ્રંથો લખીને આપણને તેનો વારશો આપ્યો છે તે માત્ર શેને માટે ? સત્યને ફેલાવવાને માટે અને અસત્યને દુર કરવાનેજ માટે. પણ તમે તો એકના બે નથી થતા. વાર્ષ ચાલવા દો નેહએ તમારી ઊંઘ ક્યાંસુધી ઉડતી નથી.

ઓ કમબખ્ત કુધારાઓ ! ઓ કુચાલ રૂપી રાક્ષસો ! ઓ અવિચાર રૂપી શૈતાનો તમારું સત્યાનાશ જાગે. કારણ કે તમેએ આ મારા રાજેન્દ્ર ભર્તૃખંડને પાંચમાલ કરી નાંખ્યો. ને મારા આર્ય બાંધવોને આંધળા બનાવી દીધા ! અરે દુષ્ટો ! અરે પાપીઓ ! તમેએ મારો રાજેન્દ્ર ભર્તૃખંડ બગાડ્યો, આર્યો બગાડ્યાં, રાજ્યો બગાડ્યાં, કુટું-

એ બગાડ્યાં. અને આખરે મારા આર્યને વિચારની બાબતમાં પશુ સરખો બનાવી દીધો ! અરે ક્યારે હિન્મતવાન, અને સદવિચારવાળા હીંદુઓ, તમને જ્ઞાનરૂપી હોમ વડે ભસ્મ કરશે ! ક્યારે તમારું કમકમાટ ઉષ્ણને એવું નામ. અને ગાત્ર શીથીળ કરે એવી શક્તી, બળ્લ ભસ્મ થઈ જશે ! અને ક્યારે, મારો રૂડો અને રાજેન્દ્ર ભર્તૃખંડ, એ પીશાયોથી મૂકત થઈ, પાછો ગજરાજની માફક સુખ અને સંધારાની લહેસેથી જોડાં પાશે !

પૂનર વિવાહ કર્યાથી હાલમાં, જે તમારાપર, તમારા કુટુંબ ઉપર, અને તમારા ભર્તૃખંડ ઉપર, દુઃખનાં બાદખાં આવી રહેલાં છે, તે ખેદાન મેદાન થઈ જશે. અબળાઓ તમને અંતઃકરણથી આશીશ દેશે, તમારી કિર્તી વધશે, અને દુનિયામાં સુધરેલી પ્રજાઓમાંની એક પ્રજામાં તમારો નંબર આવશે.

મને કેહેવાને ધણુંજ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે, કે પતી ભત્રીનું સુખ હીંદુઓમાં, આજને સમયે યોડાંજ દંપતી જનલે છે. સેંકડે પાંચજ કુટુંબોમાં ધણી ધણીઆણી વચ્ચે ખરી પ્રીતિનો ગાંઠ બંધાયેલો તમે જોશો. સેંકડે પાંચજ સ્ત્રી તેના ધણીને એવી રીતે ચ્હાતી હશે કે તે તેને સ્પર્શ ન કરે પરમેશ્વર અને ધણીજ ખરાબ આદત આવી પડે તો ધરખાર, લક્ષ્મી, સગા વહાલા છોડવાને તત્પર થાય. દોહત, માન, અમે દરજ્જે નહીં ગણતાં, ફક્ત, તેના ધણીને તેની જાતને માટે ચલાનારો ભાગ્યે સેંકડે પાંચજ નીકળશે. બાકીની સઘળા સ્ત્રીઓ જે ખારનું ડોળ ધાલે છે. “મારા સ્વામી” એમ કેહે છે તે બધું પોસે પોણું. આમાં એ તરૂણીઓનો બીલકુલ વાંક નથી. વાંક છે પેલા કમબખ્ત બાળકનનો. વીધવાઓ પોતાના ગુજરી ગયેલા પ્રયત્નને

માટે કેટલો અને કેવો શોક કરે છે તે મારા આર્થ ખાંધવાની
આગળ ગરબીમાં મુકું છજી.—

વિધવા વિલાપ.

ગરબી.

(આધવજી સંદેશ કહેજો શામને—એ રાગ.)

ઓ અવિનાશી ઈશ્વર અજે સૂણો તમે,

સુખ ગયું ને દુઃખના પડીયા ડામ જો;

જે દીનથી નાવલીઓ મેદલીને ગયો,

તે દીનથી સહ સૂતાં દીશે હામજો.

ઓ. ૧

બાળપણમાં સહીયર કેરા સાથમાં,

હસતાં રમતાં કરતી પીયુની વાતજો;

વાર તેહવારે સાસરીયે જ્યારે જતી,

પીયુને દેખી મન થતું રળીયાત જો.

ઓ. ૨

લગ્ન દીવસમાં બેસી જોડે માંયરે ૧

એક પાત્રમાં ખાધો મેં કંસારજો;

લહાવો પતીનો મારે કર્મે એટલો,

ધીઃક પડ્યો આ મારો સ્થિ અવતારજો. ઓ. ૩

આસરીયામાં મૂળ સખીને જોછને,

નીજ પતીશું ભોગવતી હિપભોગજો;

કાળજડું મારતો ચરરર દાઝતું,

અરે લખ્યો કેમ કર્મ કંથ વીધાગજો.

ઓ. ૪

હિમર અર્થે ગએલા કંથની વાટડી,

જોછને રાંધ્યાં પડત રસ ભોજન પાકજો;

પ્રીતયકી પ્યારાનાં પાત્રજ પુર્યાં નહીં,

૧ માંહેરામાં. ૨ પંખા રોજમાર માટે. ૩ સ્વાદિષ્ટ
ભોજન. ૪ ભાણું

અરે વીધાત્રા આડો વાળ્યો આંકળે. ઓ० ૫
 અરે કદીયે એ દહાડો ના આવીયો,
 હેને હીડોળે ૧ પીચુને દીધાં પાનળે; ૨
 મધુરે રાગે રસીયા ૩ રાજી નવ કરયા,
 નવ રીઝવ્યા ગાર્ધી ગરબા ગીત ગાનળે. ઓ० ૬
 અરર ! ઈશ્વર આથી દૂ.ખ અદકું કયું,
 પ્રાતઃ૪ સમે જન કોઈ ન જુએ મૂખળે;
 ભોગ ચોથડીએ વાટે સામી ને મળું,
 અશુભ શુકનનું મન તે આણે દુઃખળે. ઓ० ૭
 લગન કીયામાં અળગીપ અળગી સઉ કરે,
 ધરની ૬ તોપણ પરસ્ત્રિથી નાપાકળે;
 રાયન ૭ ન સાઈ, વસ્ત્ર નદાઈ માહરે,
 હાય ! મે એવા કોના કીધા વાંકળે. ઓ० ૮
 કાળ ૮ કૃપાળુ હુંતો તુજને જાણુને,
 સ્વામી બદલે લેતે મારા પ્રાણુળે;
 હાલ ૯ હજીએ પુરામારા શ્વ થશે,
 આ દુર્ભાગ દેહનો શો શો વળશે બાણુળે. ઓ० ૯
 અરે જરાએ ઉરમાં દયા ન આણતા,
 લેશ માત્ર ન કરતા લોક વિચારળે;
 પશુ પંખી પણ નર માદા જોડે રહે,
 કેમ ન ત્યારે મનુષ્ય જાત હમ નારળે. ઓ० ૧૦
 આમ રવડતાં મરવું સાઈ સોગણું,

૧ હીંચકાપર બેસીને હેતથી. ૨ પાન સોપારી. ૩
 પાતળા ધણી. ૪ સહવારના પોહરમાં. ૫ દૂર રહે. ૬
 ચરની છું પણ લગન ક્રિયામાં ભાગ લેવાનો નથી. ૭ મારું
 સવાનું સાઈ નથી. ૮ મોત. ૯ સ્થિતિ.

કેદી કરતાં ખુશ મારા હાલને;
 બાપુ ૧ તે પરતંત્ર ૫ડ્યો તેથી ૨૩,
 છુટી ૩ હું પણ નહીં છુટી જાંબળને. ઓ૦૧૧
 ઇશ કૃપાએ ડહાપણથી નીમ એ રચ્યો,
 ઉભય તણાં સુખ કાજ કરયાં નર નારને;
 હાંદુઓ ધીકારો પારો એ ખરો,
 કહું એ ઊંચાં અંગ સપડાશે નીરનારને. ઓ૦૧૨
 હાંદુ ઊંચાં ઊંચાં તે કહો શા થકી,
 ક્યાં કરોછો ઊંચાં ઉતમ કામને;
 હાંદુ નીચા નમણી નારીને દમે.
 બાઈ છું ૧ શે એથી તમારું નામને. ઓ૦૧૩
 સાણા આવી અકલ આજે ક્યાં ગઇ,
 સમજુછો ૪ પણ સમજું બીજોપ બહારને;
 અમળજી આશીશથી ઉતમ પદ પામશો,
 અંતે વીરવીર વીરવ કરશે બહારને. ૭ ઓ૦૧૪
 ભેખમાં મોર રાત દીવશ જાગે બેજે,
 તન મોરે વેહટ તાપથકી અકળાય ને;
 ઉર થકી આશીશ હું આપું એટલું,
 વિધવાનું આ દુઃખ નીવારણ થાયને. ઓ૦૧૫
 અગ્નિચારી અભણાઓ રૂપ સાર રડે,
 ભણે ને કોઈ ૩૫માં ઉઠશે વાટને;
 કોડીલાં કથળનાં જાંવાની ૧૦ પછી,

૧. બાપુએ પૂછ્યું કે ૨. કેદીખાનામાં પડેલો તેથી.
 ૩ છુટી છું-સ્વતંત્ર છું. ૪ ધરમાં કે મિત્રોમાંતો કહોછો કે
 વિધવાનાં પુત્ર લગન થાય તો સાર. ૫ અભણ ખડો. ૬
 વિધવાનો પ્રભુ ૭ મદદ કરનારની લલકારો. ૧૦ મરણ પછી.

શા અર્થના રૂપ, શુભ બુધણ હાળને. ઓ૦૧૬
 ધીઃક પડ્યો જન્મારો રાંડો તે તણે,
 ધીઃક ધીઃક તે કુડી ભુંડી નારણે;
 નદી નીરથ નહવાને મંદીર મહાલયા,
 રવ્યમી મૃત્યુ માગે રમવા જીરણે. ઓ૦૧૭
 ભવ્યર ભર્તખંડ ભૂમી છું મારી ભણી,
 ભરત ખંડમાં વસ્તી રામાડ રૂપણે;
 કૃપા કરી કેશવ વીલા દુ.ખ ટાળશે.
 જશ જેનો જગમાં છે અતી અનુપણે. ઓ૦૧૮

ઓ અનાથના નાથ, જગદીશ્વર ! છું તારી પ્રેરણા
 ફિંદુસ્તાનના રહીશો ના મનમાં કર કે, તેઓ પોતાની જાત
 ની કોમળ સ્ત્રીઓને આવા આવા જાવન માણનો પ્રસંગ
 નહીં આવે ! તેઓ પોતાની કુઆલ છોડે. તને બળવા ત-
 રફ લલચાય. અને તારા નામનો મહીમા. મનસાચ્યા અને
 ક્રિયા વડે, અનંતકાળ સુધી વહેરે. અને આ મરીખ અખ
 જાંઓની અર્જ ધ્યાનમાં લે ઓ અનાથના નાથ આજે
 તે ઓઓ અખજ છે પણ કોઈ દહાડે જો મારા આર્થ
 બાંધવો તેઓની અરજો પોતાના ખસી મએલા મગજની
 અંદર નહીં લાવશે નાં તેઓ સખજ થઈને બેસવાની છે,
 એવી અને હસ્તી લાગે છે. માટે આ દીનદયાળ સર્વવ્યાપક
 મધર ! છું હમારા ઉપર કૃપાદ્રષ્ટી કરીને હમને એવી પ્રે-
 રણા કર કે, અખજાઓને સખજ થવાનો દીવશ નહીં
 આવે, અને સર્વે સારાવાના થાય.

આમીન. આમીન. આમીન.

૧ બ્યબીચાર કરવા. ૨ રૂડી-સુદર. ૩ સુદર સ્ત્રીઓ.

સ્ત્રિ કેળવણી.

સ્ત્રિ ! મનહર ! મીઠી સ્ત્રિ ! પ્રેમનો કુપ, મોહમતની ખાણ, ખરે સ્ત્રિવીના સંસાર સુનો. કુલકીર્તનની જેમ વાડી આપણને ખાવા ધાય, તેમજ સ્ત્રિવીના પુરૂષ એકાંત મા! તમ પડે છે. નંમવીનાની વીંટી જેમ જાંખી લાગે છે તેમજ પુરૂશની શોભા સ્ત્રિવીનાં જાંખી માલમ પડે છે ધરની અંદર પાળણું છે. પણ તેમાં ઝુલવા પૂત્ર નથી અને તેથી તો જેવું નિર્ધિક દીશે છે. તેમજ પુરૂષ તેની અર્ધાંગતાવિના, આ દુનિયામાં કંઈપણ ઉપ્યોગી છે. એમ માલમ પડતું નથી. મોટી ધામધુમથી જનન નિકળે અને તેમાં જે વરરાજાનો માફો ધણોજ દુર રહી ગયો હોય તો જેવી જન માલમ પડે છે તેમજ સ્ત્રિવીના પુરૂષ માલમ પડે છે. સ્ત્રિનું 'બળ કેવું અને કેટલું છે? મહાન શુરવીરો જેઓએ પોતાના બાહુબળે કરીને શત્રુઓને ત્રાસ પમાડ્યો જેના ઉંકારણુક્ષેત્રમાં કંપારી છોડાવતા. જેનો શીંહુનાદ સાંભળીને ગર્ભવાળા સ્ત્રિના ગર્ભ તુટી પડતા. જેની એક “હા અથવા ના” ઉપર શેહેરો અને ગામડાના નાશનો આધાર રખાતો. તેવા તો વા સૂભટોએ પોતાનાં તન, ધન મન અને કિર્તીઓ સ્ત્રિ-તારા નયનના ચમકારાને, અર્પણ કરી દીધેલાં છે. હે માનવી! તારે માટે ધરખાર છોડી રાજ્ય રાણાઓ અથવા મોટા લડવૈયાઓએ બ્રહ્મચર્ય લીધું છે. તેઓએ સંસાર સુખને ત્યાગ કર્યો છે! હે પ્રેમદા! તારે માટે માદાઓએ રણક્ષેત્રમાં, પોતાનો દેહ પાડ્યો છે? તારે માટે ફકારી લે અમારોએ જંગલ સેવ્યાં છે? હોં સ્ત્રિ તારે માટે પુરૂષોએ શું શું નયો કર્યું? હે સ્ત્રિ! તું તારા સ્ત્રિના રૂપમાં ખરેખર સ્તુત્ય છે!. તારા મૃદુ વચનો વીંણાની માફક મને આનંદ આપે છે! તારે રમીતહાસ્ય ઠંડા પ્રવનની સેહેરની માફક શોકાગ્નીને

શીતળ બનાવે છે ! અને તારૂં ગાયન એક જાદુઈ મોહીણીની આશક સાંભળનારને તક્ષીન બનાવી દુનિયાની શીકર ચિંતાથી છુટો પાડી નાંખે છે ! ઓ મોહક સ્ત્રી ! તું મધુર છે ! તેં પ્રેમને માટે તાપ ટાઢ ભૂખ અને તરસ વેઠ્યાં છે. પણ તું તારા પ્રિયતમનો સંગાથ મુકતી નથી ! સુખ અને દુઃખમાં તું સરખી રીતે ઘેર્ધવાન સદગુણી અને સાચી નીવડી છે ! જો કામો બહાદુર યોદ્ધાઓ પણ કરતાં ડરે, તેવા કામો હે સુંદરી ! પ્યારને માટે તેં કરવા માથે લીધેલાં છે ! તારા પ્રેમે પદ્મીરૂપ અને વૈભવ આમાંનું કંઈપણ નથી જોયું. ખસ જોઈ જોઈને પ્રેમજ્ઞ જોયો છે. સગાં વહાલાં ને રોગ આમળાળી બીછને આઘાં નાહશી ગએલાં, ત્યાં પણ તારા પ્રિયતમની આસનાવાસના કરતાં. તું જોવામાં આવેલી છે ! અને તેવી વખતે તેં ભૂખ તરસ અને ઉન્નમરા વેઠેલાં, તેની તો કંઈજ શમા નથી. યુદ્ધમાં ધાયલ થએલા શિપાઈઓને દૃષ્ટાદૃશ કરવામાં પણ તનેજ જોવામાં આવી છે ! હે પ્રેમજ્ઞ ! લડાઈમાં ધાયલ થએલા શિપાઈબિચ્છાઓને તું કેવો દિલાશો આપે છે ! માળાપને ત્યાંનું સુખ છોડીને, ગરીબ પ્રિયતમને તેઓની (માળાપની) મરજી ઉપરાંત સ્વિકાર્યો, તેથી મધરાત મધરાતસુધી શાંત મને દીવં શીવતી. બરતી. દળતી કે કાંતતી જોવામાં પણ તુંજ આવેલી છે ! તેં તારાં સાસુ સસરાનાં ટાંણાં ધણાં સાંભળ્યાં તો પણ, તેં તારા મોડામાંથી એક શબ્દ પણ કહાડ્યો નથી, તે પણ હે માનુની તુંજ ! સ્ત્રી તું ખરેખરી દેવાંગના છે ! સ્ત્રીનો સધળો કારભાર અને રચના હે સ્ત્રી તારા ઉપરજ આખર રાખે છે ! દુનિયાનું સુખ ભોગવવામાં ખે રત્નો જરૂરનાં છે. હવે આ રત્ન કેવું હેવું જોઈએ ? અને કેવવણીરૂપી ઓપ ચહાડવેઓ, સદગુણરૂપી પાસું.

શિવજીપી પાણી, અને ધધિર ભક્તિપી ઝગકાટ હોયો
જોઈએ; આવું હોય ત્યારે તે રત્ન કામતું. આગુણે રહીત
જો હોય તે કાચના કકડા સમજવા.

પ્યાર.

તેં આ દુનિયામાં શું નથી કીધું. અને શું કરતો
મથી ? મહાન રાજાઓ, જેના હુકમને શીરપર ચઢાવવાને
હમરો શરવિરો હાજર; જેની ફોજો દુનિયામાં ફતેહના
નિશાન ફેફડાવતી ચાલી જાય, તે પણ સ્ત્રિની આગળ
બકરી જેવા છે. દુનિયામાં તું જેમ એક રાજાણાના
ધરમાં સુસ્ત. મજબુત અને જોહોજો માલમ પડે છે.
તેમજ ગરીબોની મોહબતમાં તું સાફ અને ચોખ્ખો છે.
પૈસાની અદેખાઈ અને લોભનો ઝોળો આ ઠેકાણે પડ્યો
નથી. જેમ તું મોટી વસ્તીવાળા શહેરોમાં, અને કરખાઓમાં,
માલમ પડે છે તેમજ અટલ રાતમાં પણ તું દેખાવ દેછે.
તું પર્વતો ઉપર પણ આવી રહેલો છે, તેમજ મેદાનોમાં
પણ તારાથી લીલાદેહેર ચર્ચ ગર્ચ છે. કાં દીવાનખાતું કે
કાં તુરંગ. કાં બાગ કે કાં ગુફા, કાં સુંદર અગાશીઓ કે
કાં વંહાણું તુતક. સઘળી જગ્યાએ આ દુનિયા ઉપર હે
પ્યાર ! તેં ભીન ભીન સ્વરૂપે વાસો કીધેલો છે. સ્ત્રિનામાં
જ્યારે આવો ઉત્તમ ગુણ સમાએલો છે, તે જ્યારે મરતું
જૂશણુ છે. અને જનમંડળની શોભા છે ત્યારે તેમ શા સારું
અમાન રાખવી ? શા સારું તેના પ્રિતીના રોપાને ઉઘીને
તેનાં અંતઃકરણને શુષ્ક બનાવી નાંખવું ? એને કેળવણી
આપેથી મરદે પોતાની સલાહ આપનાર તરીકે ઠેરવવી
જોઈએ. એને પ્રિતીનો માર્ગ બતાવી મરદે પોતાનો હમેશનો
મિત્ર ગણવી જોઈએ, કારણ કે જો કે સ્ત્રિ અબળા છે.

તો પણ વખત આવે ત્યારે તે એવી સખળા થઈ જાય છે કે, કંઈજ કહેવાની વાત નહીં. એકવાર એનો કીનો જા-
ગૃત થયો તો પછી, જીવ ક્યાં નથી જતો તો પણ, એ
પોતાનું વેર વાળ્યાવીના નહીંજ રહેવાની. અકસોસ છે કે
આવા સુંદર ગુલાબને કાંટા છે. લોભથી, કિનાથી, મોહ-
બતની અદેખાઈથી. જીલમ ગુજરવાથી કે કોઈવેળા તેના
અમૂલ્ય શીયળનો ભંગ થવાને લીધે આ નાનુક અબળાએ
એવા દેહેશત ભરેલાં કામો કીધાં છે કે, તે વર્ણવતાં કમ-
કમાટ છુટે. રાજાઓને પાયમાલ કરી નાંખ્યા છે; મૂલકો
મેદાનમેદાન કરી નાંખ્યા છે; અને ટુંકામાં કલહ અને ક-
ડળાંજીના મેદાનોમાં સ્ત્રિ ખરેખર યક્ષણી થઈ પડેલી છે.

દુનિયાના ઇતિહાસના સદા ઉપર સ્ત્રિએ દુરધટકાર્યોના
જે જે ઉપાયો લીધેલા છે તે જો આપણે તપાસી જોઈશું
તો. માલમ પડશે કે તે ઉપાયો તેને આખર તારીખે લેવાં
પડેલાં. જ્યારે કોઈપણ બાઈ તેને નથી રહ્યું. જ્યારે જી-
દગી, આબરૂ, અને સૂખ એ સધળું એકજ વાત ઉપર આ-
વી પડ્યું ત્યારેજ, તેણે અઘટીત કામ યોજ્યું, અને પો-
તાનું સખળાપણું પુરસ્કાને બતાવેલું. બાકી બકરી ને સ્ત્રિ
ખરેખર છે.

વળી આપણે જો કેટલાએક પુસ્તકોનાં પાનાં ઉઘલા-
વીને જોઈશું તો તેમાં એવા દાખલાઓ થોડા નહીં મા-
લમ પડશે કે જેમાં સ્ત્રિઓએ પોતાનો ધર્મ અછીરીતે
નહીં બજાવ્યો હોય. જેણે સંકટના વખતમાં પુરશને રડી,
અને આબાદ સલાહ આપી નહીં હોય અને જેમાં પુ-
રશનાં ઉપાયો ખુટી જવાથી એણે પોતે હિંમત અને સ-
હચારથી આમળ પડીને મૂસ્કેલીના વાદળને દૂર ન કીધું હોય.

રિશ્તની હિમ્મત આગળ પણ હૃદય

આપણે શું જોન ઝાંઝ આર્ક—ચાંદખીખી—રઝીઆ
 જોગમથી અંજલુ દેએ ? આજના હિંદુ તનુજોમાં અને
 વિશેષ કરીને ગુજરાતીમાં એવાં ધોડાજ નીકળશે કે જે,
 લગ્નનું નામ સાંભળીને કાંપવાના નહીં આમ યાચે
 તેનું શું કારણ ? બાળકન; કસોટી નહીં તેથી; અને
 બાપાબાઈ સરખા ધરમાં ભરાઈ રહે તેથી, હિમ્મતને
 ક્યાંથી આવે ? લગ્નમાં ગ્રીપલાવવું, દુશ્મનોની સામાં
 ધસવું, શત્રુના તિવ્ર ધા ખમવા એ હિમ્મતવાનનાં કામ
 છે—કાયરથી એમાં કશું પણ થતું નથી. જોન ઝાંઝ
 આર્ક, યુદ્ધમાં ખડી થઈ તે વેળા, તેના મનમાં શું તેનું
 ધર, ખેતર, ગાય ઢોર, ખાવું પીવું, કંઈજ યાદ નહીં
 આવેલું ? ચાંદખીખી અને રઝીઆ જોગમ, એ બંને
 જણીઓ દુશ્મનોની સામે ઉભી રહી ત્યારે, શું તેઓને
 મખમલની ગાદી, સ્વાદીષ ભોજનો, રંગરાગ અને રાજ્ય
 સુખ નહીં સાંભળેલું ? સાંભળેલું પણ તે કેવી રીતે કે
 પૂર્ણમાના ચંદ્ર ઉપર જેમ, એક નાનું વાદળું ફરી જાય
 છે તેમજ. હિમ્મતનીતો સ્ત્રિમાં ખોટજ નથી. અને એ
 ઉપરથી તે આપણી કેવી સોજતને અને કેવા ભરોમાને
 લાયક છે, તે સમજાઈ આવશે.

સ્ત્રિ વિદ્યાને બજે કેવી ધર્મ શકે છે, તેનો દાખલો
 આપણે દુર ન જતાં આપણી કિર્તિવાન. અને દયાળુ,
 માતૃશ્રી મહારાણી વીક્ટોરીઆ ઉપરથી લઈએ. કેવી દીર્ઘ
 દષ્ટી, ચાતુર્ય, અને સમય સૂચકતાથી એ પોતાનું મોટું
 રાજ્ય ચલાવે છે ! અમીરો, સુબ્બાઓ, હાકીમો, અને અમ-
 તદારો કેવો એનો હુકમ માને છે ! ખરેખર એ રાણી

મારી વર્ગનું ભૂશણ છે. આના જેવો દાખલો મારા દેશી બાંધવોને બીજા મળવો કઠીણ છે; અને એ ઉપરથી સાદા માલમ પડે છે કે, સ્ત્રી દર એક કામને માટે શક્તિવાન છે. એમ નહીં સમજવું કે, ગુલામની પંઠે દુણી ખાંડી ધણીની જુલમાત ભરેલી તાબેદારીમાંજ રહેવાને ઈશ્વરે તેને નિર્માણ કરી છે.

સ્ત્રીમાં બ્યારે આવા આવા ઉત્તમ ગુણો છે, તે આ પ્રમાણે મરદની ખરેખરી સાથી થઈ શકે એવી છે, તે આમ દુઃખના પડદાને, પોતાની ખામોશી, બુદ્ધિ, અને આગ્રહથી તોડી પાડે છે ત્યારે. વહાલા હિંદુઓ તમે તેને અજણ કેમ રાખો છો? આપણી શાણી ખિડીશ સરકારે દર એક જાણમાં છોડીઆને ભણવાને માટે નિશાળો કઢાડી છે ત્યારે, તમને તમારી છોડીઆને ત્યાં મોકલતાં થાય છે શું? જો તમને નિશાળે મોકલવાનું પ્રસન્ન નહીં હોય તો, શા માટે તમે ઘેર સિખવતા નથી! તમે પોતેજ ભણી ગણીને ડાહ્યાભાઈ કેહેવાવો છો, મોટાં મોટાં ભાશણો આપો છો, મોટા મોટા અથો લખો છો, સ્વદેશને સુધારવાને માટે તરફડીયાં મારો છો; અને તમારી બેરી તમને કહે છે કે, જોઈને ખરી શી રીતે સુધારો કરો છો. તમે ઢોંગીઓની સાથે વાત પણ કરવા ઈચ્છતા નથી, અને પેલાં તમારાં બેરાંઓનો તેને ઈશ્વરની માફક પુજો છો. તમે જેવાં મોટાં મોટાં ભાશણો આપો છો તેવાં, તે લોકો કાંઈ મરી ગયું હોય ત્યારે, મોટા મોટા અને તીણા સ્વરે રાજવીઓ ગાય છે. તમે મોટી મોટી જાહેર સભાઓમાં જાઓ ત્યારે તે આશકને ત્યાં જાય. તમારી ને તેની રીતભાત તદ્દન જુલનીજ છે. ત્યારે તમે તેને સુધારવાની કેમ કોશિશ કરતા નથી? કદાચ તમે મને આનો જવાબ એમજ આપશો કે

એ બહેનો બગડે, વ્યભિચાર કરે, આશકને ચીંટીએ. હાં, પણ એ બધું કેવું બૂલ બરેલું છે. આજે તેઓ અભાગ છે ત્યારે શું તેઓની કુચાલ વીશેની વાતો તમે નથી સાંભળતા ? શું તમે કલાણી કલાણા સાથે પકડાઈ એવા સંબંધો નથી સાંભળતા ? શું એના મુસલમાન સાથે વટલાઈ ગઈ 'એનો નહાશી ગઈ' એવા અવાજો તમારે કાને નથી આવતા ? જો આવેછે એમ કહોછો ત્યારે એમ શા માટે કહોછો કે 'બહેનો બગડે.' હાથમાં તેઓ અભાગ છે, હિંદુ ધર્મની વહેમી જગોમાં સપડાઈ છે, કજીઆ કુચળી વીના તેને ખીણું કંઈ કામજ નથી અને ધર્મને બહાને કયા મંદીરમાં જવા આવવાની છુટછે, એટલે તેઓનું મન કેમ ન વીકરે ?

“રાતલડી કોની સંજે જાગ્યા” એ વચનો કાઈ સુંદર કથા બઠને મોહડેથી નરધા સારંગી સાથે સાંભળે ત્યારે, એનો મદ કેમ ન ઉઠે ? મૂળમાં અજ્ઞાન એટલે ખરું ખોટું તો પારખેજ શેની. “કાનુગાની લેહ” અરે ના ! કલાનુગાની ઇસ્કબાજીનીજ લેહ લધને ઘેર આવે. ધરમાંતો જાણે-હોજ. ધંટી કે સાંખેલું ને તે નહીં જા ધણીની સોટી તૈયાર હોયજ. ત્યારે પેલાં ખરાબ વચનો સાંભળેલાં ને તેમાં ધરની મજુરી ને માર પછી ઉમેરાય ત્યારે, પછી બાકી શું રહે ? તે છકી જાય અને ધણીપરનો પ્રીતી નહીં એટલે, બહારના છેલખટાઉઓ સાથે હોળી ખેલતી ફરે,

વળી સહીયરો એના જોવીજ અભાણ, એટલે વાત ચીત કરવાનો કંઈ સારો વિષય ન મળેથી, મજાક મશકરીપર અને કુચળી ઉપર ઉતરી પડે. તે પંજુ જ્યારે ખુટી પડે ત્યારે, પોતપોતાના મુખ દુઃખ ઉપર આવી પડે. હવે હિંદુઓની ધણીખરી સ્ત્રી તેને સાસરે તેનાં સાસુ ન-

બાંદના નપતા હેઠળ કેવું અને કેટલું સુખ ભોગવે છે, તેના
 ખરે ચિતાર રા. મહીપતરામ રૂપરામ સી. આઈ. ઓ
 પોતાની સાસુ વહુની લગાર્ધ ' નામના પુસ્તકમાં આખે-
 હુમ આપ્યો છે. તે જોવાથી ધ્યાનમાં આવશે. હવે જ્યારે
 આ જીવાન જૈરીઓનું સુખનું ત્રાજવું ઊંચું જતું, અને
 દુઃખનું નિચું બેસતું માલમ પડે છે ત્યારે, તેઓ માહોમાંદ
 એક ખીજનું દુઃખ નિવારણ કરી સુખની પ્રાપ્તિ ઈચ્છેછે.
 પણ તેઓ શું ફતેહમંદ થાય છે ? કંઈજ નહીં પણ હાલ
 તેઓ પોતાના દુઃખમાં વધારો કરી બેશે છે. કારણ કે અ-
 ભુસમજી જૈરી. તેની અભુસમજી રાહીયરોના શિખવવાથી
 ઘણીવાર ધરમાં ભાંગફાડ કરે છે લગાર્ધ ઉઠાવે છે રાંધ્યા
 જાન પડતાં રાખે છે, કે પીયર નાશી જાય છે. આથી શું
 દુઃખ નિપજે છે ? ઘણીને પ્રથમથીજ અકારીનો હાથ, તે
 તેમાં આવા ભડવેડા કરે જોટલે. તેની પૂરી કમખખતી,
 ઘણી તેને બોલાવતો ચલાવતો નથી. સાસુ નણુંદ માખાપ,
 અને પાડપડોશી તેને કુતરા ખિલાડાની માફક હાડછેડ હાડ-
 છેડ કરે છે. તેને ધરમાં જાણે ખાવા જાય છે. અને આ
 પ્રમાણે તેનો શીટકાર થઈ રહે છે. આવા સમયમાં જે કોઈ
 સદગુરુ તેને મળે છે તો, તે નિતીની વાડ કુદવાને જરાએ
 અચકાતી નથી. અને આખરે કુતરા ખિલાડાની માફક ઘેર
 ઘેર ભટકે છે. વળી મંદીરોના પેલા સ્ત્રિલંપટજી, અને નિતી
 ખંડનજી મહારાજને શું કરે છે ? કેવો બોધ આપે છે ? કેવા
 પાપીઓને તારે છે ? તેઓ તો ખિચારી અભણ સ્ત્રિના વેરી
 છે. તેઓ શું પણ તેની સાથે વળી તેના શેવકો સુહા !
 અહા ! અશ્વસોસ. દસ હજાર વખત અશ્વસોસ ! મહારા-
 જનેની ખાખતમાં જે એક અમૂલ્ય વારસો મરહુમ મી. કર-
 જનદાસ મુળજી મુકી ગયા છે, તે સધળાના જાણ્યામાં છે.
 "મહારાજ લાઈખસ કેસ."

અબણુ સ્ત્રિ ધણીખરી કાચા કાનની હોય છે. તેના ધણીને માટે કાંઈ કંઈ આડું અવળું ગોઠવીને રહેતો તે પરત માન્ય કરે છે અને પછી ધરમાં મમે તે બહાનું કલા-ગીને સજ્જડ લગાઈ ઉઠાવે છે; પણ એટલો વિચાર નથી કરતી કે સામા માણસે જે કંઈ કહ્યું છે. તે કંઈ પણ તેની મતલબ પૂરી પાડવાનેજ માટે અબણુ સ્ત્રી પોતે કુચ્છ હોય છે, ને તે પોતાનાં છેકરાંને પણ તેવાંજ રાખે છે. ખાવા પીવાનું-સૂવા બેસવાનું. ઓઢવા પેઢેરવાનું જે અવશ્ય કરીને આપ્યું નોંછએ તે તે રાખતી નથી. આથી કરીને તેના ધરમાંથી આરોગ્યતા પલાયન કરી જાય છે. અને વિદનું પગલું ધરમાંથી ખસતુંજ નથી.

ઉપર આપણે કહી મયા છીએ કે હોંદુઓમાં ધોડાજન કુટુંબોમાં ધણી ધણીઆણી પ્રિતિના નીકટ માંદથી પાંદાયાં હશે; અને તેઓ પોતાના દહાડા સંપૂર્ણ સુખમાં કહાડતા હશે. ખાગપણમાં પરણવાને લીધે. તેઓ આ વખતે ધણી દુઃખી થાય છે. હમણાં તેઓ એક ખીજની ચાલ અને સ્વભાવથી જાણીતાં થાય છે. પછી બ્યારે તે મળતાં નથી આવતાં ત્યારે દુઃખી થાયજ એમાં કંઈજ સક નથી. ધણીને સિતું મોહકું ન મમે રાંધું ન મમે, અને તેની સાથે વળી સિતું આપેલું પ્રણી પણ ન મમે. તે તેનાથી બુદોજ ખતી જાય છે. આ પ્રમાણે રાત ને દહાડો ચાલ્યા જાય છે, ને કુટુંબમાંથી સ્કાંતી જતી રહે છે. આ અણુખનાવને દર કરવાને, પેલી સ્ત્રિ પછી કાંઈ સદચરની સીખવણીથી ચીઢી દોરે કરાવવા લાગજ મડે છે. પણ તેણેથી શું થાય ? નેશી કે વેદ, જુવા કે જતી. તેના પૈસા ખાઈ જાય છે. કાંઈકાંઈ વેળા તેના પતિવ્રતાપણને પણ ભંચ કરે છે. તે છતાં

૧૩ પાણી વશ થતો નથી. આથી પેલી સ્ત્રી ધણીજ કડવાઈ
 -ક પેલા ઢોંગી ચીટ્ટીદોરા કરનારા પૈસા માંગે છે, પણ
 -ઠસા બધા પૈસા એની પાસે ક્યાથી? માઆપ જો એ
 રાત જાણે તો ગુસ્સે યાય માટે માઆપ પાસે તો પૈસા
 નહીંજ મઆય. સાસુ સસરા તે વળી એવા કામમાં પૈસા
 -માપે? નહીંજ આપે. કોઈ ખિચારી બોળી સાસુ કદાચ
 માતાનાં છોકરાં વહુ વચ્ચે સમાધાન થએલું જોવાના ઇ-
 નાફાથી, અને છોકરું આવે તો ધરતું બારણું હાથડું રહે,
 એવી આશાએ, કોઈ વખત આવા કામમાં અચાનકજ
 નફા કરે છે પણ ધણીપર તો પેલી સ્ત્રીને ચીટ્ટીદોરાના
 માગની સઘળી વ્યથા જાણે સહેવી પડે છે. જો કોઈવાર
 પણ ધુતારાઓની માંગણી પ્રમાણે પૈસા વખતસર નથી
 આવી મળતા તો પેલી સ્ત્રી ધણીજ સહેલો. પણ કડો ઉ-
 પાય કરે છે. તે પોતાનું કોઈપણ ધણું પેલા ધુતારાઓને
 આપે છે ને ઘેર આગળ એવી ગપ ઠોકે છે કે, “ખાલીની
 કળી ગઈને પડી ગયું. મંદીરમાં લોટાની બીડમાં કોઈએ
 કહાડી લીધું” અથવા તો ધરમાં જાની જપની ચોરી કરે છે
 ને, પેલા ધુતારાઓનો જોખો ભરે છે. આથી વળીપાછી
 ધરમાં પ. માએકડી ચાલે છે શંક્યાં ધાન પડ્યાં રહે છે, ને
 પેલી સ્ત્રી કુઓ તાપી કરવા તત્પર થાય છે. આવી મુશ્કે-
 લમાં પેલા ધણી ધણીઆણીની દહાડા જાળે છે, પેલા ધ-
 ણીનું રાજગાર ધંધા ઉપર રચેલ કામ નથી, તેનાથી
 હાંશથી દુનિયામાં હરાતું ફરાતું નથી. હાસ્તદાર બાઈ-
 ધાને ઘેર લખાં દુકામાં પણ જામ સમાતા નથી. આણીમમ
 પેલી સ્ત્રી પણ વખત જવા વળી જાતું છે કે જે જે રૂ-
 પિયા ખરચ્યા તે સુખમાં જાય, અને મારું કોઈપણ રહાયું
 નહીં. કેહેવત છે કે “લેને ગઈ પૂત, કોર, બી આઈ ખમ”

મ" તેવી વાત થાય છે. કાઈ કાઈવાર એ મૂર્ખસ્ત્રિઓ તેઓના ધણીના પાણી પીવાના લોટા બોટીને આપે છે, તેના ભાણામાં મલિન વસ્તુઓ નાંખે છે, એવા ધરાઘથી કે તેનો ધણી તેને વશ થાય. અરેરે ! કેટલીકવાર જ્યારે સ્ત્રિના આ ખરાબ કરતુકેથી, ધણી બાણીતો થાય છે ત્યારે, વશ થવાને બદલે કવશ થઈને ગદામાર મારતો મારતો, પેલી સ્ત્રિને તેને પીગેર પોંહચાડી આવે છે; અને પછી તેની જાંઘગીમાં તેમે કાઈવાર પણ ઉમરે ખારણા ઉપર ચઢાવે નથી આ શું ? આ કેવી મુશીબત ! કેવી ખરાબી ! આ ચિતારમાં કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. શાણા વાંચનાર ! જો તમે નિશપક્ષપાત રીતે આ વાતને ધ્યાનમાં લેશો તો, માલમ પડશે કે હિંદુઓમાં ઘણું ઠેકાણું આ પ્રમાણે, ચિટ્ટી-દોરા ચાલે છે; અને અભણ હિંદુસ્ત્રિઓ ક્ષતારાને હાથે પૈસે ટકે હેરાન થાય છે. આ બધું દુઃખનું શું નીવારણ ન થઈ શકે ? શું એને માટે કંઈજ ઉપાયો નથી ? શું તેઓ બહુવાની ના કહે છે ? નાના તેઓનો એમજ માત્ર કહે છે કે હમને કાણે બહુબ્યા અને હમે અભણ રહ્યાં ? એમાં હમારો શું વાંક છે ? હા હમે ક્યાં, ના કહીએ છીએ કે હમે જહેમી નથી. પણ એ બાતું મૂળ કારણ કાણુ છે ? ફક્ત તમે મરદન તે લોકો એમજ કહે છે કે હમારી આગળ કાણે ડાહી શીખામણની ચોપડીઓ વાંચી, અને તેમાંથી હમે સાર ગ્રહણ નહીં કરીધો ? કદી હમે મરદન એ હમને અગીયાર વરશની ઉમ્મરે ઓરડામાં ઘાલી છે તો હમોએ તેમાં પણ આનાકાની કરીધી નથી. વારે બોલો પછી બહુવાની આશા કે જહુવાની આશા ? તમે બાળ-પણામાં હમને પરણાછો અને બાળપણે જીર માંડો. હવે હમને અબજાને શા માટે તમે ભાંડોછો ? હા ! આ કેવો અબજાનો ઉત્તર છે. શું એમાં એણે એક પણ વાત બોટી કહી છે ? મારા આર્થ બાંખવો એમાં વાંક તો તમારોજ છે.

મને તો આ ઉત્તર વાળખીજ લાગે છે. અહા ! આ ઉત્તર આપણને કેવા ઝંખા માડી નાંખ્યા ! શું તમે એનો ઉત્તર કંઈપણ આપી શકવાના છો ? એને માટે ઉપાયો તો ધણા છે, પણ હિંદુઓ કેતું કહ્યું માને છે ? તેઓએતો હબશી મુંઠ પકડી તે પકડીજ. પોતાના બાળકોને સારી કેળવણી આપે, બાળલગ્ન એકદમ બંધ કરે. સ્ત્રી પુરુશને પોતપોતાની મરજીમાં આવે તે પ્રમાણે લગ્ન કરવાની છુટ આપે તો, પછી આમાંનું કશું પણ દુઃખ છે ? કોઈ કેહેશે કે યુવાન સ્ત્રી પુરુશને એક બીજાની પસંદગી કરવા માટે એકઠાં રાખવાં એ સારું નહીં. જો, તેના જવાબમાં મારે એટલુંજ કેહેવું બસ છે કે જો સ્ત્રી પુરુશને બાળપણમાં સારી કેળવણી મળશે, ને સદાચરણ શિખશે તો, તેઓ હમેશાં ખરાબ કામ કરવાને ઈશ્વરથી ડરશે. વળી જે લોકમાં મોટપણે લગ્ન કરવાનો ચાલ છે, તે લોકોની સ્ત્રીનાં નિતીનાં ત્રાજવાં કરતાં આપણી હિંદુ સ્ત્રીઓનું નિતીનું ત્રાજવું ઓછું માલમ પડશે. અર્થાત આપણા સ્ત્રી પુરુશને એકબીજાના સ્વભાવ અને ગુણદોષ જોવાને પ્રસંગ ન આવ્યાથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓની નિતીમાં કંઈજ પણ વધારો થયો નથી. અને થવાનો નથી; ઉલટો ઘટાડો થયો છે, માટે આપણો ભર્તખંડ નિતીમાં ચડે એમ જો કરવું હોય તો, સ્ત્રી પુરુશને ઈચ્છાવર લગ્ન કરવા દેવાં. અને હું ખાત્રીથી કહુંછજી કે એમ કરવાથી ભર્તખંડમાં જે અનિતીના ખોડાનો પ્રવાશ થયો છે તે ખારે પાણીએ મટી જશે.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ્યારે અસાન સ્ત્રીઓ ધુતાશઓની માંગણી પ્રમાણે પૈસા વિગેરે આપીને તેનું મન મનાવી કામ કહડાવી સેવા લલચાએ છે ત્યારે ધરેણીમાંહાની પણ તેઓ દરકાર કરતી નથી; એટલે તે સુદ્ધાં તેઓને કહાડી આપવાને તૈયાર થાય છે. જો કોઈવાર પાંચ છ સ્ત્રીઓ એટલે બેઠી બેઠી કામ કરતી હોય કે ગપાટા ચલાવતી હોય

ને જોવામાં કોઈ ભોગળભટ્ટીઓ, કે તેલીઓરાળ આવે છે તો, તે વેળાએ એક નાનો સરખો ફારસજ ધઈ રહે છે. પેલો ભોગળભટ્ટીઓ કે તેલીઓરાળ ગામેગામ રખડેલો, અને તેથી હિંદુસ્ત્રિઓની મૂર્ખાઈથી વાકેફ થએલો, અને મણીવાર તેઓને છેતરીને, પોતે પૈસા ગળવામાં મેલેલા માટે, જ્યારે પેલો ઠગ આવા એકાદ ટોળામાં આવે છે, એટલે તરતજ પેલી એકઠી થએલી સ્ત્રિઓની બડાઈનાં વચ્ચનો મોંમાંથી કહાડવા શરૂ કરે છે. એકને કહે “બાઈ, તારા કરમમાં બોહુસરા માતાની કીરવાથી હીરા જેવા બે દીયરા છે; પણ રાહુ તારા સ્વામિના સુખ ભોવનપર આવીને બેઠો છે, તેથી તને દીયરા તેવા થતા નથી.” બીજીને કહે “બેન, તારું નશીબ પણ જગતું જોત સે; જો તને સનેસરની પીડા નહીં નડતી હોત તો, તું તારા ધરના પેટારાની કુંસીઓ લટકાવીને ફરતે.” પછી ત્રીજી તરફ જોઈને તે ભવિષ્યવાદી બોલે છે “અરે! બા, જમને શી વાત કહું! તનેતો ખરેખર મગજ નડ્યો. નહીંતર, આજે સવા-ખસરે સોનું તું તારી કોટમાં નાંખીને ફરતે. અને તારી સહીયરો તારી અદેખાઈ કર્યાવગર રહેતેજ નહીં!” પેલી બોળી સ્ત્રિઓ જ્યારે આ પ્રમાણેનાં વચ્ચનો સાંભળે છે ત્યારે, તેઓના અગાન અંતઃકરણપર તેની ભારે અસર થાય છે, અને લોભમાં લપટાઈને તે ગરીબ અખજાઓ પેલા ધુતારાને ધરમાં (એવા ધરાદાયી કે કોઈ બીજો માણસ દેખે નહીં) તેડી જાય છે. હા! ભાગ્યનો ઉદય કરવાની જોડડી ધરમાંજ થાય તો ઠીક! કારણ કે બારણે તો કોઈપણ જતો આવતો. ડાહ્યો માણસ તેઓને ઠપકો આપ્યાવગર રહેજ નહીં.

જ્યારે પેલો ધુતારો પડશાળમાં કે માળ ઉપર જાય છે, અને રાંડીયા વાળ શિવાય કોઈપણ પુખ્ત ઉમરના મરદને તે ઠોકાણે લે દેખતો નથી ત્યારે, તે ભવિષ્ય કહેવામાં, બાળકનું ફળ આપવામાં, વશીકરણ કરવામાં પો-

તાની પાસે કેટલી જડી બુટ્ટીઓ અને હોંશીઆરી છે તે, પેલી સ્ત્રીઓ આગળ ખુબ ડંદાસથી હાંકે છે. “તમારા—પરામાં છગનગવરી કરીને એક ખાનદાન ધરની અબળા હતી. એ બિચારીને નહીં ધણીનું સુખ કે નહીં સાસુ સસરાનું. ઇષ્ટદેવની કીરપાથી, હું ત્યાં જઈ ચડ્યો. પેલી બિચારીએ બધી વાત મારા મોં આગળ માંડીને કહી. તે બાપડીનું દુઃખ સાંભળીને મનેતો દયા આવી. મેં તેને દિલાસો આપી કહ્યું. “જો બેન આ કાંઈ નાનુંસુનું કામ નથી, બાયડો વશ્ય કરવોસે. તેથી ધીમી પડ તારું કામ થવાને તને રૂપીઆ પચી—શ ખરચવા પડશે. હે. તું જો રાજ હોઈ તો હું તને એક એવું રામબાણ જાંતર લખી આણુ કે તારો ધણી દેખેદેખે ને તનેજ દેખે.” બાઈઓ, શું કહું તેની હિમ્મતને ! બહુ તેનું થવાનું એટલે ભેરવનાયેજ તેને ખુદ્દિ આપી. તરતજ તેણે પોતાનું દાણીયું ઉતારી મને આપ્યું અને પછી મેં તેને જાંતર લખી આપ્યો, ને બીજા દોરા ચિટ્ટીઓ કરી આપ્યા. હોણસાલ પાછો જ્યારે હું તેણી તરફ ગયો ત્યારે, બિચારી છગનગવરીતો મારે સારું ગાંડી ગાંડી થઇ ગઈ. ધરમાં જોઈસંજોતો એનુંજ ચલણ ! ધણીતો બિચારો ગરીબ ગાય બની ગયેલો. મે તેને ઘેર લાડુ બનાવ્યા. એટલુંજ નહીં પણ, એ દિવસે હું છગનગવરીને ઘેર પહોંચો રહ્યો. અરે બેનો ! શું કહું વાત ! રાત્રે છગનના કેહેવાથી તેનો ધણી મારા પગ ચાંપવા આવ્યો. જુવો ત્યારે બાઈઓ ! છગનગવરીએ દાણીયું આપ્યું તે અમથું આપ્યું હશે ? આવું જોર મારા જાંતરમાં સે. હું સહવારમાં જ્યારે મારે ઘેર જવા નિકળ્યો ત્યારે, છગનગવરીએ મારા હાથમાં દશ રૂપીઆ મૂક્યા અને મને બિદાય કીધો. તમો બધીઓ એમ નહીં સમજશો કે હમે બારણે બારણે ભીખ માગવા નિકળીએ છઈએ તેથી, હમારી પાસે કંઈ સાધના નથી. હમે ઘેર ઘેર ભીક્ષા માગવા

ફરીએ ફરીએ તે એટલા સારું કે તમારા જેવી કોઈ સારા
ચરની સ્ત્રિઓ દુઃખી હોય તો, તેનું કામ સાનુંસપનું હમો
ફરી આપીએ. વારું કોઈનું પણુ દુઃખ નિવારણુ થાય તો,
પરમેશ્વર રાજી થાય. હમો જાણીએ સઘએ કે ધણી, આપ.
બાઈ, વીગેરેના જનપતાને લીધે તમારાથી બહારતો કાંઈ
જવાય નહીં. વારું, હીક થયું કે તમારા જેવાં રૂઝ જન-
માનનું કામ કરવાનો મને વખત આવ્યો. આજ ધનના
બહરપતી.”

આ પ્રમાણે કોઈને છોકરાં આપવાની, કોઈનું ઘર
મંડાવી આપવાની, કોઈને ગર્ભ રહ્યાની જુડી જોડી કહાડેલી
વાતો કહી ભટજી, અથવા તેલીયા રાજા, પેલી મૂર્ખ સ્ત્રિ-
ઓને લલચાવે છે. પછી તે કોઈને જુડી બાધા આપે છે.
કોઈને ચિટ્ટીમાં અગરમ બગરમ લખી આપીને તે ઘોળીને
પીધ જવા કેહેછે. કોઈને દોરો કરી આપી, તેને ધુપ દઈ
ધણીના સુવાના ખાટલાના પાયા સાથે તે બાંધવા કેહે છે.
વળી કોઈ સ્ત્રિને લીંચુ કોઈને ચોખ્ખા મંત્રી આપે છે. ને
કોઈને જપ કરાવવા કેહે છે. આમ ધણાએક પ્રપંચથી તે
ધુતારો આવા મૂર્ખ મંડળને છળીને, પૈસા, અનાજ વિગેરે
ધણુંએ લઈ જતો છે હે સ્ત્રિઓ ! તમે તમારા દોરા ચિ-
ટ્ટીઓ, લીંચુઓ, અને ચોખ્ખાને ઉકરડે નાંખો. જપના જે
પૈસા આપ્યા તેનું પાણી મૂકો. અને જો બનેતો પેલા ધુતા-
રાને નામે લાંબો છેડો વાજો કે તમારો રોશ ઉતરે. હવે
એ ધુતારો તમને કોઈ દીવશ મોહકું બતાવવાનો નથી.
એમ કરતાં જો કોઈ દહાડો ઓચીંતો મળશે તો તે તમને
ઓળખવાનોજ નહીં; અને તરેહ તરેહની જુડી વાતો કહી
પલાયન કરી જવાનો. “ બાઈ તમે જાણો છો કે છોકરાં આ-
પવા વિગેરે ઈશ્વરના હાથમાં છે. હમારા હાથમાં હોત તો
વળી હમે તમારા જેવા પાસે બીક્ષા માંગવા શું કરવા ગ-
લીએ ગલીએ રખડત.” આવું કહીને તેનું નાપાક મોહું તે
સંતાડે છે.

આપણે જરા વિચાર કરવો 'નંદેશ'એ કે જે સખમ પોતાનું ભણું કરવા સમર્થ નથી તે. પારકાનું શું ભણું કરી શકવાનો ? જેને પોતાના પેટને અર્થે દેશવટો લેવો પડે છે તે, ખીજા માણસને કેમ લક્ષ્મિવાન કરવાનો ? જે પોતાના કુટુંબમાંથી કળઓ કંકાસ દુર કરી નથી શકતો, તેનાથી ખીજાના ધર ને કેવી રીતે મંડાવાય ? પોતે વાંઝીયો છે. અને ખીજાને બાળકનું ફળ આપવાનો તેમાં ઇક્ષમ છે, એ કેવું ગાંડપણ છે ! બિચારા ખેડુતો આઠ મહીના તાપ તડકો વેડીને પાંચ પૈસા પેદા કરે છે ને જેમ ચોમાસામાં ઘેર ખેશીને ખાએ છે તેમ, આ ધુતારાઓ આઠ મહીના પૈસા પેદા કરે છે; અને પછી ચોમાસામાં પોતાના કુટુંબમાં જઈ રહે છે. આ તેઓની એક જાતની સફર છે. એ લોકોથી જેમ દુર રહેવાય તેમ વધારે સારું છે.

કોઈ પણ ગામ કે શહેરની ધર્મશાળામાં, અથવા સાધુના અખાડામાં, જ્યાં આવા ભોગળ ભડીઆઓ ઉતારા કરે છે ત્યાં સૂર્ય આયમતી વેળાએ જે આપણે જઈએ, અને તે ભટલઓની શહેરની ફેરી વિશે તેઓમાં થતી વાતચિત વાળુપાણી થયા પછી જે તેઓમાં ચાલે છે તે જે આપણે સાંભળીએ તો ખરે ખર, આપણા મનમાં એવા લડીગાઓ વિશે ચિત્કાર આવ્યા વગર રહેશેજ નહીં. “અલ્યા રામશંકર આજનો ધનના બ્રહ્મસ્પતીજ ખેડા હતા. હું—૧ળીઆમાં જીયો એટલે ૪-૫ રાંડો મેંછણીની પેટે મને વળગી પડી. કોઈ કહે, મહારાજ મને છોડે થતાં નથી, કોઈ કહે, મારું ધર મંડાવી ચાલો, અને કોઈ કહે મારા સાસુ સસરા કપરાં છે તેને મારા કલ્લામોં આણીઆપો. રામશંકરને કહું, મેં પણ ઢોંગ અનેક કીધા. વાંદરીઓ બધી મારી સાથે એટલી રાજી થઈ ગઈ કે, મેં તેને જીજી ચીડી દોરા કરી ચાલ્યા. તેના બદલામોં હું આજ પાંચ રૂપીઆ અને દશ શેર ચોખા લઈ આવ્યો.” ત્યારે હરીભટ વાસણ માંજતા બોલે છે “ હુંતો આજ રૂપીઆ ચ્યોની

ધાપ મારત, પણ શું કરું, અણુચિંતો ધરનો ભાયડો આવી પુગો. તે બાધને ધણીને મૂઠ મરાવવાનો વિચાર હતો; અને હું પણ ફાવત; પણ ધણી આવ્યો એટલે હું એમ હામ બીડું વારું ? ભાયડો મારેછે મશ જો. ”

જુઓ ત્યારે મોહકામાં રખડતા ભોગળભટીઆઓ, અને તેલીયા રાગ્નઓ, આ પ્રમાણે કેવા કીસખી છે ! જુઓ ત્યારે ભોળાલોકોને ઠગીને તેઓને આવી રીત ભાંડે છે ! અરે ! હિંદુ વર્ગની સ્ત્રીઓ ! અરે ભર્તખંડની નાનુક અબળાઓ ! તમારે તમારો ધણી વશ કરવો હોય, તેને રાત્ર દિવસ તમારા કબ્જામાં રાખવો હોય તો, તમે ચિટ્ટીદોરા શા સારું કરાવવા જાઓછો ? શું કામ નકામા પૈસા ખરચી ખરાબ થાઓછો ? શ્વામીને વશ કરવાનો મંત્ર તમારી પાસેજ છે. દૂર ક્યાં ફાંશો મારવા જાઓછો ? “તમે તમારા પતિ સાથે એવી રીતે વર્તો કે તમારી સાથે ગુસ્સે થવા નું તેને કારણ જ ન મળે.” મંગળ, શનિ, રાહુ વગેરેનો જપ કરાવવા કરતાં, આ મંત્રનો તમે જાતેજ જપ કરશો તો, તમને ધણોજ લાભ થશે; અને તમે આ ભવમાં તો સૂખી થશો તો થશો. પણ વળી આવતા ભવમાં પણ, તમારું કલ્યાણ થશે. માટે હું સ્ત્રીઓ તમે એજ મંત્રને સાધો અને મારી ખાત્રી છે કે તમારી સર્વે મનકામના પરિપૂર્ણ થશે.

હવે સ્ત્રીઓને લગતા બહેમોમાં ભૂતોવીશે, ઉતાર મૂકવા વિશે દાણા ઉતારવા વિશે નજર લાગવા વિશે કોણે સાંભળ્યું નથી ? દુનિયાના ધણા ભાગોમાં ભૂતપિશાચ વિશે બહેમો ચાલે છે, તે પ્રમાણે હિંદુસ્થાનમાં પણ ચાલે. એમાં નવાઈ નથી પણ ખીજ દેશો સાથે સરખાવતા, આ દેશમાં એ બાબતવિશે ધણીજ મૂર્ખાઈ દીઠામાં આવે છે. “ફલાણી ડાકણ થઈ છે તે બિચારી મગનને ધણીસાથે બનવાજ નથી દેતી. અરે ! એ ધરનો ધણી તો ભૂત થયો છે તેથી આપણાથી એ ધર ભાટે કેમ રખાય ? નારે બાવા!

કેવી આ વાતો !” એ વાતોને પુછી મળવાનું મોટું કારણ એ છે જે સઘળી સ્ત્રિઓ અજ્ઞાનતાને લીધે; જ્ઞેમનો ભોગ થઈ પડેલીઓ છે. તેઓ ભૂત જતી વિગેરેને બોલાવી, ભૂત કહડાવવાના હેતુથી ઘણોજ ખરચ કરે છે; પણ એમ નથી જાણતાં કે. એ બધું જે તેઓ કરે છે તે, ધુળમાંજ જવાનું. ભૂત પક્ષિતવિશે શોધ કરવાનો મોટો ઇલાજ હિમ્મત અને ધીરજ છે. ના હિમ્મતવાન પુરૂશથી. એ બાબતનો ખરેખર ખુલાસો મેળવી શકાતો નથી; ને તે માણસ ઉતાવળથી એ કામનો કશો અંત આણી શકાતો નથી. એ બાબતવિશે હિમ્મત અને ધીરજથી જે લોકોએ શોધ કીધી છે. તેને માલમ પડેલું છે કે ભૂત પાલતની વાતો તે માત્ર બીકણ અને અજ્ઞાની માણસની કલ્પનાનુંજ ફળ છે. યુરોપી અને અમેરીકા ખાતે એ વિશયપર લોકોનું મન દોડવાય, સમજણ પૂરેશોએ એનો ખુલાસો પાડી રીતે મેળવ્યો છે; અને તે એ છે કે ભૂત વિશય વિગેરેની વાતો કેવળ કલ્પિત તથા જ્ઞેમ ભરેલી છે.

પ્રિય વાંચનારાઓ અને માસ આર્ય બાંધવો ! આ મારી છેલ્લી વિનંતી આપ સદગ્રહસ્થો ધ્યાનમાં લેશો. મેં આ પૂસ્તકની અંદર કેટલેએક ઠેકાણે મારા આર્યોને કહ્યું લાગે એવા શબ્દો વાપર્યા છે. તે ધ્યાનમાં નહીં લેતાં આનો આરાંશ ગ્રહણ કરી વર્તશો તો. માત્ર તમારે એકલાનુંજ નહીં પણ આપણા આખા ભર્તખંડનું કલ્યાણ થશે; અને સુખ સંપત્તિમાં વધારો થશે. આર્ય બાંધવો ! આ પૂસ્તકનો જો જરાપણ સાર ગ્રહણ કરીને વર્તશો તો તેનો દિનલખનાર એવું માનશે કે પરમ કૃપાળુ ઈશ્વરે તેને તેની મેહેનતનો બદલો આપ્યો. બધા ભર્તખંડ અને બધા આર્યોનું બહુ થજો.

આમીન. આમીન. આમીન.

સમાપ્ત.

